

ЎЗБЕК
ХАЛҚ
ИЖОДИ

КЎП ТОМЛИК

Кунтуғмиш

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ

Тошкент — 1975

Айтувчи

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛБУЛ ЎҒЛИ

Нашрга тайёрловчи

ҲОДИ ЗАРИФ

Нўғой подшоларидан Авлиёйи Қорахон деган бор экан, лақаблари Қиличхон экан, шу вақтнинг одамлари Авлиё ота дерди. Шул азизнинг бир ёлғиз ўғли бор эди, ундан бошқа боласи йўқ эди. Отини Кунтуғмиш тўра дер эди. Ўн тўртга киргунча илм-хунар, касб-камолот ҳосил қилиб, ўн тўртдан ўтгандан кейин, сипоҳилик ишларига юз келтириб, қилич чопмоқ, милтиқ отмоқ, чиришбозлик, кўпкаритозлик, найзадастлик, гаровбастлик ишларига кўшиш қилиб, қирқта йигитни ёнига олиб, гоҳ товга, гоҳ овга шикор қилиб юрар эди.

Шаҳри Зангар деган шаҳарнинг подшосининг отини Буврахон дер эди. Буврахоннинг икки вазири бор эди. Бировини отини Шоир вазир дер эди, бировини Тоҳир вазир дер эди, иккови ака-ука эди. Булар ирим қилиб ният қилиб эди: «Бизларга фарзанд берса, ўғил бўлса бир-бирига қўлқанот бўлсин, қиз бўлса дўст бўлсин».

Кунларда бир кун Шоир вазирнинг хотини қиз туғди, Тоҳир вазирнинг хотини ўғил туғди. Қизнинг отини Холбека қўйди, ўғилнинг отини Холмўмин қўйди. Лекин Холмўминнинг энаси қора босиб ўлди, ўғли этак остида қолди. Холбеканинг энаси эмизиб катта қилди. Булар ширхўра бўлиб, никоҳ юрмайдиган бўлиб қолди. Икки вазирнинг аввалги ваъдаларини шаҳарнинг одамлари эшигган эди. Мардуми шаҳар: «Холбека Холмўминнинг бахшандаси», — дер эди, сут эмишганини билмас эди. Аммо Холбека ўн тўртга киргандан

кейин... овозаси оламга кетди, донғи Доғистондан ўтди. Холбеканинг тавсиф-васиятини, ҳусн зеболигини эшитган подшо ва тўралар, полвон-ботирлар ҳар мамлакатдан, ҳар юртдан, ҳар диёрдан совчи қўя берди. Совчиларга Холбека: «Ҳар ким мени оламан деб келса, олдига нард ўйинини қўяман, ўйнайман, утса тегаман, утдирса сўяман»,— деб элга шуҳрат берди.

Ҳар тўра-катталар, хонзодалар Холбека билан нард ўйнаб утдириб, кўп кишиларни Холбека нобуд қилиб ўлдириб юборди. Шу мамлакатда Холбекага ошиқ бўлмаган одам қолмади. Кундан-кун Холбеканинг ҳусни зиёда бўлиб, шуҳрат-овозаси ортар эди.

Кунларда бир кун Холбека қирқ зинали кўшканинг устига чиқиб, оламни томоша қилиб ўтириб эди, шу шаҳарнинг подшоси Буврахон Холбеканинг жамолини кўриб, юз шайдойи дил билан ошиқи беқарор бўлиб, ихтиёрини қўлидан олдириб, дилида сабру қарори қолмай, аркига бориб, тушиб, бостириб, совчини қўя берди. «Тегса ҳам оламан, тегмаса ҳам оламан, бошқанинг келганини кўраман»,— деб одам юборди. Холбека жавоб айтди: «Подшо номардлик қилмасин, ўзидай подшоларга таъна-маломат бўлмасин. Менинг шу шартим, эшитмаган, билмаган одам йўқ. Аёл бўлсам ҳам қавлимдан қайтмайман, шоҳингдан қўрқмайман. Бизга ошиқ бўлган бўлса, келсин, нард ўйнасин, утса, тегаман; утдирса подшо деб сийламайман, сўяман, жонидан кечса бизга келсин»,— деб совчисини қайтарди. Совчи бу воқеаларни подшосига баён қилди. Подшо эшитиб ҳайрон-лол бўлиб, аркони давлатига қараб, улардан маслаҳат сўраб:— Э умароларим, э вазири доноларим, бу ишнинг охири қандай бўлади? Бориб нардни ўйнасак, утдирса, бизни шоҳ деб сийламаса, қўййик десак, ишқибозлик ёмон бўлса, борса қўйсак, бир кун ўзбак-чўзбак, карвон-сарвон, қозоқми-сузоқми— биров келиб утиб олиб кетса, бу қандай бўлади?—деди.

Аркони давлат шу маслаҳатни айтди:—Тақсир подшойим, бунинг иложи шулки, бахтини боғланг, ҳеч ким Холбека деб отини айтолмасин, балки бу шаҳарга келолмасин, ўзи ҳам тўрг-беш йил ўтгандан кай¹, эр талаб бўлиб, сизга тегмай кимга тегади,—деб маъқул қилди.

---

¹ Кейин.

Подшо кўча, гузарларга жарчи қўйиб қичқиртдики: «Ҳар ким Холбека деб айтса, олти ой зиндонда боқдираман, суюгини тошга чақдираман, терисини тириклай сўяман, ичига сомон тиқдираман, икки кўзини ўяман, тепасига мойни қуяман», — деб қичқирта берди. Ҳеч кимнинг захраси йўқки, Холбека деб айтса.

Шу ўртада тўрт-беш йил ўтиб кетди. Холбека ҳам подшога бўйсунмади, қирқин қизи билан, неча турли нози билан даврини суриб ўтира берди.

Кунларда бир кун Холбека ноз уйқуда ётиб эди, бир туш кўрди: Чилтонлар ва мардон ғойиблар бир тонгда суҳбат қилиб ўтириб эди, бир чилтон келиб Холбеканинг руҳини олиб борди, биттаси келиб, Кунтуғмишнинг руҳини олиб борди. Чилтонлар тўй қилиб, Холбекани тўрага топширдилар. Иккови бир тўшакда ётиб, бир-бировига сўз қотиб, Холбека сўради: «Сен кимсан, жой-манзилинг қайда, отинг кимдир?» Тўра айтди: «Отим Кунтуғмиш, отамнинг оти Авлиёйи Қорахон, отам Нўғойга подшо, Нўғой тўраси бўламан. Сен кимсан, отинг кимдир, юртинг қаерда?» Холбека айтди: «Отим Холбека, отамнинг оти Шоир вазир, юртим шаҳри Зангарда».

Иккови бир-бирови билан ўйнашиб тўрасининг узугини² Холбека олиб қўлига солди; Холбеканинг узугини тўра олиб қўлига солди. (Шу кеча Кунтуғмиш ҳам шундай бир туш кўрди.) Шу ишда иккови ҳам уйғонди.³

Тўра бир оҳ тортиб, бу дардини ҳеч кимга айтолмай, нигинга қараса, бошқа нигин; қоғозга муҳр қилиб босса, Холбеканинг оти чиқади.

Холбека ҳам уйқудан уйғониб, тўранинг ишқида илондай тўлғониб, асло ором-қарори қолмади. Бу ҳам узугини кўрса, ўзиники эмас; қоғозга босиб кўрса, Кунтуғмиш тўранинг оти чиқади.

Холбеканинг Баҳрагул деган канизини бор эди, аксарини сирларини Баҳрагулга айтар эди. Баҳрагул Холбеканинг безовталигини англаб: — Ойбимим, сени илгарилардай кўрмайман, хотирингнинг мушаввашлигини менга билдирсанг, танда жоним бор, тадорикини — иложини қилсам керак.

Холбека: — Э Баҳрагул, менга бир дард-е теккан,

² Шевада жузук.

³ Қўлэзмада уёнди.

иложи не бўлиши асло сира йўқ,— деб нигинни кўрса-тиб, кўрган тушларини Баҳрагулга бир-бир баён қилиб, яна айтди: — Бир сураткашни келтирсанг.

Баҳрагул олиб келди. Холбека ойим ўзининг сурати-ни қоғозга наққошга солдириб, бир сандиқча тайёр қи-либ, ичини мумлаб, сиртини тилло билан беркитиб, ўзининг сочидан бир тола соч олиб, тўранинг узугини ўзи-нинг суратига ўраб, неча арзи ҳолларини ҳам арз қи-либ, сандиқни қулфлаб, калитини сандиққа боғлаб (бир катта дарё шаҳарнинг ичидан ўтар эди), Холбека ша-ҳардан чиқиб, шу сандиқни сувга солиб: «Шу кўрган тушим раҳмоний бўлса, ошиқ-маъшуклик аввалдан пок бўлса, худоё худовандо, шу сандиқим сенга омонат, тў-радан бошқага тегмасин», — деб дарёга равона қилди. Фалакнинг синоати билан неча кун, неча вақтлар оқиб, ҳеч кимнинг қўлига тушмай, Нўғойга дохил бўлди. Эн-ди тўрадан сўз эшитини.

Тўра қирқ йигити билан дарёнинг ёқасида шикор қилиб юриб эди. Тўранинг кўзига бир сандиқ кўринди. Йигитларига айтди: — От солиб олиб чиқинглар.

Йигитлар Кунтуғмишга арз қилдики: — Даладан ҳар нарса қўлимизга тушса, сиз подшолик деб олиб кўясиз, биз хизматкорларингиз қуруқ қоламиз. Бу мол-ни бир шарт билан олиб чиқамиз, тақсир, шу сандиқни бўламиз, ичини оласизми, ё тишини?

Тўра айтди: — Сизлар сайлаб олинглар.

Йигитлар бир-бирига қараб, иттифоқ қилиб: — Тиши тилла экан, бизлар тишини оламиз, — деди.

Тўра айтди: — Биз ичини оламиз.

Бир йигит от солиб олиб чиқди. Қалити ҳам оғзида экан, очиб кўрдилар. Ичидан бир қоғоз чиқди, қоғозни ёзиб кўрса, Холбека ойимнинг тўлган камоли, ойдай жамоли мунаввар бўлиб турибди. Шаҳзода кўрган ҳа-моно тушида кўрган маҳбубини таниб, ички дардини ҳеч кимга айтолмай юрган эди, суратини кўргандан қай, осанг, устига посанг, ҳазор устига понсад бўлиб, бир ишқи юз бўлиб, тоқат келтиролмай, беҳуш бўлиб йиқил-ди. Қирқ йигит шошиб, дами ичига тушиб, ақлидан ада-шиб, бариси чувлашиб, тўрани ўртага олиб, ҳай-ҳайни солиб: — Кўзингни оч! — деди. Тўрани асло ўзига кел-тиролмади. Охир икки отга саража қилиб, манзилга олиб келдилар.

Қорахон бечора ёлғиз фарзандини бу ҳолда кўриб,

ёқасини пора-пора қилиб, қушночни олиб келиб қоқдириб, бахшини олиб келиб боқдириб, муллани олиб келиб ўқитиб, эшонни олиб келиб ҳалқа қилиб қарата берди. Уғлига асло наф қилмади. Қорахон подшо ўғлининг олдида бетоқат бўлиб: — Нега кўзингни очиб гапирмайсан? — деб шунча илтижо қилди, ўгли билмади, шу қушночлардан бир айёри бор эди. Тўранинг вужудидан касал топмай, ишқдан гумон қилиб, подшога айтди:

— Сиз далага чиқиб туринг.

Қушноч қирқ йигитини ҳозир қилиб, бир-икки-уч пиёла шаробни тўрага берди. Шаробнинг кайфи билан тўра кўзини очиб қараса, қирқ йигити йиғлаб, ўртага олиб ўтирибди. Тўра ишқ дардини пинҳон туюлмай, йигитларига қараб, бир сўз айтиб турибди.

Сўзи будир:

Боғ ичинда олма-анор истайдир,
Бўйи маҳбуб, мушки дилдор истайдир,
Қадрдонлар, бирга юрган бекларим,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайдир.

Хизматимда юрган бас бир поралар,
Зулфи чин-чин, сатта қоши қоралар,
Кичикликдан бирга юрган жўралар,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайдир.

Қаторда юк тортган норча лўқларим,
Душманга кетмагай ору кекларим,
Сирдошларим, валломатим, бекларим,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайдир.

Бекларим, қилманглар бағримни кабоб,
Ғарибнинг кўнглини овламоқ савоб,
Эртароқ подшодан олинглар жавоб,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайдир.

Қулоқ сонглар бу тўранинг тилига,
Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Узларинг чоғланглар Зангар йўлига,
Дўстлар-ай, кўнгил бир ёр истайдир.

Алқисса, Қорахон подшо ўғлининг дардини ишқдан биллиб, кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, қадди бу-

килиб, кўзидан ёши тўкилиб, ўғлига қараб, бир сўз ай-
тиб турибди:

Фалак пештоқидан учган юлдузим,
Улуғ дарёлардан чиққан қундузим,
Ҳар сўзингдан тандаги жон айлансин,
Не тиловман⁴ тилаб олган ёлғизим.

От чопмоққа қойим Хизирнинг даши,
Хизир Илёс доим марднинг йўлдоши,
Оч кўзинг, бошингни кўтар, ёлғизим,
Бир ёр учун ётармикан мард киши?

Дам шу дамдир, ўзга дами дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Бир ёр учун ётармикан мард киши,
Бир ёр бўлса, болам, ёрдан ғам ема.

Нўғойнинг қизини барин жийдирай⁵,
Санам қизлар қора зулфин туйдирай,
Бир ёр учун, болам, асло ғам ема,
Битта тугул, юзта сулувни суйдирай,

Узоқ йўлдан яхши тулпор чопилар,
Ёв кўрса, ботирлар қалқон жомилар,⁶
Битта тугул юзта сулув суйдирай.
Чин сулувлар Нўғойимдан топилар.

Эшитиб ол, бу отангинг сўзини,
Дўст-душманга тубан қилма юзини,
Йиғдирайин Нўғойнинг улли-қизини,
Обберай қизларнинг жоду кўзини.

Кўкрагимга солма қайғу-аламни,
Кўзлари қамбардай қоши қаламни,
Бир ёр учун асло, болам, ғам ема,
Обберай паридан ортиқ санамни.

Алқисса, Қорахоннинг бу сўзини ўғли эшитиб, йигит-
ларига буурди: — Кечаги қоғоздаги суратни отамга

⁴ Тилак билан.

⁵ Йиғдирай.

⁶ Епилар.

кўрсатинглар. Йигитлари суратни кўрсатди. Қорахон қараса, қоғозда бир қиз турибди қайқайиб; қошини кериб, лабини буриб, чикка бел бўлиб, ширин қилиб кулиб, тараққос бойлаб, суқсурдай бўйлаб, товусдай тараниб, беллари буралиб турибди. Қорахон инсоф қилиб қараса, Нўғой юртининг қизи тугул⁷, ер юзининг барнолари бир тола мўйига арзимади. Қорахон билдики, тўранинг иложини қилолмас, то Зангар бормаса, Холбекадан бошқани хоҳламас. Подшо ноилож, ночор жавоб бермоқчи бўлиб, лашкарларини йиғиб, ҳар дастасидан биттадан, қирқ йигит айириб берди. Қирқ хачирга зар ортиб, айтди: — Э фарзанд, бурунгилардан бир сўз бор: «Мусофирчиликда ё зар ярар, ё зўр ярар кунингга», — деган экан. Зарга келса, хачирдаги пулни аяма, зўрга келса, қирқ йигитга буюрсанг, худодан келган ажал бўлмаса, бандадан келган ажалдан бир-икки-учга довур айриб олар. Бор, болам, олло ёринг бўлсин, пирлар мададкоринг бўлсин, соғ боргайсан, саломат келгайсан, омин оллоҳу акбар, — деб оқ фотиҳа берди.

Тўра қирқ йигитини бирга олиб, хачирларини йўлга солиб, неча вақт, неча соатлар йўл юриб, Зангарга дохил бўлди. Келса, дарвоза беркилган экан. Тўра, дарвозани оч, — деб дарвозабон, бобо қўрбошига қараб бир сўз деди:

Тоғларингни бошин чалган туман-а,
Тириклик барчага беш кун гумон-а,
От ҳоритиб узоқ йўлдан келаман,
Оч дарвозангни, дарвозабон-а.

Фалакнинг дастидан келдим омон-а,
Бу дунёда тирик айрилган ёмон-а,
От ҳоритиб узоқ йўлдан келаман,
Оч дарвозангни, дарвозабон-а...

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Бемаҳалда мол далада қолмасин,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши,
Молим қолиб, ўғри золим олмасин.

Дарвозабон тўранинг бу сўзини эшитиб: — Узбак, кўп бақирма, ҳамманинг кайфини учириб юборма, бе-

⁷ Қўлёзмада тува.

маҳалда сенга ким дарвозани очади, барвақт кел, — деб турмоққа эриниб, тўрага аччиқ этиб, бир сўз деди:

Қандай одам эдинг келган бемаза,
Дарвозамнинг тўгараги андоза.
Кетгин ҳар ким бўлсанг, қолма йўлингдан,
Кун чиқмайин очилмайди дарвоза.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Кун чиқмайин очилмайди дарвоза,
Кетгин, ҳар ким бўлсанг, йўлдан қолмагин.

Қаторингга тиркаб қўйгин норингни,
Нор устига юклаб қўйгин зарингни,
Кун чиққунча ёта бергин далада,
Эҳтиёт қип қўй-да хизматкорингни.

Тўра дарвозабонни қайтариб бир сўз дегани:

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдим,
Қайда ғаним бўлса, анга қасд бўлдим,
Очгин дарвозангни, бобо қўрбоши,
Худони ўртага солиб дўст бўлдим...

Қўрбоши бобо уч юз ўттизга кирган эди. Даққи Юнусни кўрган эди, неча сафар шайтон билан баҳслашганда, фириб берган эди, қариликни бўйнига олмай, доим бўзбола бўлиб юрган эди. «Бу ўзбак муғомбир экан, жон еримдан ушлади. Кўрганим йўқ эди, эшитар эдим, дўст бўлар эмиш, худони ўртага солар эмиш, қайсиси қайтса, худога урдирар эмиш, ноқулай айтиб солди, тағи худога чет бўлиб, ўзимни урдириб, ёш бошим бор, жувонмарг бўлиб кетмайин», — деб жойидан тура келди. Қулфнинг калитини олиб, дарвозанинг остига келиб, сийғалаб қараса, қирқ хачир энтикиб, терлаб, зарларини кўтаролмай, типирлаб турибди. Бобо хачирларни кўргандан: «Менга худо берган экан, бир-икки-уч йил илгари Чин-Мочиндан шу бойвачча келиб эди, у дарвозадан дохил бўлиб эди, шу гузарнинг бари зардор бўлиб қолиб эди, шу бойваччанинг ўзгинаси», — деб дарвозани очиб юборди. Қирқ хачир битта-битта кириб, бобо кўриб: «Сад офарин зардор бўлганингга», —

деб туриб эди, қирқ йигит кўкмак темир бўлиб, тўпла-
ниб кириб эди; бобонинг ақли шошиб, дамидан адашиб,
ҳисоби кетиб, қулоғи битиб, бурнининг [суви] оқиб, бе-
тига ёғиб, ияги қалтираб, кўзи ялтираб: «Ҳар дарвоза-
дан қирқ йигитдан кирса, тонг отмай аркни олиб қўя-
ди», — деб тўранинг жиловини жуппай ушлаб, кўзини
ёшлаб, қайдан бўласан, деб дўстига бир сўз айтди:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Ярашиққа минган отинг дол бўлсин,
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Сўйлагил, жон дўстим, сенга йўл бўлсин?

Менга айтгин уруғинги, отингни,
Баён бергин, дўстим, мамлакатингни,
Сенинг тарзинг бу ерларга келмайди,
Отанг ким, энанг ким, айтгин зотингни.

Жон дўстим, қаерда ўсган диёринг,
Қуйган қулсан, чиқар оҳ билан зоринг,
Баён бер, жон дўстим, мамлакатингни,
Бу ерларга не деб тушди гузаринг?

Пайдо бўлдинг икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзилхонадан.
Йўл бўлсин, жон дўстим, бизнинг элларга,
Сендай ўғлон кам-кам туғар энадан.

Худойим берибди сини симбатди,
Тағин берсин ода бўлмас давлатди,
Сендай ўғлон кам-кам туғар энадан,
Билагинг темирдан, панжанг пўлатди(р).

Узинг сардор экан, сардор сабоқли,
От устига минган кунни ўмоқли,
Қарчиғай келбатли, бургут қабоқли,
Халойиққа ёмон кунни керакли,
Туйғундай суратинг, лочин юракли,
Шердайн ҳайқирган, арслон билакли.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Жон қутулмас азроилнинг қасдидан.

Не сабабдан келдинг бизнинг элларга?
Елгон дема, дўстим, сўйла ростидан.

Шаҳзода дўстининг сўзига жавоб бериб, қўрққани-
ни билиб, бир сўз деди:

Жон дўстим, Нўғойдир ўйнаган жойим,
Сабил бўлиб қолди тилла саройим,
Излаб келдим Холбекадай санамни,
Юртингда бормикан Холбека ойим?

Кўзлари қорадир, қоши қаламди(р),
Кўкрагимга солган қайғу-аламди,
Юртингда бормикан Холбека ойим,
Излаб келдим Холбекадай санамди.

Эшитиб ол, мендай дўстинг сўзини,
Излаб келдим Шоир вазир қизини,
Юртингда бормикан Холбека ойим,
От кўтарган Холбеканинг ўзини.

Алқисса, бобо қўрбоши аввалги қўрққани қўрққанми,
Холбеканинг отини эшитиб, сийиб-сийиб юборди. «Бач-
чағар лоппи ўзбак, қайси гўрдан менинг ажалимга кел-
ган экан, мени худо урган экан», — деб дўстига қараб:
— Сен бу шаҳарнинг расмини билмайсан, шу баччағар
касофатнинг отини айта кўрма, бундан булайга асло
айтма. Мендан бошқа эшитмасин, — деб бир сўз деди:

Отдан тушгин, бўлгин дўстингга меҳмон,
Бу сўзларинг мени қилди саргардон.
Хон эшитса, дўстим, тайин, ўлдирар,
Айта кўрма, оти қурсин, кўп ёмон.

Армон билан билмаганинг билдирар,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдирар,
Айта кўрма, оти қурсин, кўп ёмон,
Хон эшитса, дўстим, тайин, ўлдирар.

Оқизар кўзингдан селоб ёшингни,
Йиғлатар ортингда эмикдошингни,
Айта кўрма, оти қурсин, кўп ёмон,
Хон эшитса, тайин, кесар бошингни.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Отдан тушгин, асло айтма, отини,
Армон билан, жоним дўстим, ўлмагин.

Тўра қўрбошининг бу сўзларига аччиғи келиб: — Сенинг айтган номардларинг бошқадир, — деб бобо дарвозабонга қараб, жавоб бериб, бир сўз деди:

Фони [дунё] барча қулдан ўтарми,
Беҳбуди йўқ, кунма-кундан батарми,
Уч ойчалик йўлдан ёр излаб келиб,
Ўларман, деб ёрни кўрмай кетарми?
Дўст бўлсанг, Холбекадан хабар бер.

От чопмоққа қойим Хизирнинг даши,
Отларни койитар тоғларнинг тоши,
Ўламан деб қайтармикан мард киши,
Ўлимдан қўрқмоқлик хумсанинг иши,
Дўст бўлсанг, Холбекадан хабар бер.

Оқизиб кўзимдан қонли ёшимни,
Мард ўғлонман, ҳақ ўнгарсин ишимни,
Мен Нўғойдан от устига минганда,
Йўлига дов қўйган ёлғиз бошимни.
Дўст бўлсанг, Холбекадан хабар бер.

Ҳақиқат дўстим, деб сўзладим сени,
Қиличдан сесканмас ботирнинг тани,
Ўламан, деб қайтармикан мард киши,
Жон дўстим, номард деб чоғлама мени.
Дўст бўлсанг, Холбекадан хабар бер...

Бобо қўрбоши: — Баччағар, отдан туш энди. Бу кун ёт, эрта тонг отсин, кундуз бўлган сўнг борасан, шу ёрингни кўрасан, кўзи тушса ўласан, у ёғини ўзинг биласан, — деб тушириб, қирқ йигитини меҳмонхонага киргизиб, хачирларни, меҳмонларни жойлаб, дўстини сийлаб, хизмат қила берди.

Беклар ётди, қўрбоши уйига кетди. Қўрбоши хотинига: — Мен бир ўзбак билан дўст бўлиб қолдим. Шунинг касофати билан ўлмай қолсам, мингга кирар

эдим. Бола-чақаларимиз билан ўлиб кетамиз. Шу баччагар лоппи ўзбак қаёқдан келиб қолди, — деб ётиб қолди. Тўранинг йигитлари ётиб ухлаб қолди. Шаҳзоданинг кўзига уйқу келмай ўтириб эди, эрта саҳар туриб, дўстининг деворидан осилиб, ички ҳовлисига қараб бақириб: — Тонг отиб кетди, дўстим, Холбекага бормаймизми? Ҳой, — деб шовқин солиб юборди. Қўрбоши ҳам чала жонсарак бўлиб ётиб эди, дўстининг товушини эшитиб, ирғиб туриб: — Кўп бақирма, бораётибман-ку, — деб чопиб олдига тушиб, бир кўчага равона бўлди. Беш-олти кўчадан қирқиб ўтиб кетди, бир катта кўчанинг устига бориб: — Дўстим, шу кўчадан адашма бошқа йўлга бурилма, тўғри кўшкисининг олдига борасан, айтганингни кўрасан, кўзи тушса ўласан, у ёғини ўзинг биласан, — деб кетига қайтди.

Энди Кунтуғмиш шу кўча билан равона бўлиб, қаерга борарини билмай, паст кўча, рост кўча, мохов кўча, пес кўча, ўзи қоронғи кўча, ўзингиз кўрган кўп кўча — бир кўчага солиб кетди. Шу юргандан юра берди тушга довур юрди, чорсининг устидан бориб қолди. Шаҳарнинг бозори экан, одамлар қумирсқадай қимирлаб ётибди. Тўра кимдан сўрарини билмай, бозордаги одамларга бақириб, бизнинг ёрдан кўрганларинг борми? — деб бир сўз айтиб турибди:

Узоқдан келаётибман,
Ғамнинг лойига ботибман,
Э ёронлар, биродарлар,
Мен ёримни йўқотибман.

Неча дарбанддан ошибман,
Оловдай бўп туташибман,
Э ёронлар, биродарлар,
Мен ёримдан адашибман.

Боғчадан гул терган борми,
Элда даврон сурган борми,
Ёр дарагин берган борми,
Холбекадан кўрган борми?

Паст-пастгина паст кўчалар,
Ҳолин билмас бир нечалар,
Бедов минган бойваччалар,

Бойваччалар, бекваччалар,
Холбекадан кўрган борми?

Эшак ҳайдаган бовалар,
Дардингга борми даволар,
Қалава сотган момалар,
Холбекадан кўрган борми?

Йиглайин қанотим синди,
Қора бахтим қора дўнди,
Дўкондаги жуҳуд, ҳинди,
Холбекадан кўрган борми?

Бозордаги одамлар: «Баччағар, касофати ўзбак қаёқдан келди?» — деб савдо-сотигига қарамай қоча берди. Тўра одамлар тўда бўлган ерга бориб: «Холбекадан кўрган борми?» — деб сўраса, одамлар қочиб кетар эди.

Анда бир кампир бозорга кеч келиб, ярим нимча ипини қўлига олиб: «Тортмай олсанг сотаман»,—деб калавафурушлар билан жанжал қилиб ўтириб эди. Қараса, бир ёш бачча йўлбарсдай бўлиб: «Холбекадан кўрганнинг борми?»—деб келади. Кампир кўриб: «Ҳай аттанг, бу бачча бу элнинг расмини билмас экан, бул узоқдан келган экан. Мабодо подшонинг мулозим одамларига маълум бўлиб нобуд бўлмасин»,—деб жойидан ирғиб туриб, тўрага қараб хезлаб юриб, оёғининг бетини оёғи билан босиб, кифти билан бир уриб ўта берди. Шаҳзода кейинига қараса, бир кампир кўчага қараб, қоши билан ишорат қилиб кетиб боради. Тўра: «Шу кампир бир шумликни биледи»,—деб ортидан юра берди. Кампир кўп йўлларга бориб, у ёқ-бу ёққа қараб: — Сен қандай одам бўласан?—деб тўрадан сўраб, бир сўз деб турибди:

Зулфи зарафшоним, қайдин бўлурсан,
Тўти ғазалхоним, қайдин бўлурсан,
Сени тарзинг бу ерларга келмайди,
Тарафсиз полвоним, қайдин бўлурсан?

Пайдо бўлдинг қандай гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзилхонадан,
Сендай ўғлон кам-кам туғар энадан,
Э, дурри якдоним, қайдин бўлурсан?

Мусофирсан, болам, бизнинг элларга,
Қулоқ солгин алвон-алвон тилларга,
Сенинг жойинг тар очилган гулларга,
Беному нишоним, қайдин бўлурсан?

Қарарман, кўнглингда қайғуман доғинг,
Кўзларинг қамбардир, бодом қобоғинг,
Билагинг темирдан, пўлат тирноғинг,
Аждарҳо нишоним, қайдин бўлурсан?

Айланай, қаерда ўсган диёринг,
Бу ерларга не деб тушди гузаринг,
Ўз элингда кимдир шоҳи номдоринг?
Мусофир меҳмоним, қайдин бўлурсан?

Сен ҳам бир боғчада боғнинг гулисан,
Отангман энангнинг жону дилисан,
Мен билгимда улуғ шоҳнинг улисан,
Э даври давроним, қайдин бўлурсан?

Алқисса, тўра момога айтди: — Э момо, Холбекани биласанми? Мен Нўғой мамлакатидан уч ой йўл юриб, шу бугун шаҳрингга келиб турибман. Шаҳрингнинг пасту баландини билмайман; отим Қунтуғмиш, отамнинг оти Авлиёйи Қорахон, Нўғой элининг подшоси бўлади. Шунда Нўғойдай элини, ота-энамни, халқ-қариндошимни ташлаб, шаҳрингга Холбекани излаб келдим.

Қампир айтди: — Э жоним болам, ошиқлиги қурсин, бошга тушган сўнг кишини девоналар қилиб, эл-юртидан айириб, ғариблар қилган. Бу кимларнинг бошига тушмаган. Момонгнинг ҳам бошига кўп тушган. Эсиз, даври давронлар ўтиб кетди. Сен Холбека деб келган бўлсанг, Холбека менинг қўлимда. Ёзсам кетади, йиғсам келади. Юр, болам, икковингни бир уйга қўшиб, ошиқ-маъшуқни мурод-мақсадига етказиб, савобини ола қолайин, — деб уйига эртиб борди. Қампирнинг бир уйи бор экан, эшиги йўқ экан, одамлар эмаклаб кирадиган тешиги бор экан. Тўра қисила-қисила базўр кампирнинг уйига кирди. Қампир югуриб ўтиб, бир жуни қолмагач пўстакни тўранинг остига ташлаб: — Болам, палоснинг устига ўт,— деди. Шаҳзода момонинг уйининг у ёқ-буёғига қараб: «Хўп тентак бўлдик-да. Бу ерларда Холбе-

кажоннинг ўзи тугил, изъ ҳам топилмас»,— деб ўйлаб ўтирди. Анда кампир айтди: — Э хонзода, сиз уйда ўтиринг, мен бориб Холбекани олиб кела қолайин, қўйнингга сола қолайин, кўп савоб ола қолайин, — деб чиқиб кетди. Энди уйнинг сиртига чиқиб кампир ўйлайди: Холбеканинг қаёқда эканин билмайди, Холбека деб тўрадан эшитиб ўтирибди, кампирни ваҳм босиб, лол бўлиб, ўтириб эди, кўнглига бир гап кела қолди: «Топдим, топдим», — деб жойидан ирғиб турди. Кампир нимани топди? Бир қизи бор эди, отини Замонгул дер эди. Уч ойча бўлиб эди. Холбека каниз қилмоққа олиб кетиб эди. Шундан бир кун илгари «Менинг устимни ювиб берсин», — деб арз қилиб олиб келган эди.

Замонгул ҳовузнинг бўйида энасининг уст-бошини ювиб ўтириб эди, кампир қизга қараб равона бўлди. Йўлда ўзига-ўзи айтди: «Менинг Замонгул жоним ҳам тўладан кеган, ийлаб ташлаган пўладан кеган: качкул бет, бурни паст, қулоғи юқадан кеган қоринли, сийроқли, бўрбойли — ажабтовурроқ қиз ҳеч ким ҳам камситмайди. Холбека шу деб қўйнига соламан-да, қўяман, таниб-билиб ётибми? Бир хонзода куёвли бўлиб қоламан»,— деб уриб Замонгул қизининг олдига бориб, бир сўз деб турибди:

Ички кўйлагинг кийинчи,
Тоблаб зулфингни туйинчи⁸,
Бир муносиб ёринг келди,
Замонгул, бергин суюнчи.

Номус билан оринг келди,
Қаторингда норинг келди,
Замонгул, бергин суюнчи,
Бир муносиб ёринг келди.

Кетар бахтининг қораси,
Битмас кўнгилнинг яраси,
Бир муносиб ёринг келди,
Келди Нўғойнинг тўраси.

Нард ўйнагин, нардин утгин,
Ошиқликдан қонлар ютгин.

⁸ Туйгин, ўргин маъносида.

Келди Нўғойнинг тўраси,
Отингни Холбека тутгин.

Кокилингнинг бандин туйгин,
Ярашиққа турли кийгин,
Келди Нўғойнинг тўраси,
Отингни Холбека қўйгин.

Сенинг ҳуснинг тоза гулдир,
Санам қизлар сенга қулдир,
Зинҳор, отим Холбека де,
Тайинлаган сўзим шулдир.

Кампир бу сўзларни айтди, Замонгулнинг қулоғига ёқиб кетди. Тоғорани олиб урди, икки бўлди, собунни отиб юборди, собунни ит олди. Қуруқ кийимнинг барисини сувга босиб олди. Бир кўйлақка барини солиб, эгнига олиб уйига қараб равона бўлди. Кўчага юрмай, йўлни тўғрилаб, бир пахса, икки пахса девордан оёғи тегмай ирғиб ошиб бораётибди. Кампир тирмалаб девордан ошолмай, қизига эргашолмай, орқасидан қичқириб: «Хў сиёҳбахт, қараб тур, беш-олти оғиз гапим бор, тайинлайин», — деса ҳам Замонгул қарамай, энаси ярим йўлга келгунча, уйига келиб қўйди. Устидагисини бир ерга қўйиб, юзининг терларини артиб, ўзига оро бериб: «Ассалом алайкум», деб кириб борди. Тўранинг ҳайбатига ботолмай, пастроқ ўтирди. Тўра бир қараб, ундан кейин қарамади. Шу фурсатда момо келиб қолди. Қараса, иккови юзма-юз бўлиб ерга қараб ўтирибди. Момо айтди: — Э шаҳзода, бу ерда асло гумонтарс қилманглар, бу ерга ҳеч ким келмас, одам боласи гумон қилмас, излаб келган Холбеканг шу. Энди икковинг ўйнаб-кула беринглар, билганларингни қила беринглар. Мен ҳов ана у овулга олачиққа бораман, — деб кампир чиқиб кетди.

Замонгул бир фасл, икки фасл ўтирди, тўра гап қотмади. Замонгул ўзига айтди: «Кел э, ётиб қолгунча, отиб қол», деган экан.

Неча ерлардан тимсол қилиб, бир сўз деди:

Аё тўрам, айтмагунча билмадинг,
Ё билмайман, бизни кўзга илмадинг,
Уч ойчалик йўлдан ёр излаб келиб,
Не бўлди, ёр билан ўйнаб-кулмадинг?

Баланд тоғнинг терскай бети қор билан,
Бозиргоннинг иши лўкча нор билан,
Уч ойчалик йўлдан ёр излаб келиб,
Не бўлди, кулмайсиз, тўрам, ёр билан?

Бу Зангарда элнинг сўзлар сўзиман,
Овозадор элатимнинг нозиман,
Бу элларда чин деганнинг ўзиман,
Излаб келган Шоир вазир қизиман.

Қизларнинг ичида сарвинозиман,
Санамлар ичида жоду кўзиман,
Не бўлди, кулмадинг, тўрам ёр билан,
Излаб келган Холбеканинг ўзиман.

Тўранинг қаҳри келиб, ҳар кўзи пиёладай бўлиб,
илондай тўлғониб, оловдай ёниб, бир сўз деди:

Холбекажон бу ерларга кemasди
Келган билан мен Холбека демасди,
Холбекага менгзай берма ўзингни,
Холбеканинг шакли сендай эмасди(р).

Қўлингдан учириб турна, ғозингни,
Заъфарондай ғам сарғайтиб юзингни,
Холбеканинг шакли сендай эмасди(р),
Холбекага менгзай берма ўзингни.

Оқизарман кўздан қонли ёшингни,
Йиғлатиб ортингда эмикдошингни,
Нопором сўзларни менга сўзлама,
Кесарман, жувонмарг, тандан бошингни.

Армон билан билмаганинг билдириб,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдириб,
Нопором сўзларни менга сўзлама,
Кетарман жувонмарг, дарров ўлдириб.

Қулоққа олмасман йиғлаганингни,
Хазон қилиб қизил гулдай танингни,
Холбекадан гапирмагин, жувонмарг,
Қиличман тўқарман ерга қонингни.

Замонгул ўзига айтди: «Бу яқин кўрган экан-да, айтдим, менга қарамайди, деб. Кел-э, энди, агар кўрмаган бўлса, ўзимни бир мақтайин, агар қаҳр қилса, қочиб кетаман-ку», — деб дасти алиф лом қилиб, гарданини хам қилиб, тўрага қараб, бир сўз деб турибди:

Холбека қизнинг қораси,
Менман қизларнинг сараси,
Холбекангдан ўзим яхши,
Бетида овғон яраси.

Ярашиққа кўзин сузган,
Йигитларнинг жонин узган,
Холбекадан ўзим яхши,
Ўнг бетини овғон бузган.

Нақш олмадай юзим яхши,
Менинг сўзлар сўзим яхши,
Холбеканг қизнинг сараси,
Холбекангдан ўзим яхши.

Холбеканг бир қора қиздир,
Шоҳ кўзлари ола қиздир,
Холбекангдан ўзим яхши,
Ошиқларга бало қиздир.

Ишқ ўтига куйгин, тўрам,
Энди мени суйгин, тўрам,
Холбекангдан ўзим яхши,
Холбекангни қўйгин, тўрам.

Алқисса, тўранинг аччиғи келиб, исфиҳон шамширнинг дастасига қўл солди. Замонгул шошиб, суруниб далага чиқаман, деб манглайини бўсағага уриб олди. Бир кавуш оёғига илинди, бирови ичкарида қолди. Шу чопгандан ҳовлининг у бошига югуриб бориб, орқасига қараса, ҳеч ким йўқ. Аста кейинига қайтиб эшикдан сийғалаб қараса, тўра шу ўтиришида ўтирибди. Ичкари кириб, кавушини олайн деса, тўранинг ҳайбатидан қўриқиб тўрага қараб бир сўз дегани, тўра жавоб бергани.

Савол:

Қулоқ сол, тўражон, айтган сўзима,
Жимма-жимма ёшим тўлган кўзима,

Холбекани мен кўрсатсам, тўрамжон,
Кирасига не берасан ўзима?

Жавоб:

Сен тила, қаторда берай норимни,
Нор устига юклаб берай заримни,
Аввал Холбекани кўрсат кўзима,
Андин сўнгра олгин ҳар даркорингни.

Савол:

Қизлар билан сайр этмоққа боғ яхши,
Қиморбозлар ўйнамоққа жоқ яхши,
Неча-неча насиянгдан куйганман,
Ҳарна берсанг, тўрам, бизга нақ яхши.

Жавоб:

Мард ўғлонман, ишим ҳақдин кўрайин,
Улмасам дунёда даврон сурайин,
Насиядан куйган бўлсанг, Гулзамон,
Эса тила, мақсадингни берайин.

Савол:

Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Зулфинг офат, ҳар хаёлга солади,
Молу дунёнг даркор эмас Замонга,
Бир оқшом қўйнимда ётсанг бўлади.

Тўра ётсам ётайин, деб розилик бергандай бўлди...

Тўра айтди:— Холбекага бормаймизми?

Замонгул айтди:— Бугун ётсангиз экан.

Кунтуғмиш айтди:— Э, Замонгул, эсинг йўқ қиз экансан. Мен Холбекага борган билан олдимми, бир томошайи жамол учун кўрмак ҳавасидаман. Бориб кўрсам, кунда кечкисин қайтиб кела бераман-да,— деди. Замонгул аҳмоқ қиз эди:— Тўрам, шундай қилинг, бошқа ерга борманг, кунда бизникига кела беринг, — деб олдига тушиб кета берди. Холбеканинг кўшигига яқин боргандан кейин Замонгул айтди:— Тўрам, пулингиз борми? Агар пулингиз бор бўлса, шу турган тим, қуруқ

турганингиз бўлмас, икки бўғча мол олиб чиқсангиз, кўшкининг остида ёйиб ўтирсангиз, дарров Холбека чиқади, кўрасиз, кўзи тушса ўласиз, у ёғини ўзингиз биласиз, — деб ўтиб кетди.

Тўра тимга кириб, икки бўғча мата сотиб олиб, базозбачча бўлиб, Холбеканинг кўшки остида маталарини кўшкнинг деворларига суяб, молларини ёйиб ўтириб эди. Бир вақт қараса, Холбека қирқин қизи билан, неча сарвинози билан, қанча жоду кўзи билан кўшкига чиқиб бораётибди. Бу ёғида тўқсон беш, бу ёғида тўқсон беш—ўни кам икки юз кокили бор, бир ёғини тилла сувга ботирган, бир ёғини нуқра сувга ботирган, тонг шамолига қотирган. Кўзи жовдираб, зулфлари шовдираб, зулфининг жилоси юзига уриб, юзининг жилваси зулфига уриб, яшин тушгандай бўлиб, мусичалар, тўрғайлар, ғазалайлар Холбеканинг жамолига ошифта-ю шайдо бўлиб, эғнига тегиб учиб бораётибди. Шаҳзода Холбеканинг жамолини кўриб, қайқайиб туриб, биқинини ушлаб, лабини тишлаб, кўзини ёшлаб, ияги қалтираб, кўзи ялтираб, қулоғи битиб, ҳисоби йитиб, ақлидан кетиб, «Сад офарин ҳусни жамолингга», деб довушининг борича бақириб, «Бу ёққа кел дейман», деб чақириб, бир сўз деб турибди:

Бандаман юзда холингга,
Сенинг қилган хаёлингга,
Шунча вақтлар интиқ бўлиб,
Бугун етдим жамолингга...

Қирқин қизи бирдай бўлиб,
Боғда очилган гулдай бўлиб
Жаннатдаги ҳурдай бўлиб,
Холбека чиқди кўшкига.

Қирқин қизи гулдай жайнаб,
Ҳаммаси суқсурдай бўйлаб,
Ўз зулфиман ўзи ўйнаб,
Холбека чиқди кўшкига.

Ойим қирқин қизи билан,
Неча жоду кўзи билан,
Олтмиш икки нози билан,
Холбека чиқди кўшкига.

Нози билан бир-бир босиб,
Мушку анбар, йипор сасиб,
Қўрганнинг кўкайин кесиб,
Холбека чиқди кўшкига.

Мавж уриб, дарёдай тошиб,
Қўрганларнинг ақли шошиб,
Қоши кўзига ярашиб,
Холбека чиқди кўшкига.

Холбека бир ойдай бўлиб,
Қоши сари ёйдай бўлиб,
Асовлиги тойдай бўлиб,
Ювошлиги қўйдай бўлиб,
Ноз билан кулиб сўйласа,
Майин сари мойдай бўлиб,
Силкиниб чиқди зинага.

Олғир қарчиғайдай бўлиб,
Нози билан бир-бир босиб,
Минг қўйи бор бойдай бўлиб,
Холбека чиқди кўшкига.—

деб бақириб-чақириб турган вақтида, Холбека оғим пастга қараса, бир ўзбак: «Холбека қизлари билан кўшкига чиқди»,— деб шовқин солиб турибди.

Холбека кўшкининг устига чиқиб кетди. Ўз жойига бориб ўтириб, юзидан ниқобини олиб, оламга назар солиб, томоша қилиб, қизларидан сўради:— Э канизлар, пастдаги турган одамдин хабарларингиз борми, соғми, тентакми?

Шунда канизларнинг ичида Чаққон каниз деган бир қиз бор эди. Шу туриб арз қилди:— Э бувушим, пастда турган ўзбак янгигина Замонгул билан бирга келган эди. Мен кўриб таниб олдим. У чала баззоз бўлиб ўтирибди,— дегандан Замонгул:— Одамлар сўқмоқ билан шундай гапириб қўя беради, кўрсак кўр бўлайик, кўзимиз чиқсин,— деб турибди. Холбека айтди:— Э қизлар, яхши бўлибди. Агар баззоз бўлса, Замонгул билан Чаққон, икковинг бориб ҳар тусли маталаридан бир олчин-бир олчин олиб келинглар. Кўраман, ўз юртимнинг моли бўлса, мени кўрмоқ учун келиб ўтирган, ўзини ўлдириб, жазосини бераман ва агар икки ойлик, уч ойлик

ернинг матаси бўлса, менинг расмимни билмайди, молларини талатиб, ўзини бадарга ҳайдаб юбораман,— деб Чаққон билан Замонгул канизни юборди. Улар кўшкидан пастга тушиб тўрага қараса, шердай ҳайбатига, аждардай суратига, Рустамдай қувватига, арслондай сиёсатига, булутдай савлатига босиб келолмади, молига харидор бўлолмади, молини ололмади. Чаққон ҳайрон бўлиб, Замонгул узоқдан бетини беркитиб, қошига йўламай қочиб юрибди. Алҳол, иккови Холбеканинг олдига қайтиб чиқиб кетди.

— Ҳа, канизлар, маталаринг қани?— деди.

Шунда Чаққон жойидан туриб, дасти алиф лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, бир сўз деди:

Мард ўғлонга даврон икки кemasди,
Мард ўлмаи ҳақини душман емасди,
Билганимни бир-бир баён айлайин,
Келган одам сира баззоз эмасди (р).

Белига бойланган олмос қиёғи,
Кўнглида кўп экан қайғуман доғи,
Кўзлари қамбардир, бодом қабоғи,
Бу одамга ўхшамайди сиёғи,
Билаги темирдан, пўлат тирноғи,
Йигитнинг туйғунин кўрдим, бувушим.

Узи сардор экан, сардор сабоқли,
От устига минган куни ўмоқли,
Халойиққа ёмон куни керакли,
Қарчиғай келбатли, бургут қабоқли,
Йигитнинг лочинин кўрдим, бувушим.

Мунча хушруй бўпти, ҳақнинг фармони,
Уни кўрганларнинг кетар дармони,
Унга теккан қизнинг йўқдир армони,
Бир таъриф айлайин, куйгин, бувушим.

Ешлигинда адаб опти мулладан,
Бир зувала ортиқ келган оллодан,
Бир кокили нуқра, бири тилладан,
Зулфи зарафшонни кўрдим, бувушим.

Гапирса келади гапнинг маъқули,
Мард ўғлоннинг бўлар пирга дохили,
Бири нуқра, бири тилла кокили,
Биҳиштнинг филмонин кўрдим, бувушим.

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Ўлимча ёмон иш борми дунёда?
Сулувлиги, бувим, сиздан зиёда,
Паризод инсонин кўрдим, бувушим.

Кокилингнинг бандин туйгин, бувушим,
Ярашиққа турли кийгин, бувушим,
Бир таъриф айлайин куйгин, бувушим,
Мени десанг, шуни суйгин, бувушим,
Дунёдан беармон ўтайин десанг,
Олмадай искалаб ётайин десанг,
Эрга тегсанг, шунга тейгин⁹, бувушим.

Холбека оймнинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб:— Мен сенга мата олиб кел десам, сен менга эр топиб келар экансан. Менча бўлдию, бо зиёда ҳам қолдимми?— деб қаҳри билан Чаққонга бир чангал солиб, қирқ зиналик кўшкидан силтаб отиб юборди. Бечора Чаққон ерга тушганча бўлак-бўлак бўлиб кетди. Баҳрагул вазирга фармон қилди: — Замонгул билан бориб, ҳар тусли матасидан бир олчин-бир олчин олиб кел,— деб қайтадан юборди. Баҳрагул ҳам тўранинг ҳайбатига келолмай, қуруқ қайтиб кетди. Холбека айтди:— Баҳрагул, олиб келган маталаринг қани?

Баҳрагул Холбекага қараб бир сўз деб турибди:

Бувушим, ул одам баззоз эмасди(р),
Жондан кечмай бу манзилга кemasди,
Билганимни бир-бир баён айласам,
Баззозларнинг шакли ундай эмасди(р).

Бир ўғлондир, мисли дарёдай тошган,
Зулфлари ўралиб гарданга тушган,
Юзлари қизариб олмадай пишган,
Бормоққа ҳар кимнинг ақли шошган.

---

⁹ Теккин.

Қошида донолар сўздан адашган,
Душмани шер бўлса, қайтмай савашган,
Минган оти, кийган тўни ярашган,
Жамолига қараган кўз қамашган,
Нур юзига ою офтоб талашган.

Билганимни бир-бир баён айласам,
Икки кўздан оққан қонли жаласи,
Исфиҳонни тебратади қилган ноласи,
Дойим раҳм айласин тангрим толаси,
Мен билгимда улуг шоҳнинг боласи.

Билганимни бир-бир баён айлайин:
Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Мард бўлиб белига бойлаб олмасин,
Жудоликни қодир эгам солмасин,
Бу зоҳирда ёмон куни бўлмасин,
Сени излаб Нўғойдан тўра келмасин,
Гумоним шу, хон Қунтуғмиш бўлмасин,
Қодир мавлон менинг ақлим олмасин.

Ҳушни офат, ҳар хаёлга солмасин,
Чаққондай бувушим ғазаб килмасин,
Дўст-душманга бу сўз шоён бўлмасин,
Келган одам сира баззоз эмасди (р),
Нўғойдан Қунтуғмиш тўра келмасин.

Шонаман зулфларни тоблаб ўрайик,
Ҳар иш бўлса яратгандан кўрайик,
Баззоз билан сенинг ишинг бўлмасин,
Кўшқидан ҳовлига қайтиб борайик,
Шу баззозни олиб бориб олдингга,
Аҳволини ўзидан, бувуш, сўрайик.

Холбека ойим:— Яхши маслаҳат бердинг,— деб сирини ичида пўшида қилди.

Подшо ноғорани урди, қизлар ҳам пастга қараб юрди, келиб хос манзилга кирди. Анда Холбека ойим зар-

рин пештоқли айвонларин безаб, қирқин қизин ясаб,
бор шоҳона кийимларини кийиб, ўзига оро бера берди.
Тўртта дарбон канизларини буюрди:— Шу баззозбачча-
ни олиб келинглар, келмаганига қўйманглар.

Энди сўзни Кунтуғмиш тўрадан эшитинг. Қизлар
пастга тушиб кетиб эди, маталарин йиғиб, бойлай бер-
ди: «Фойдани биз қилдик, савдони тамом қилдик, кунда
саҳар қилмоқ даркор, қизлар пастга тушганча шу ерда
бўлмоқ даркор»,— деб бўғчаларини қўлтигига олиб ке-
тиб бораётир эди. Қизлар қараса, баззоз жўнаб туриб-
ди. Қизлар орқасидан чақириб, қараб тур,— деб бир сўз
деди:

Қизил гул очилур гунчадин гунча,
Тоқатим йўқ яна гул очилгунча,
Сен савдогар бўлсанг, қизлар харидор,
Тура тур, бўйингдан, савдогарбачча.

Сенга толиб, билсанг, бу ерда неча,
Ошиқнинг завқидир қоронги кеча,
Сенинг билан қизлар савдо қилади...
Тура тур, бўйингдан, савдогарбачча.

Сенинг ҳуснинг менинг ақлим олади,
Хулқинг офат, ҳар хаёлга солади,
Тура тур, бўйингдан, савдогарбачча,
Сенинг билан қизлар савдо қилади...

Ўқ отса, мерганнинг ўқи зирлайди,
Қамчи тегса, чин бедовлар пирлайди.
Сен савдогар бўлсанг, қизлар харидор,
Келсин деди, сизни бувум чарлайди.

Алқисса, тўра кетига қараса, тўрт қиз «тўхта-чи, тўх-
та»,— деб чопиб келади. Аввалги икки марта келган ка-
низлардан ҳам хабари бор эди. Тўра тўхтамай:— Э қиз-
лар, мени тўхтатиб нима қиласизлар, мата оламан де-

санг, тимдан ола бер, лекин мен хотин киши билан савдо-сотиқ қилмайман,— деб кета берди. Қизлар айтди:— Э, базозбачча, бувущим сизни олиб кел,— деб бизларни буюрди. Бизлар бувимнинг олдига олиб борамиз.

Тўра айтди:— Бизлар, ўзбак одам, тожикингга тушумаймиз, бувущинг қандай жондор, эркакми, урғочими?

Қизлар:— Вой-бўй, не балоси келди, сиз қандай одам эдингиз, бизларнинг каттамизни билмаган? Бизлар шунинг канизимиз.

Тўра айтди:— А, бувунг сизларнинг катталаринг бўлса, у ҳам аёл экан-да. Мен хотин билан савдо қилмайман. Хотин деган ўзини пишиқ билиб, бир пул учун талашиб, одамнинг кўнглини қора қилади. Бор, бормайман,— деди. Қизлар айтди:— Бормайсан? Бормаганингга қўймасмиз, сени судраб олиб борамиз.

Икки қиз икки бўғчасини тортиб олиб, ул иккови тўрнинг икки қўлтиғидан кириб, оёғини ерга тегизмай, олиб кета бердилар.

Холбека ойим қизларини ясаб, ўзларига оро бериб, хос меҳмонхонасида йигирма қизини бу ёғига ўтқазиб, йигирмасини бу ёғига ўтқазиб, зич бўлиб ўтирди. Қизларга тайин қилдики:— Шу одам эшикдан келса, биттанг жой берсанг, ё ўрнингдан турсанг, ўлдираман,— деди. Шу вақтда тўра бориб қолди:— Ассалому алайкум,— деб эшикдан кириб борди. Тўрани кўргандан, Холбека ойим жойидан ирғиб туриб:— Ваалайкум ассалом, тўрага ўтинг,— деб ўзи пойгага чоғуриб ўтганини билмай қолди. Холбека туриб эди, қирқин қизи гуруллаб бари жойидан турди. Холбека тўрага тахтнинг устидан жой бериб, қўлига бир пиёла қанд чой бериб, қизларига аввалги айтган сўзига тирра бўлиб, тўрага йўл бўлсин,— деб бир сўз деди:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгли суйса, ёрнинг лаби бол бўлсин,
Қандай қўрқмай келдинг ажалхонага,
Жондан қўрқмай юрган жоним, йўл бўлсин?

Бу ерларга не гўзаллар йиғилган,
Олтин пиёлага майлар қуйилган,

Келган кетолмаган, бари сўйилган,
Жондан қўрқмай юрган ёрим, йўл бўлсин?

Бу ерларга не йўлбарслар келганди,
Бизнинг билан дасти дароз бўлганди,
Келган кетолмаган, бари ўлганди,
Жондан қўрқмай юрган жоним, йўл бўлсин?

Хабаринг йўқ сенинг қилган ишингдан,
Айрилиб келибсан тенгу тўшингдан,
Қайтиб келдинг қўрқмай, бачча, бошингдан
Жондан қўрқмай келган жоним, йўл бўлсин?

Жаллод қизлар ташна сенинг қонингга,
Ханжар қўяр қизил гулдай танингга,
Қандай раҳминг келмай ширин жонингга,
Жондан қўрқмай келган жоним, йўл бўлсин?

Сўзлагин, қаерда ўсган диёринг,
Не деб тушди бу ерларга гузаринг,
Ўз элингда шоҳинг кимдир, номдоринг?
Қўрқмай юрган жоним, сенга йўл бўлсин?

Сен ҳам бир боғчада боғнинг гулисан,
Расулга уммат, худойимнинг қулисан,
Қайси юртда қайси шоҳнинг улисан,
Жондан қўрқмай юрган жоним, йўл бўлсин?

Тўра Холбеканинг жамолини кўриб, юз шавқи-завқи билан кўнгил бериб, Холбеканинг бу ваҳшатига ҳайрон қолиб, нозига қойил бўлиб, ҳуснига мойил бўлиб, одамни ўлдирадиган жаллод қизларинг қайси?— деб баҳодирлик томирлари ҳаракатга келиб, аёл деган кишининг қўлидан нима келади, деб Холбекага қараб бир сўз деб турибди:

Фоний дунёнг барча қулдан ўтарми,
Қуйсин ўлим, барчани йиғлатарми,

Уч ойчалик йўлдан бир ёр излаб келиб,
Уламан, деб ёрин кўрмай кетарми?

Оҳ уриб тўкканман кўздан ёшимни,
Мард ўғлонман, ҳақ ўнгарсин ичимни,
Нўғойдан от миниб сенга чиққанда,
Йўлингга дов деган ёлғиз бошимни.

Омонат, санамжон, одамнинг жони,
Қиличдан сесканмас ботирнинг тани,
Жондан кечмай бу ерларга келмайди,
Улимдан қўрқади, деб айтмагин мани...

Ўзим ёлғиз, ҳеч кимим йўқ қошима,
Қим раҳм этар кўздан оққан ёшима,
Уламан, деб мард талабдан қайтмайди,
Сеникидай лачагим йўқ бошимда.

Холбеканинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, қир-
қин қизларга қараб бир сўз деди:

Оғзига гап солсам, ганим олмайди,
Ўзбак экан, билганидан қолмайди,
Олиб кенглар, қирқин қизлар, нардимни,
Ажал ҳайдаб келган экан, бўлмайди.

Синаб кетсин номардимни, мардимни,
Миниб кетсин бедовимни, отимни,
Ажал ҳайдаб келган экан, бўлмайди,
Олиб кенглар, қирқин қизим, нардимни.

Албатта, эшитган менинг шартимни,
Қимга айтайин, дўстлар, ички дардимни,

Ажал ҳайдаб келган экан, бўлмайди,
Олиб кенглар, қирқин қизим, нардимни.

Бек бўлиб минибди отнинг толмасин,
Белига бойлабди кескир олмасин,
Олиб кенглар, қирқин қизлар, нардимни,
Еш бачча-де, ҳеч армони қолмасин.

Янгилмайди энди айтган сўзидан,
Кўлларнинг учирган турна, ғозидан,
Ҳарна бўлса тўра кўрсин ўзидан,
Домонгир бўлмасин Зангар қизидан.

Икки қиз бўланглаб жойидан турди,
Борди-да, ойимнинг нардин келтирди,
Йигирмадан бўлинишиб канизлар
Ўтириб нардининг донасин терди;
Икки шаҳзод чорзони бўп ўтириб,
Қишт, дейишиб иккови ўйнай берди.

«Зангарнинг элинда манзилим, жойим,
Кўкрагимга солма қайғуман войим,—
Қирқ каниз дилида айлар муножот.—
Шаҳзодага иқбол бергин, худойим,

Бу золим тўкмасин ерга қонини,
Қабул қил қизларнинг йиғлаганини.
Шаҳзодага иқбол бергин, худойим,
Бориб кўрсин Нўғойда маконини,
Омон сақла валлакатнинг жонини.

Ривож бергин шаҳзоданинг ишига,
Ёмон савдо касод қилар кишига,
Шаҳзодага иқбол бергин, худойим,
Кўп савдо солмагил ёлғиз бошига.

Армон билан билмаганин билдирар,
Ханжар чекиб қора бағрин тилдирар,
Ўзинг раҳм айлагин, нодон қўзига,
Утса раҳм айламас, мардни ўлдирар».

Икки толиб бир-бирига дуч бўлди,
Жамолига шаҳзод вақти хуш бўлди,

Чоштгоҳда қурилди ойимнинг нарди,
Уйнай-ўйнай билинг роса туш бўлди,

Шаҳзода тўкади кўзининг ёшин,
Холбека, деб қаттиқ тутди койишин,
Икки барно утишолмай ўтири¹⁰,
Кун бўлди шу вақтда, билинглар, пешин,

Холбека, деб шаҳзод хун ила жигар,
Мот бўлса раҳм этмас, қонини тўкар,
Утишолмай ўтирибди иккови,
Шу вақтда бўлибди номозидигар.

Шом бўлибди, булар жудо бўлмайди,
Уйини буларнинг одо бўлмайди.
Икки барно кишт дейишиб ўтири,
Қайсисин утарин киши билмайди.

Шаҳзода утсам деб жонини сотар,
Ва лекин утгунча кўп эрур хатар.
Кишт деди, ўйнай берди иккови,
Шу вақтда кун бўлди, билинглар, ётар.

Ийгламай, найлайн, қисмати қатти¹¹,
Нард учун шаҳзода жонини сотди,
Утишолмай ўтирибди иккови,
Шу вақтда тун ярим оқшомдан ўтди;
Балки ўтиб, билинг, саҳарга етди,
Шаҳзода дилинда муножот этди.

Узоқда қолгандир манзилим, жойим,
Сабил бўлиб қолди тилла саройим,
Гирифтор айлама золим қўлига,
Ўзинг обрў бергин қодир худойим.

Узоқда қолгандир манзил, диёрим,
Бехабар қолгандир кўп ич куярим,
Мен дар қолдим бу золимнинг қўлида,
Ўзинг обрў бергин парвардигорим...

Қоса олиб шароб ичган қирқ чилтон,
Хизир Илёс пирим, ё шоҳи жаҳон,

¹⁰ Утирур.

¹¹ Қаттиқ.

Бу қизнинг қўлида қўйма саргардон,
Бу мушкул ишимни айлангиз осон...

Холбека ойимнинг кўзига бир уйқуи галабани келтирдиким, уйқунига мастлигидан ҳушини йўқотиб, гафлат хаёли билан бир кишти бежой босиб юборди. Шу вақтда тонг ёриб, субҳ бўлди. Шаҳзода Холбеканинг гафлат уйқуга кетганини билиб, бир кишти бежой босиб, Холбека ойимни мот қилди. Холбека хушига келиб қараса, шаҳзода мот қилиб ўтирибди. Жойидан туриб, иззат қилиб:— Менинг шартимни бажо келтирдинг, мен сеники бўлдим,— деб иккита муччини шаҳзодага нақд берди. Базм, суҳбатини қуриб, айшу ишратини қила берди. Буларни айшу ишрат қилмоқда қўйиб, энди икки калима сўзни шу шаҳарнинг подшоси Буврахондан эшитинг.

Холбекага ошиқ бўлгандан сўнг, у ҳам қирқ зинали ноғорахона қилдириб эди. Холбекага киши юбориб айтган эдики: «Ҳар кун намоз вақтидан кичик чоштгоҳга довур кўшкисига чиқсин, юзидан ниқобини олсин, оламини томоша қилсин». Шу сабабдан ҳар кун бир марта Холбека кўшкига чиқар эди, бир соат турар эди. Подшо ҳам ноғорахонага чиқар эди, шу жойда Холбеканинг томошайи жамолини кўрар эди. Шаҳрига жарчи қўйиб қичқиртган эди: «Ҳар ким подшонинг ноғорасини эшитмай, подшо ноғорахонадан тушмай [далага чиқмасин]». Ҳар вақт подшо пастга қайтар бўлса, ноғорани уриб қайтар эди. Аҳли шаҳар муайян эшитар эди. Ундан илгари ҳеч ким далага чиқолмас эди. Амри подшо шу эдики: «Ҳар ким томга чиқса, эшикдан қараса, тешикдан қараса — боши ўлимда, моли таловда»,— деб эди.

Алҳол, подшо уч кун ноғорахонага чиқди, Холбека ойим кўшкига чиқмади. Подшо икки юз жаллод, тўрт юз мирғазабни буюрди:— Бориб кўринглар, Холбека касал бўлдими, ё иш ўсал бўлдими?

Подшонинг ҳукми билан жаллод, мирғазаб босиб кела берди. Кам ақл барча канизлар Холбеканинг тоби йўқ деб айтолмай, жаллодлардан қўрқиб, ол келди,— деб қоча берди. Мирғазаблар: «Бир шумлик бўлгаган экан»,— деб ҳужраларнинг эшигини бузиб кела берди. Қирқ уч ҳужра ичкима-ички, бир-бирининг устидан бўлган эди, бир тарафи Холбеканинг кўши эди. Баҳрагул

чиқиб қараса, жаллодлар қарийб ўттиз ҳужрани бузибди, канизлар йиғлаб, чувлаб қочиб келаётибди. Анда Баҳрагул Холбеканинг олдига келса, оламдан беҳабар, тўраси билан бир тўшакда ухлаб ётибди. Шунда Холбекани уйғотиб, жаллодлардан хабар бериб, бир сўз деди:

Оқизиб кўзингдан қонли ёшингни,
Худойим ўнгласин сенинг ишингни,
Шоҳдин фармон бўлди, келди мирғазаб,
Бувушим, уйқудан кўтар бошингни.

Ривожинг айладим худодан талаб,
Доим ишинг эди илм ила адаб,
Ғафлатдан кўтаргин, бувум, бошингни,
Шоҳдан фармон бўлди, келди мирғазаб.

Ойимлар шонаман зулфин таради,
Шона ташлаб қора зулфин ўради,
Ғафлатдан кўтаргин, бувум, бошингни,
Сени деб бир йўлбарс ўлиб боради.

Қулоқ солгил канизингнинг тилига,
Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Уйқудан кўтаргин, бувум, бошингни,
Тушар бўлдик золимларнинг қўлига.

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Қим кўтармас санам ёрнинг нозини,
Эшитиб Баҳранинг айтган сўзини,
Уйқудан Холбека очди кўзини.

Алқисса, тўра ҳам уйғониб қараса, тўрт юз мирғазаб, икки юз жаллод, ҳайбат болтаси қўлида, кескир ханжари белида келиб қолибди. Тўра айтди:— Э, Холбекажон, дунёга келмоқдан мурод—ўлмоқ; боғона¹² сени олмай ўлиб кетганимда, юрагимда от бошидай армон кетар эди, алҳол бир кун ҳам бўлса, бир йил ҳам бўлса, минг йил ҳам бўлса, олдим, мақсудимга етдим, дунёдан армоним йўқ. Энди шу ёмонларнинг қўлида ўлганча, худонинг йўлида ўлсам бўлмасми? Холбека:— Мен ҳам қабул қилдим, — деб иккови биров-бировини қўлма-қўл

¹² Боя.

ушлаб, қучоқлашиб, кўшкдан ўзини ташлаб юборди. «Ҳақ сақласа бало йўқ, ҳақ қарғаса даво йўқ», ўтнинг ичида пахтани сақлайди. Икковининг ҳам кўйлагига шамол кириб, мисли қанотдай бўлиб, беозор, сиҳат ва саломат ерга тушди.

Холбека гурури ҳуснда ҳеч кимни одам демай юрган эди, қаёққа борарини билмай:— Э тўрам, ошнохонанг бормиди? — деди. Анда шаҳзода ёрининг қўлидан ушлаб, кампир энасиникига олиб қочиб кетди. Кампир жойидан туриб, шаҳзоданинг бошидан парвона бўлиб, айланиб, томининг ичида бир гўсалахона-ўрачаси бор эди, икковини шу ўрага солиб, устидан тахтайини қўйиб, устидан пўстагини солиб, чархини олдига олиб, пахта ипини йигирди-да, ўтирди.

Подшонинг жаллод, мирғазаблари Холбекани тополмай, ҳамма манзилларини бузиб: «Холбека қочибди»,— деб қайтиб борди. Подшо бу сўзни эшитиб уйқуда эди, бедор бўлди — уйғонди; ё маст эди, ҳушёр бўлди, балки жонидан, жамий умридан безор бўлди. Холбеканинг ишқига тоқат қилолмай, дарвоза-дарвозага одам қўйиб беркитди. Ҳеч кимни далага чиққали қўймади, ҳаммага йўл банд бўлди. Жарчилар: «Ҳар ким Холбекадан хабар берса, балки қошидаги жўраси билан олиб келса, бўйи баробарли зар бераман»,— деб кўчама-кўча, гузарма-гузар, маҳаллама-маҳалла чақириб юрибди. Бир тафтиш, тараддуд бўлди, шаҳарнинг ичи остин-устин, талотўп бўлиб қолди. Кампир жарчиларнинг сўзини эшитиб: «Подшонинг зари бошидан қолсин, менга ошиқ-маъшуқнинг алқаган савоби ҳам бўлади»,— деди.

Уч кун шаҳарга чақирув бўлди. Уч кундан кейин бо қичқирди: «Ҳар кимнинг ҳовлисини, уйини подшолик одамлари бориб қарайди, ҳар кимникидан топса, ўзини ўлдириб, молини талайди».

Кампир бу сўзни эшитиб қўрқди. Кунтуғмиш тўра билан Холбекага:— Э болаларим, менинг уйимни қараб ўтиб кетганча, подшонинг бир кўҳна сомонхонаси бор, шунга олиб бориб қўяйин, уйимни кўргандан кейин сизларни тағи қайтариб олиб келаман,— деб икковини оқшом ҳеч кимга кўрсатмай, подшонинг сомонхонасига олиб бориб беркитиб кетди.

Энди гапни кимдан эшитинг.

Подшонинг Замонқул деган бир қари эски қули бор эди. Давлатхонага сомон даркор бўлиб қолди. Йигир-

ма-ўттиз қанорни олиб келиб, сомонга ётқизиб, сомонни тикиб жойлай берди. Иигирма қанор тикиб эди, ўнтаси қолиб эди, иккови жуппай бўлиб оғзига йиқилиб қолди. Замонқулнинг кўзи тушди, тура солиб қочди. «Ўзим ҳам гумон қилиб юрар эдим, ажинаси бор деб, нармода экан»,—деб қоча берди. Холбека ойим орқасидан ҳез қилиб қувди. Замонқул ушлатмай, далага қочиб чиқиб, орқасига қараса, Холбека эшикнинг олдига келиб қопти. Тўра шу жойида туриб қолибди. Шунда Холбека эланиб-ёлбориб, қулни алдаб бир сўз деб турибди:

Оқизинг кўзидан қонли ёшини,
Учиринг қўлидан давлат қушини,
Тан бағишлаб, бобо, сизга тегайин,
Келиб кесгин шаҳзоданинг бошини.

Армон билан билмаганин билдиргин,
Ханжар чекиб қора бағрин тилдиргин,
Тан бағишлаб, бобо, сизга тегайин,
Энди келиб шаҳзодани ўлдиргин.

Кокилимнинг бандиң тоблаб туяйин,
Ярашиққа турли либос кияйин,
Кесиб олгин шаҳзоданинг бошини,
Тан бағишлаб, бобо, сизга тияйин¹³.

Алқисса, Замонқул Холбека эканлигини таниб:
«Бахти бадга қайтган баччағарга қара, мени сиҳр-найранг билан фириб-фусун қиламан дейди, бобонг бу соқолни қаерда оқартган»,—деб Холбекага қараб бир сўз деди:

Кўзлари қамбарсан, қоши қаламсан,
Кўрганларга солган қайғу-аламсан,
Сендай санам мендай қулга тегарми,
Жодугар, сиҳргар, баттол санамсан.

Қочмоққа қўймассан, йўлим тўсарсан,
Поралаб-поралаб гўшим ўсарсан,
Жодугар, сиҳргар, баттол санамсан,
Алдаб ушлаб Замонқулни босарсан.

¹³ Тегайин,

Шаҳзодангни сира кўзинг қиярми,
Сендай санам қора зулфин туярми,
Алдаб ушлаб Замонқулни босмоқчи,
Сендай барно мендай қулга тиярми?

Замонқул шоҳдан суюнчи олади,
Бек Замонқул бегларбеги бўлади,
Бегларбеги насиб қилсин ўзига,
Банди боши озод бўлиб қолади.

Алқисса, Холбека лаълими қасамлардан ичиб:— Шу сўзидан қайтсам, елкамнинг чуқурин кўрмай ўлайин, босган изим орқамда қолсин,—деб шундай «катта» қасамлардан ичиб, Замонқулни арбаб¹⁴ туриб эди. Замонқул ҳам фириб эмас эди, лекин томошайи жамол қилиб туриб эди.

Узоқдан сўзлашиб турган вақтда бир Мутавалли кал деган бенаво шу гузарнинг подасини боққан эди. Бир қаллоб чатоқ қилиб, икки поданинг ҳақиқи бермай юриб эди. Унда кал: «Подшога бориб, ўттиз поданинг ҳақи, деб уйини куйдириб юбормасам»,—деб кўчада келар эди. Қулоғига гунг-гунг одамнинг довуши келиб, деворнинг тешигидан қараса, тўра томнинг тўрида, Холбека ўртада, Замонқул эшикнинг олдида гаплашиб турибди. Кал... чопиб кетди. Подшонинг тахтининг олдида бориб дўстуман йиқилди. Анда дарбонлар:—Тур э, сасиқ кал,—деб тепки остига олди.

Кал: — Тепма, хушxabар келтирдим, — деб эди, подшо айтди: — Айт, э, ўлдим, бўйинг баробарли зар бераман.

Анда кал айтди: — Бўйим баробарли заринг бир кунлик ичкилигимга бўлмайди.

— Қўп катта харж кал, агар топса, — деди подшо.— Эса, нима оласан? Кал айтди:— Қўрғонхони, қўрғон.

Подшо айтди: — Бор, фалон қўрғонни сенга бердим, ўлганча еб ётабер.

Анда кал, қуллуқ, деб подшога бир сўз деди:

Оқизинг кўзидан қонли ёшини,
Қўлидан учиринг давлат қушини,
Аввал кесинг Замонқулнинг бошини,
Ташиб берар экан нони ошини.

¹⁴ Авраб.

Аввал олинг Замонқулнинг жонини,
Ерга тўкинг бунинг қизил қонини,
Учови ўтирур сомонхонада,
Ташиб берар экан оши нонини.

Армон билан билмаганин билдиринг,
Ханжар солиб, қора бағрин тилдиринг,
Аввал бошлаб Замонқулни ўлдиринг,
Уларни бойлатиб, олиб келтиринг.

Қулоқ солгин турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога.
Аввал бошлаб Замонқулни ўлдиринг,
Учови ўлтирур сомонхонада.

Подшонинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, аж-дарҳодай тўлғониб:— Замонқулни кўргандан ўлдиринг. У икковини аркони давлатга ўлдирмай ҳозир қилинг,— деди. Икки юз жаллод, тўрт юз мирғазаб, қанча оломон билан сомонхонага қараб равона бўлди. Замонқул ҳам Холбеканинг олдидан чиқиб: «Подшодан суюнчи оламан», — деб келаётир эди. Бир одам кўриб: — Қоч, Замонқул, ўласан, — деди. Замонқул айтди: — Замонқул ўлади? Замонқул хушхабар олиб бораётибди, бегларбеги бўлади, ҳеч нарса бермаса ҳам банди боши озод бўлиб қолади.

Замонқул бораётир эди, бир жаллод чопиб келиб қилич билан қўйиб юборди, бечоранинг банди боши озод бўлиб қола берди.

Подшонинг мирғазаб, жаллодлари сомонхонага кириб, тўра билан Холбеканинг икки қўлини боғлаб, сийнасини доғлаб, олдига солиб ҳайдаб, қор-ёмғирдай бошига қамчи ёғдириб, ҳар қайсисининг бошига бирдан беш юз, олти юз қамчи уриб борар эди. Шунда Холбека ойим ўзининг таёғи ўзига билинмай, тўрасига раҳми келиб, жаллодларга эланиб бир сўз деди:

Барчани яратган қудратли жаббор,
Ҳар кимни бир кўйга қилди гирифтор,
Қўлинг дард кўрмагур, жаллод, мирғазаб,
Қулоқ сол, жаллодлар, айтар арзим бор:

Узоқда қолгандир манзили-жойи,
Сабил бўлиб тилла нақшин саройи,

Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бу ишда тўрамнинг йўқдир гунойи.

Утар дунё, қиёматни ўйланглар,
Тил боринда турфа-турфа сўйланглар,
Қанча гуноҳ десанг, менинг бўйнима,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар.

Қулоқ сол, жаллодлар, қилган додима,
Қайтайин етмай ўлдим мақсадима,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Бир ўғлон ўлмасин касофатима.

Беклар минар бедов отинг толмасин,
Ҳеч кимса дунёда мендай бўлмасин,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Менинг учун бир шаҳзода ўлмасин.

Қорахоннинг юрти сабил қолмасин,
Бек бўлган белига бойлар олмасин,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Мени деб мард ўғлон нобуд бўлмасин.

Қулоқ сонглар Холбеканинг тилига,
Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Мени ўлдир, тўрамни озод айланглар,
Мусофирдир, эсон кетсин элига.

Жаллодлар: — Бу бахти қайтган баччағар, ҳали ҳам аввалги ҳукуматини¹⁵ қилади, ҳали таёқ ўтган йўқ, қаттиқроқ уринг, — деб илгаригидан кўпроқ урди. Шунда тўра ёрининг аҳволига раҳми келиб, жаллодларга эланма, деб бир сўз деди:

Аё, нозим, бир гапим бор англаб ол,
Мен сўзлайин, зиҳнингни қўй, қулоқ сол,
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Гавҳарни не билсин ушалган сопол.

Емоннинг қарори бўлмас бир ерда,
Кишига касоди тегар тор ерда,

¹⁵ Катталигини.

Гавҳарни не билсин ушалган сопол,
Зарнинг қадрин заргар билар ҳар ерда.

Бефарзанднинг кўрган куни зояма¹⁶,
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўяма?
Жаллодларга эланмагин, бўйингдан,
Сен қўй деган билан жаллод қўяма?

Аттанг-а, даври давроним бўлмади,
Бул ишлардан пушаймоним бўлмади.
Мен шунингдай банди бўлган кунимда,
Во болам, деб отажоним бўлмади.

Уч лак эди олдимдаги сипоҳим,
Саваш излар паҳлавоним бўлмади,
Қайтайин, ўсган диёрим бўлмади,
Жон ачирим, ичкуярим бўлмади.

Бир неча хешу тоборим бўлмади,
Мен шунингдай банди бўлган кунимда,
Энам бебахт ул ночорим бўлмади,
Армон билан ўлар бўлдим мен энди,
Ҳай аттанг, тайин мозорим бўлмади.

Пайдо бўлдим икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдим манзилхонадан,
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Бир армоним, ёлғиз эдим энадан.

Белима бойланган заррин пўтадан,
Қамлигим йўқ эди атлас-кимхобдан,
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Бир армоним, ёлғиз эдим отадан.

Белима бойланган олмос қиёғим,
Ғам билан сарғайган гулдай сиёғим,
Улим учун ғам емайман, бўйингдан,
Қолмади оламда бирор туёғим.

Дона эдим, сомон бўлдим,
Олтин эдим, чўян бўлдим,

---

¹⁶ Зоёми.

Қиммат эдим, арзон бўлдим,
Бир шоҳ эдим, чўпон бўлдим,
Барисидан суво бўлдим.

Ғарибликда эътиборим бўлмади,
Исфиҳон — кескир ханжарим бўлмади,
Нўғой элдан бирга келган, қошимда —
Қирқ йигитим, аждаҳорим бўлмади.
Кичикликда бирга юрган бекларим —
Не шаҳзодлар, номдорим бўлмади.

Холбека тўрасининг бу сўзларини эшитиб: «Ҳай ат-
танг, тўрам ёлғиз экан»,— деб кўнгли бузилиб, кўзи-
дан ёши тизилиб, бағри эзилиб, жаллодларга бир сўз
деб турибди:

Жаллодлар, айтайин сенга бир сўзни,
Мени деб тарк этди кеча-кундузни,
Эсиз, тўрам ёлғиз экан энадан,
Мерганлар ирим қип отмас ёлғизни.

Пайдо бўлган икки гавҳар дондан,
Парвоз қилиб учиб қўнган хондан,
Мерганлар ирим қип отмас ёлғизни,
Эсиз, тўрам ёлғиз экан энадан.

Белига бойланган заррин пўлатдан,
Бандасининг иши кори хатодан,
Мерганлар ирим қип отмас ёлғизни,
Эсиз, тўрам ёлғиз экан отадан.

Жаллодларга элангани қўймайди,
Тўрасини сира кўзи қиймайди,
— Урҳа-ур,— деб сатта зolim мирғазаб,
Ҳалиям энағар тилдан тоймайди.

Чинқирмоқдан бунда армон қолмади,
Довушига тоғлар тоқат қилмади,
Зангар элда катта-кичик халойиқ,
Йиғламаган элда одам бўлмади,
Мурувватсиз, соп бераҳм жаллодлар,
Шаҳзоданинг қадрини ҳеч билмади.

Йиғлайди Холбека, ёшин тиймайди,
Кўп маҳосил бирор фасл қўймайди,
Узин жабри кўринмайди кўзига,
Тўрасини асло кўзи қиймайди:

— Мени излаб Нўғойдан нега келдинг, деб,
Мен бебахтга нега ошиқ бўлдинг, деб,
Ёринг бўлиб не кунингга ярадим,
Менинг учун армон билан ўлдинг, деб.

Заррин рўмолимни бошга ўрадим,
Туш кўрганда яхшиликка жўрадим,
Озорингдан танда жоним айлансин,
Ёринг бўлиб не кунингга ярадим.

Савдо тушган шаҳзоданинг бошига,
Кул қойил қудратли ҳақнинг ишига,
Зулм билан қонга бўяб золимлар,
Ҳайдаб борди подшосининг қошига.

Алқисса, подшонинг олдидаги умаролари, маҳрам, ясовул, ўгачи, шиғовул, дарбон, баковул, асабадор, туғдор, қози, муҳрдор — ҳеч қайсиси шаҳзодага совуқ шамолни раво кўрмай, нима қиларини билмай, шаҳзодани тилаб ололмай, шоҳига бир гапни маъқул қилолмай, лол бўлиб туриб эди, подшо маслаҳат сўраб айтди:— Аркони давлатим, уламо-муфтиларим, иноқ вазирларим, кенгашдён доноларим! Мендай улуғ подшонинг ҳайбатидан қўрқмай, қиличдан хавфи тарс қилмай, [подшо] хонадонига хиёнат қилгувчиларни нима қилмоқ керак?

Ҳамма умаролар маслаҳат қилиб кенгашдиларки: «Бу гапни шоҳ яхши айтди. Бир иш-э қилинг, шу бегуноҳлар ўлмасин. «Хон ғазаби — худо ғазаби» деган экан. Буларни шаҳардан тирик чиқариб юборайлик, банди бўлса ҳам тирик кетса, ажали етмаса, бир ердан чиқар, агар ўлиб кетса, гуноҳи шоҳнинг бўйнига-да», — деб аркони давлат гуруллаб бирдан арз қилдики: — Э тақсир подшоҳим; осиб ўлдирдингиз — кўрдик, босиб ўлдирдингиз — кўрдик, минордан ташладингиз — кўрдик, тўпга солиб отдингиз — кўрдик. Бу беадабларга шундай жазо буюрамиз: бир тув бияни олиб келиб сўйсангиз, терисини тулуп қилиб олсангиз, хом терига ик-

ковини зич қилиб тиқсангиз, бир асов байталнинг думига тақиб, чўл-жазирага ҳайдаб юборсангиз, буларнинг ўлигини ғажир-қузғунлар еб кетса, — деб арз қилди. Подшога маъқул қилдилар. Подшо буюриб, бир тув бияни тулуп қилиб сўйиб, икковини зич қилиб, хом терига тиқиб, дарвозадан чиқариб, бир асовнинг думига тақиб, бир чўл жазирага қаратиб, кўп одам чувлаб ҳуркитиб, ҳайдаб юборди.

Асов байтал ҳурқиб, икковини судраб, чўлга улоқиб кетди. Байталнинг думи бир тол, ярим тол узила-узила, олти кун деганда [тулуп] бир ерда тушиб қолди. Хом тери офтобнинг ҳарорати билан қуриб, чунон қисдики, темирдай бекитди. Шу вақт Холбека ойим узилиб қолганин билиб, тўрасини уйғотиб бир сўз деди:

Гапирсам келади гапнинг маъқули,
Мард ўғлоннинг пирга бўлар дохили,
ВаллаMAT рамақда жонинг бормиди,
Воллоқ аълам, бизлар қолдик шикили.

Наркас-наркас хумор кўзлар сузилиб,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилиб,
ВаллаMAT, танингда қувват бормиди,
Бизлар қолдик дейман чўлда узилиб,

Бир боғчада олмамиди, нормиди,
Парвардигор сизга войим ермиди,
Бизлар қолдик, дейман бунда узилиб,
Мард тўрам, ёнингда ханжар бормиди?

Тўра ёридан бу сўзларни эшитиб, бир сўз деди:

Қокилингнинг банди-бандин туйдирма,
Қошинг кериб, қабоғингни уйдирма,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима,
Ўргилай, ўртанган жоним куйдирма.

Қулоқ сол, бўйингдан, айтган сўзима,
Мард ўғлонман, душман тушди изима,
Санамжон, ўртанган жоним куйдирма,
Ўз куйганим бўлар менинг ўзима.

Оҳ, деса тўкилар кўзлардан ёшлар,
Олло, дейди хонақода дарвешлар,

Ҳайрон қолдим, нозим, айтган сўзингга,
Банди бўп тушганда ханжар нимишлар?
Ҳар нима деб сўзлар экан бувушлар,
Қўлларида нигин, тилла-кумушлар.

Еронлар, ҳудонинг қудрати кучли,
Ҳу тоғдан бир қузғун давр олиб учди,
У жонивор парвоз айлаб осмонга,
Ногаҳондан кўзи қудоққа тушди.

Қанотин чимириб қўниб устига,
Амри худо бўлди, чўқиди, тешди.
Қўлин солиб иккаласи йиртишди,
Соғ-саломат шу қудоқдан чиқишди.

Шаҳзода омон-эсон, сиҳат-саломат ёри билан қудоқдан чиқиб қарасалар, бир чўл-жазира, қўрқинчлик мангалзорда тушиб қолибдилар. Эл қаёқда, йўл қаёқда— ҳеч нарсани билмадилар. Атрофга қарайди, на тоғ ва на бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Тўранинг кўзига узоқдан соядай қорайиб бир нарса кўринади. Шаҳзода кўнглида: «Шу қора ё тоғ бўлғай, ё бир қора дарахт эл бўлғай»,— деб иккови қўл ушлашиб, шу тарафга қараб равона бўлди.

Тўранинг муножоти:

Элимдан бўлдим жудо,
Бу жоним сенга фидо,
Адашганда йўлга сол,
Отингдан қодир худо.

Мен йиғлайин зор-зор,
Кетди қўлдан ихтиёр,
Адашганда йўлга сол,
Отингдан парвардигор.

Унутибман йўлимни,
Узоқ ташлаб элимни,
Адашганда йўлга сол,
Ушла, эгам, қўлимни.

Тўкдим кўздан ёшимни,
Қабул қил нолишимни,

Адашганда, худойим,
Ўннга бошла ишимни...

Белимда заррин пўта,
Қилганим бўлди хато,
Адашганда қўлим ол,
Болам, деб Одам Ота...

Сувдай қайнаб тошайик,
Дарёдай бўп жўшайик,
Қўлим олиб йўлга сол,
Кулли ўтган машойих.

Қолди соҳибтамизлар,
Йўлда адашиб бизлар,
Қўлим ушлаб йўлга сол,
Кулли ўтган азизлар.

Тақдиридан кўранлар,
Элда даврон суранлар,
Мадад қилиб қўлим ол,
Жами ўтган эранлар.

Бўлди бу ишлар бўҳтон,
Чўлларни қилиб ватан,
Мадад қилиб қўлим ол,
Шароб ичган чилтонлар...

Алқисса, шаҳзода иссиқ қумда оёқларини олдириб, йўл юролмай, жазиранинг ҳайбатидан баданларида нам қолмай, ташналик-сувсизликлари голиб бўлиб, кўзлари тиниб, бошлари айланиб, гиёҳларнинг томирларини қазиб сўриб: «Шу сув бўларми?»—деб, баъзи томирларни қазиб: «Овқат бўларми?»—деб неча кунлар оч, сувсиз чўлларда кезиб, қувватдан мадори кетиб, аввалги кунлари ёдланиб, фалакдан шикоят қилиб, бир сўз деди, шикояти бу турур:

Бир вақтинда эдим Нўғойнинг шойи,
Хизматимда эди уч лак сипойи.
Қанча хор айласанг, фалак, ризоман,
Бўлдим энди қултум сувнинг гадойи.

Талхи бор деб емовчедим наботди,
Гарди бор деб тўшамовчедим банотди,

Энди бўлдим парча ноннинг гадойи,
Шу такаббурчилигим бошимга етди.

Бир боғчада боғнинг тоза гули эдим,
Отамман энамнинг жони, дили эдим,
Талхи бор деб емовчедим наботди,
Эндиликда оч бўридай улудим.

Юрмакка, қайтайин, йўқдир тоқатим,
Сувсиз чўлда чиқар оҳ билан додим,
Нонхуришга емовчедим асални,
Бу чўлларда гиёҳ бўлди овқатим.

Йиғламай, найлайин, қисматим қатти(қ),
Куйсин ўлим, барча қулни йиғлатди,
Кўп такаббурлигим бошима етди,
Менга худо лутфи билан кўрсатди.

Оҳ урганда эсга келар бояғим,
Бурунгидай эрмас менинг сиёғим,
Сувсиз чўлда гиёҳ бўлиб овқатим,
Юрай десам бостирмайди оёғим.

Шаҳзода олти кун оч, ташна кетиб бораётиб эди,
Қолбека оғим ташналаб, лаблари газариб, танда мажоди қолмай, қумга йиқилди. Шунда тўрасига қараб:— Мен сенга ияролмаيمان, бир манзилга етолмайман, қумда ўлиб қоламан, менга қараб сен ҳам нобуд бўлма, сен элга етиб, одамларга қўшилсанг, юртингга борсанг, мен сендан розиман, зинҳор менга қайрилма, орқангга боқмай кета бер, менинг касофатимга шунча ранжлар кўрдинг, қаттиқ машаққатлар кўрдинг, менинг учун кўрдинг. Э, мард тўрам, мендан рози бўл, мен ҳам сендан розиман, кет,— деб бир сўз деди:

Гапирсам келади гапнинг маъқули,
Мард ўғлоннинг пирга бўлар дохили,
Қарамайин кета бергин орқангга,
Бахтим қора, ярамайман шикили.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Ёрим қолди дебон кўнглинг бўлмагин,
Қарамайин кета бергин орқангга
Мени деб, мард тўрам, чўлда ўлмагин.

Сувсиз чўлда менинг етди ажалим,
Юрмакка, қайтайин, йўқдир мажолим,
Қарамайин кета бергин орқангга,
Менга ситам қилди бу фалак золим.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен эмди,
Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен эмди,
Сендан жудо бўлар бўлдим мен эмди,
Сувсиз чўлда қолар бўлдим мен эмди.

Армон билан ўлар бўлдим мен эмди,
Ғариб мозор бўлар бўлдим мен эмди,
Қарамайин кета бергин орқангга,
Тақдиримга кўнар бўлдим мен эмди.

Алқисса, Холбека ойим йиглаб йиқилиб қолди. Шунда тўраси Холбеканинг бошига соя солиб, ёрнини суяб, кўнглини овлаб:— Бир ғайрат қил, йўлимиз яқин қолди,— деб кўнглини кўтариб бир сўз деди:

Узоқдан чопилар отнинг сараси,
Кўринади бир нарсанинг қораси,
Бир фаслга ғайрат қилгин, бўйингдан,
Яқин қолди манзилимнинг ораси.

Бандадирман, оллони ёд этарман,
Елбориб ҳаққа муножот этарман,
Бир фаслга ғайрат қилгин, бўйингдан,
Кўзим билан қайтиб ташлаб кетарман.

Пўлат найза қор остида ётарми,
Темир найзанг эговласанг ўтарми,
Сенинг тўранг номардлардан эмасдир,
Мард ўғлон севдигин ташлаб кетарми?..

Илоҳи келмасин сенга маҳосил,
Қайтайин, бўлмади мақсудим ҳосил,
Юрарга қувватинг, ҳолинг қолмаса,
Кел, орқамга кўтарайин бир фасл.

Юролмайди оч буйрини аяниб,
(Хизматкорлар хон олдидан жой олиб),
Сувсиз чўлда келаётир муштипар,
Улдим дейди, тўрасига суяниб.

Кунтуғмиш тўра ёрига ғайрат бериб, шу қора тарафга тусмоллаб, оқшом юриб, кундузлар иссиқ бўлса, чангалларнинг соясида ором олиб, бо уч кун деганда, Муғолнинг тоғига етдилар. Икковлари ҳам хурсанд бўлиб: «Шукур, ажалимиз етган йўқ экан, ўлмай шу тоққа келдик, албатта, чашмазор сувлар, ҳар алвон мевалар бўлса керак»,— деб чунон ғайрат қилиб юрдилар. Тоғнинг дарасининг ичига келиб кўрсалар, ёввойи ёнғоқлар, писталар, жийдалар ва ёввойи тоқлар— ҳар алвон мевалар пишиб турибди. Икковлари қоринларини тўйғазиб, бир жойдан оқмайдиған бир чашма ҳам топдилар. Шу чашманинг бўйини манзил қилиб ўтира бердилар. Кунтуғмиш: «Эл дарагини топаманми, йўл дарагини топаманми?»— деб ҳар кун чиқиб шу тоғларни излар эди. Муғол шундай тоғ эди... Ёввойи мева чунон кўп эди. Ёз кунларида ёввойи меваларни қуритиб, бир ерни қазиб, қишлик овқатини беркитиб олар эди.

Кунтуғмиш тўра эртангисин туриб кетар эди, бир баланд чўққига чиқиб қарар эди, эл тополмас эди. Шу қишу ёз шу ерда қолдилар. Холбека ойимнинг бўйида ҳомила пайдо бўлиб, ойи кунни етиб, вақти кунни яқин бўлди. Шаҳзода дойимги одатини қилиб, тоққа чиқиб кетиб эди.

Холбека иккита ўғил туғиб, болаларини қўлига олиб, аввалги кунлари эсига келиб: «Очдан ўлдириб қўйсам қандай қилар эканман?»— деб йиғлаб ўтириб эди. Қараса, Кунтуғмиш тўра ҳам эл-йўл дарагини тополмай, ғамгин бўлиб келаётиб эди. Холбека болаларини қўлларига олиб, тўрасининг олдига чиқиб, гўдакларини кўрсатиб, бир сўз деди:

Қулоқ солгин алвон-алвон сўзларга,
Бизлар юридик одами йўқ тузларга,
Икки гўдак олло берди бизларга,
Очдан ўлса, норастангни найларман?

Дойимгидай даври-даврон бўлмаса,
Салтанатли кўшки-айвон бўлмаса,
Берай десам бир парча нон бўлмаса,
Очдан ўлса, норастангни найларман?

Икки гўдак йиғлашиб дод дейишади,
Очликдан иккови фарёд дейишади,

Гўдаклар зор йиғлаб овқат дейишади,
Очдан ўлса, норастангни найларман?

Бу гўдаклар бизни қилар саргардон,
Саби́л бўлиб қолган манзилман макон,
Энди бўлди, тўрам, аҳволинг ёмон,
Очдан ўлса, норастангни найларман?

Раҳмим келар бунинг йиғлаганига,
Ўт тушар кўрганнинг, билсанг, танига,
Очдан ўлса, зомин бўлдик қонига,
Очдан ўлса, норастангни найларман.

Шаҳзода ёрининг кўнглини овлаб, гўдакларини кў-
лига олиб, кўнглини кўтариб:— Асло хафа бўлма,—
деб бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дами дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Сўйдигим, салланган нозим, санамжон,
Гўдак учун асло, ёрим, ғам ема.

Қулоқ солгин мард тўраннинг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига,
Сўйдигим, салланган нозим, ғам ема,
Гўдакларни топшир ҳақнинг ўзига,

Узоқда қолгандир, манзилим, жойим,
Саби́л бўлиб тилла нақшин саройим,
Гўдакларни топшир ҳақнинг ўзига,
Тиш берибди, ризқин берар худойим...

Мард ўғлонман, савдо тушди бошима,
Ўзим ёлғиз, ҳеч кимим йўқ қошима,
Ҳайрон эдим бу ишима, бўйингдан,
Уч кун бўлди, отам кирар тушима.

— Э санамжон, уч кундан бери отам кунда туши-
ма кирар эди, мен ҳайрон эдимки, нега бундай қилди
деб. Энди хотирим жам бўлди. Шу гўдаклар учун ай-
налиб юрган экан,— деб жойига келиб, баччаларнинг
тарбиятига машғул бўлди.

Шу йил ҳам ўтди. Тўра асло эл-йўл тополмади. Ал-

ҳол, баччалар учга кирди. Энди тўранинг шу тоғда ҳеч бир чиқмаган чўққиси қолмади. Лекин узоқда, бир баландда қияли чўққи кўринади. Неча сафар бораман, деб чиқди, кун кеч бўлиб етолмай, Холбека ёлғиз, деб қайтиб жойига келиб эди. Бир куни тўра ўйлади: «Кел-э, кечга қолсам, Холбеканинг мана икки боласи бор-ку, мен шу тангининг устига чиқиб, атроф-оламга қарайин. Агар эл дарагини топмасам, йўл дарагин топмасам, андан сўнг умидимни узиб, шу тоғда ваҳший ҳайвонлар қатори ўтайин-да кетайин»,— деб туриб, ғўғадан белбоғ қилиб эшиб олди, белини икки жойидан маҳкам боғлаб бўғиб олди. Холбека ойим тўрасининг ҳаракатини илгаридан зиёд англаб, кўнглида айтди: «Ҳай аттанг, бу тўрам кетади экан, шу вақтга довури йўл тополмай юрган эди, алҳол, элига кетмоқчи бўлди, мен қолар эканман»,— деб тўрасига қараб:— Йўл бўлсин, тўрам? Айтувчи эдинг, мард ёрини ташлаб кетмайди, деб. Бугун қандай номард бўлдинг? Мени ташлаб кетиб бораётибсан, қайтиб келмайсан. Агар кетсанг, болаларингни олиб кет. Мен ёмон бўлсам, болаларинг ҳам ёмонми?— деди. Шаҳзоданинг кўнглига қаттиқ тегиб:— Э аттанг, сендан бу сўз лозим эмас эди. Наҳотки сени ташлаб кетсам?— деди.

Холбека ойим:— Энди кетасан, билдим энди,— деб бир сўз айтди:

Утар дунё қиёматни ўйладинг,
Ёрим дединг, охир кўздан тайладинг,
Валлоҳ аълам, кетар бўлдинг шикили,
Икки ердан белинг маҳкам бойладинг.

Гапирсам келади гапнинг маъқули,
Зарафшон бўйлаган ойим кокили,
Икки ердан белинг маҳкам бойладинг,
Мен билгимда кетар бўлдинг шикили?

Изладинг, топмадинг ўсган элингни,
Ахтариб топмадинг юрган йўлингни,
Мен билгимда кетар бўлдинг шикили,
Кетсанг, олиб кетгин икки улингни.

Узоқда қолганди манзил диёринг,
Бехабар қолганди кўп ичкуяринг,

Кетсанг, олиб кетгин икки улингни,
Сен кетсанг, болларга тутар хуморинг.

Қуйган қуллар дарёдай бўп тошмайми,
Уртанганлар қайнаб-қайнаб жўшмайми.
Шу кетгандан агар қайтиб келмасанг,
Гўдакларинг отам қани дейишмайми?

Ойим қизман, ишим ҳақдан кўраман,
Шонаман зулфимни тоблаб ўраман,
Агар кетсанг, олиб кетгин болангни,
Юртингни топ, тўрам, жавоб бераман.

Шаҳзода айтди:— Мен Нўғой мамлакатимни, арко-
ни давлатимни, шоҳлик ҳукуматимни тарк қилиб, се-
нинг йўлингга йўқ қилганман, асло ташлаб кетмасман.
Э санамжон, тўрт йилдан бери мен чиқмаган танги-
чўққи қолмади, асло йўл тополмадим. Аммо узоқдан
бир баланд танги кўринади. Неча марта бораман, деб
чиқдим, сени ёлғиз, қўрқади деб йўлдан қайтдим. Энди
сенга сўзим шуки, шу тангига ҳам чиқиб, қарайин, йўл
дарагини топмасам, эл дарагини топмасам, андин сўнг
шу тоғда ваҳший ҳайвонлар қатори ўтайин-да-кета-
йин,— деб бир сўз деб турибди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Букун кетсам, тонгла қайтиб келарман,
Кетади деб, санамжоним, ғам ема.

Тоза гулман, офтоб тегса сўларман,
Мавж уриб, дарёдай тошиб тўларман,
Кетади деб, суйдук ёрим, ғам ема,
Букун кетсам, тонгда қайтиб келарман.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солгин гапимнинг пайвастига,
Букун кетсам, тонгла қайтиб келарман,
Чиқиб келай бир тангининг устига.

Бир боғчада олмамикан, нормикан,
Парвардигор бизга войим ермикан,
Чиқиб келай шу тангига, санамжон,
Эл дараги, йўл дараги бормикан?

Сенсиз бу тўранга оламдир зиндон,
Сен бўлмасанг, найлар ҳур ила филмон?
Мард ўғлон суйдугини ташлаб кетмайди,
Кетади, деб хафа бўлма, санамжон.

Сенинг тўранг йигитларнинг оғаси,
Унга теккан Шоҳимардон дуоси,
Чиқиб келай бу тангининг устига,
Жилваланиб кўринади қораси.

— Шу тангига неча бораман дедим, сени қўрқади,
деб қайтдим. Энди, мана, болаларинг бор, қўрқмайсан,
мен бу кун юриб, эртан келаман,— деб жўнай берди.
Холбека ойим йиғлаб қола берди.

«Лекин тўрам менинг кўнглимга қараб айтди, энди
келмайди»,— деб хўрак меваларидан олиб, икки бола-
сини кўтариб, қорама-қора тўрага билдирмай кела бер-
ди. Тўра шу юргандан уч кун йўл юрди. Шу чўққи тоғ-
нинг ода бўлган ери эди. Шаҳзода пастга қараса, бир
ангқиллаган, карвон юрган катта йўл тоғнинг тумшуғи-
дан ўтиб кетибди. Шаҳзода йўлни кўриб: «Худоё шу-
кур, мен ҳам йўл кўрар эканман-а, йўл кўрдим, элни
ҳам кўрарман, пастроққа тушиб қарайин, шу йўл қаёқ-
дан келиб, қаёққа борар экан»,— деб пастга тушиб қа-
раса, йўлнинг икки тарафида катта икки сарой туриб-
ди. Бир саройга қарийб йигирма минг карвон тушиб
ётибди. Шаҳзода айтди: «Мен ҳам одам кўрар эканман.
Кел-э, Холбека бўлса бир кунини кўрар-да, пастга ту-
шай, шу карвонлардан бир коса сув, бир нон тилаб
олиб еб кетай»,— деб пастга тушиб кела берди. Келиб,
карвонларни оралаб:— Э ёронлар, нон худойи борми?—
деб ўзининг кам-кўстлигига кўнгли бузилиб, бағри эзи-
либ, ўзини тўхтатолмай, бир сўз деб турибди:

Бир вақтида эди Нўғойнинг шойи,
Хизматида эди уч лак сипойи,
Мўмин бўлар мўмин билан биродар,
Бормиди, карвонлар, нони худойи?

Куйган қуллар гапни гапга улайди,
Тўхтатолмай ўзин, хонзод жилайди,
Бир вақтида арк сўраган шундай хон,
Карвонлардан эланиб нон тилайди...

Шаҳзода ўксиниб, кўзининг ёшини тиёлмай йиғлаб туриб эди, шу карвонларнинг каттаси — Азбархўжа деган карвонбошиси бор эди, шаҳзодага кўзи тушиб, қошига чақириб олиб, бир сўз деди:

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ, яна гул очилгунча,
Сувратинг қаландар, шаклинг хонзода,
Йўл бўлсин, қаддингдан, қаландарбачча?

Не сабаблик¹⁷ бундай бўлдинг афтода?
Ғам билан берибсан умринг барбода,
Сувратинг қаландар, тарзинг хонзода,
Йўл бўлсин, қаддингдан, қаландарбачча?

Булбул деган қушлар қизил гулларга,
Сўнанинг мавсими ойдин кўлларга,
Гадо деган шавқи келар элларга,
Қуш учса қаноти куйган чўлларга,
Хон қаландарбачча, сенга йўл бўлсин?

Қаландар, қаерда ўсган диёринг,
Бу жаҳонда недур касб ила коринг,
Бу ерларга не деб тушди гузаринг,
Хон қаландарбачча, сенга йўл бўлсин?

Шаҳзода йиғлаб:— Э қофилабоши, мен умрим бўлиб, бир кишининг бир нима нарсасини олган эмас эдим, алҳол, мусофирчилик ва ғариблик, бир коса сув ва нонга зарур бўлганимга шу карвонлардан тиланиб, йиғлаб турибман,— деганда, Азбархўжа бир сўз деди:

Узоқ ердан яхши тулпор чопилмас,
Чопилмайин хаса тулпор совулмас,
Ундай десанг, бизнинг элдан топилмас,
Талабингни олло берсин, қаландар.

Бозиргонман, тиркаганим нор эди,
Нор устига юклаганим зар эди,
Ул саройда бир чашмамиз бор эди,
Талабингни олло берсин, қаландар.

¹⁷ Сабабдан.

Чашманинг кўзини юҳо¹⁸ тутибди,
Менигдай нечовни борса ютибди,
Карвонлар ҳолини хароб этибди,
Талабингни олло берсин, қаландар.

Билмайман, аҳволим қандай бўлади,
Барчани яратган тангрим толоди(р),
Бир коса сув, бир нон берсам мен сенга,
Чокаримнинг бири чўлда ўлади,
Талабингни олло берсин, қаландар.

Шаҳзоданинг аччиғи келиб айтди:— Ўзинг худодан қайтган ёмон хўжа экансан. Шу йигирма минг одамга бир коса сув билан битта нон нима гап экан. Кел, энди сен менга бир коса сув, бир нон бергин, нонни еяйин, сувни ичайин, қўлимга бир ўткир исфиҳон қилич бер, шу юҳо — аждар билан урушайин, агар аждарҳони ўлдирсам, бир коса сув, бир нонингга рози бўл, агар ўлиб кетсам, менинг хуним бир коса сув, бир нон бўлсин,— деди. Анда Азбархўжа, худодан қайтгани рост эди:— Сен жонингни сотмоққа харидор топмай юрган экансан,— деб бир коса сув, бир нонни жонига барака қилиб берди. Шаҳзоданинг кўзининг ёши ҳали ҳам тийилмай, сувдан пича ичиб, нондан еб, нон ярим бўлиб эди, қолган нон томоғидан асло ўтмади. Карвонларнинг кўзини олиб, нонни қўйнига солди: «Агар ажалим етмай, ўлмай борсам, гўдакларим эмаклаб олдимга чиқса, икковининг қўлига бўлиб бсраман»,— деб қолган сувни ичиб:— Қани, қиличингни бер,— деди.

Шаҳзода Нўғойда юрган вақтида чилсимотни билар эди. Анда шаҳзода қилични қўлига олиб, босган қадами ўнгмай, фалакдан шикоят қилиб: «Аввал подшо қилиб, охир олиб келиб бир нонга сотдинг-а»,— деб кўнгли пора-пора бўлиб, ичи ғамга тўлиб, бир сўз деди:

Узоқда қолганди манзилим, жойим,
Сабил бўлиб тилла нақшин саройим,
Армон билан ўлар бўлдим мен энди,
Ўзинг обрў бергин, қодир худойим.

Куйган қулман, чиқар оҳ билан зорим,
Қайтайин, танамдан кетди мадорим,

¹⁸ Аждарҳо.

Гирифтор айлама аждар дамига,
Ўзинг обрў бергин, парвардигорим.

Қайтайин, топмадим ўсган элимни,
Найлайин, унутдим соғу сўлимни,
Агар ўлсам шу золимнинг дамида,
Тоғда етим қилдим икки улимни...

Оқизиб кўзимдан қонли жоламни,
Қодир мавлон мўл қилган ноламни,
Агар ўлсам шу золимнинг дамида,
Тоғда етим қилдим икки боламни.

Улуғ дедим остонага бош урдим,
Сиримни айтмай ғанимдан яширдим,
Агар ўлсам шу аждарнинг дамида,
Худоё, гўдакни сенга топширдим.

Қайтайин, бошимга бўлди қиёмат,
Кеча-кундўз ишим оғу надомат,
Худоё, гўдаклар сенга омонат,
Омонатга қилмагайсан хиёнат,
Сақлагин гўдакни соғу саломат.

Янги туққан ойдаи ботиб бораман,
Ажал ёқасини тутиб бораман,
Ўзинг раҳм этмасанг ғариб ҳолима,
Борса келмас йўлга кетиб бораман.

Бир вақтида арз сўраган хон эдим,
Ўзимни бир нонга сотиб бораман,
Худоё, гўдаклар сенга омонат,
Қўш боламни етим этиб бораман.

Армон билан йиғлаб қолди ортимда,
Санам ёримни унутиб бораман,
Худо, раҳм айлагин ғариб ҳолима,
Охират йўлини тутиб бораман.

Ўз элинда эди гулдан озода,
Ғариблик юртинда бўлиб афтода,
Қўлида қиличи марднинг ялонғоч,
Ташқарида арбай¹⁹ берди шаҳзода.

---

¹⁹ Аврай.

Ғамгин бўлиб икки кўзга ёш урди,
Улуғ деди, остонага бош урди,
Ташқарида арбай берди шаҳзода,
Арбов билан илоннинг ақлин шоширди.

Бу ғариблик мардни қилган саргардон,
Излайди, топмайди дардига дармон,
Шаҳзода илоннинг ақлин шоширди,
Ичкарида тикка бўлди ул илон.

Дам-бадам пишқириб дамга тортади,
Даштларнинг юзини тўзон тутатади,
Ҳар пишқириб дамга тортса аждарҳо,
Тоғларнинг тошини ларзон этади.

Садоғини юз қайтариб ийнига,
Душман юрар мард ўғлоннинг кейнига,
Йўлларнинг рошини тўзон тутатади,
Жами карвон ридо солди бўйнига.

Қиёмат бўлгандай бўлди бу дашга,
Зилзилалар тушди тоғ билан тошга,
Жами карвон ридо солди бўйнига,
Одам бўлса, офарин дер бу ишга.

Монанди бўлгандай бўлди қиёмат,
Аждарҳони арбаётир азамат,
Шаҳзоданинг бу ишини кўрганда,
Одам бўлса, дер эди, офаринбод.

Шаҳзоданинг [энди] ақлин шоширди,
Золим илон зўрлигини оширди,
Уст-устига дамга тортди аждарҳо,
Шаҳзоданинг баданини шиширди.

Шаҳзоданинг қадди ёйдаи букилди,
Икки кўздан селоб ёши тўкилди,
Турмоққа шаҳзоданинг қолмай мажоли,
Эсанкираб, эсиз, шаҳзод йиқилди...

Бошида кулоҳи, эгнида жанда,
Етиб келди Бурқсармаст девона:
— Бошинг кўтар, Нўғой элнинг шаҳзоди,

Фарзандим, Тўймадир илоннинг оти,
Мен ўзингга айтмас эдим отини,
Тоғда қолган норастангнинг ҳурмати.

Золим илон қадди ёйдай букилар,
Қаҳр айласанг, танда қони тўкилар,
Фарзандим, Тўймадир илоннинг оти,
Уч марта Тўйма деб айтсанг, йиқилар...

Оқизди кўзидан қонли ёшини,
Қиёмат савдога қўйди ишини,
Ханжари қўлида марднинг ялонғоч,
Кесиб олди аждарҳонинг бошини.

Армон билан билмаганин билдирди,
Ханжар солиб қора бағрин тилдирди.
Ханжари қўлида марднинг ялонғоч,
Мардлик билан аждарҳони ўлдирди.

Шаҳзода қўлидаги ханжари билан аждарҳонинг та-
насини беш ғўла қилди. Ҳар ғўласини жўхори қурийдиган
бир мўла қилди. Гайрат-уди келиб шундай каттакон
аждар эди, дабдала қилди. Чашманинг сувларига ки-
йим, ханжарларини ювиб, карвонларнинг қошига бо-
риб қараса, жами карвон юкини ортиб, йўлга тушиб,
қочиб кетиб бораётибди. Шаҳзодани кўриб тўхтаб, жа-
мий карвон кетига қайтди. Келиб саройга қайтадан
тушди. Шаҳзодани иззаф-ҳурмат қилиб, ҳаммаси жони-
дан ортиқ билиб, ҳар тарафдан офаринбод қилишди-
лар. Азбархўжа айтди:— Э қаландар, баракалла, эр
бўлганингга. Шу аждарҳо йигирма йил бўлиб эди, шун-
дай катта йўлни қатаган қилиб эди. Бизлар йигирма
минг савдогар бўлиб юрганзимизнинг маънисини шуки,
аждарҳодан қўрқиб, кўп бўлиб, тўп, жазойилимиз би-
лан юрамиз. Агар шу илон чиқса, тўпни отсак, кўпга
ботолмас эди. Агар тўпи бўлса ҳам икки юз, уч юз
одам бўлса, бехарос ютиб кетар эди. Сенинг шу қилган
ишингни оламнинг борича таъриф қилсак ҳам тамом
бўлмайди. Агарда аввалда сенинг шундай эканингни
билсак эди, изингни кўзларга сурма, ўзингни бошимиз-
га тож қилмасмидик. Э қаландар, бурунгилар айтибди:
«Айтмасанг, ким билади, очмасанг, ким кўради». Одам-
лар расми дўстликка муҳаббат қўйиб жўра бўлади.

Дўст отини ҳурмат қилиб, бир-биридан қайта олмайди. Мен каломуллони кўкрагимга қўйиб, ўттиз пора қуръонни ўттиз марта ўртага олиб, сенинг билан дўст бўлман. Бир исми дўстликдан мардум қайтолмаса, каломуллодан мусулмон киши қандай қайтади,— деб ўттиз сафар қучоқлашиб дўст бўлди. Ҳамма мардум кўрди, муборакбод қилди. Яна айтди:— Э дўстим, жигаримдан бўлинган, кўзимнинг равшани фарзандимни сендан илгари кўрсам, каломуллога урдираман. Сен ҳам мендай эътиқод қилгайсан. Э дўстим, сендан бир гап сўрайман, албатта, рост айтгайсан. Сен келиб, жонингга барака қилиб бир нон билан бир коса сувни олдинг, ярмини единг, қолган ярмини ким учун қўйдинг? Энди, жўра, сенинг шу тоғда бир жўранг бор, жонинг билан баробар кўрасан, балки зиёда.

Шаҳзода лол бўлиб айтди:— Танҳо келиб эдим, танҳо эдим.

Йиғинга, ёлғиз шу саройга келганини айтди.

Азбархўжа қаради, дўсти ҳамроҳини айтмади. Давлат деган бир қули бор эди, қанотли қушдай бир бодпойи бор эди. Баландга, пастга илондай шувшиб кетар эди, учар қушдай эди. Азбархўжа:— Э Давлат, бодпойни мин, тоғнинг офтобрўй бетини излагин, дўстимнинг ҳамроҳи бор, олиб кел,—деб буюрди.

Давлатқул тоғнинг офтобрўй бетини излаб борар эди. Холбека ойим икки боласини кўтариб шу ерга келган эди, офтобнинг иссиғидан болаларини тошнинг соясига ётқизиб, гўдакларнинг ҳалқуми куюниб, лайлак қушдай чирпиниб, гоҳ бунисининг оғзига, гоҳ бунисининг оғзига туфригини солиб ўтириб эди. Давлат устидан бориб қолди. Холбекани кўриб, отини тўхтатиб:— Юринг, мен сизга келдим, қаландархон чарлайди-чақиради,— деб Холбека ойимга қараб бир сўз деди:

Уқ отса мерганнинг ўқи зирлайди,
Қамчи тегса чин бедовлар пирлайди,
Тоғда ўтирган қаландарнинг дилбари,
Юринг, сизни қаландархон чарлайди.

Қаландар бўлгандир карвонлар шоҳи,
Ҳусни, билсанг, мисли фалакнинг моҳи,
Тоғда ўтирган қаландарнинг ҳамроҳи,
Юринг, сизни қаландархон чарлайди.

Кўзлари қамбардир, қоши қалами,
Кўрганларга солган қайғу-алами,
Тоғда ўтирган қаландарнинг санами,
Юринг, сизни қаландархон чарлайди.

Холбека ойим Давлатқулдан бу сўзларни эшитиб,
зор йиғлаб:— Жон ака, мени юр дема, қаландарнинг
ўзини юбор,— деб панада бир сўз деди:

Бул жудолик мени қилди саргардон,
Қайтайин, топмадим дардима дармон,
Айтиб юбор қаландарнинг ўзини,
Мўмин бўлсанг, юр демагин, акажон.

Жудоликнинг дарди мени йиғлатар,
Ўйласам бу дунё ҳаммадан ўтар,
Мўмин бўлсанг, юр демагин, акажон,
Қаландарнинг ўзи келиб опкетар.

Қулоққа ол муштипарнинг сўзини,
Кўзининг ёшига ювар юзини,
Мўмин бўлсанг, юр демагин, акажон,
Айтиб юбор қаландарнинг ўзини...

Давлатқул лол бўлиб:— Э синглим, қаландархон
карвонларнинг ичида мисли подшо сурат бўлиб ўтирур.
Мен бир кишининг қулиман. Агар келмади, деб бор-
сам, бегумон мени ўлдиради, меъинг қонима зомин бў-
ласан,— деб бир сўз деди:

Мен борган сўнг яна биров келади,
Ким бодпойни минса, топиб олади,
Андан сўгин мендай Давлат ўлади,
Жигарим, маслаҳат қандай бўлади?

Олқорга сув берар чўлларнинг қоқи,
Жондорни қутқармас ажалнинг ўқи,
Худо ҳақи, ака, дегин сен мени,
Синглим, дедим сени, оллонинг ҳақи...

Холбека ойим ҳеч илож-чора тополмай, икки гўда-
гини Давлат акасининг қўлига бериб, карвонга қараб
равона бўлди. Кунтуғмиш тўра қараса, Холбека ойим

ҳам келаётибди. Увиз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, ёрига раҳми келиб, жойидан тура келди. Азбархўжа айтди:— Э дўстим, ҳамроҳинг аёл экан-ку, аёлни жўрам йўқ деса ҳам бўлади. Шуйтиб айтмаган экансан.

Шаҳзода ёрининг олдига чиқиб, Давлатқулнинг қўлидан гўдақларини олиб, фарзандларини суйиб, ёрига дилдорлик бериб:— Э санамжон, иншоолло энди Нўғойга кетармиз, бизлардан бу кунлар ҳам унут бўлар,— деб бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дами дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Бу меҳнатга хафа бўлма, бўйингдан,
Тўранг эсон, сарвинозим, ғам ема.
Қамликнинг камоли бордир, санамжон,
Менманнинг заволи бордир, бўйингдан.

Қисмати азалда бизга чизилган,
Бу меҳнатлар пешонага ёзилган.
Хумори, ола, шаҳло кўзлар сузилган,
Тўрам кетди дебон кўнглинг бузилган.
Қамликнинг камоли бордир, санамжон,
Менманнинг заволи бордир, бўйингдан...

Сен билан тўрангнинг даври даврони,
Сенсиз хазон бўлар боғу бўстони,
Омон-эсон борсанг Нўғой юртига,
Хизматкорнинг париларнинг султони.
Қамликнинг камоли бордир, санамжон,
Менманнинг заволи бордир, бўйингдан.

Иншоолло Нўғойга, нозим, борарсан,
Сулув барнолар билан суҳбат қиларсан,
Нўғойнинг сулувин каниз оларсан,
Қадимгидай даври-даврон сурарсан.
Қамликнинг камоли бордир, санамжон,
Менманнинг заволи бордир, бўйингдан.

Алқисса, шаҳзода ёрининг кўнглини овлаб, болаларини кўтариб, саройнинг бир томонига келиб киргазди. Ерига ва гўдақларига нон бериб, сув бериб, қорнини тўйғозди. Холбека ойим бечора, тўрасига миннатдорликлар қилиб:— Бизлар ҳам одамга қўшилар эканмиз,

одамга аралашиб юрар эканмиз,— деб беадад-беҳисоб шукурлар қилиб, бениҳоят вақти хуш бўлди. Шаҳзода ёрининг вақти хуш бўлганига кўп хурсанд бўлиб, ҳусни гул-гул ёниб, карвонларнинг олдига чиқди. Дўсти айтди: — Ов жўра, бу саройда карвонлар кўп, бирови чиқса, ўни кирар, сенинг хотирингни паришон қилар, у саройга юборсам, сув учун унда ҳам кўп борар, энди, дўстим, у саройга биз ўтайик, сен аёлинг билан бу саройда тур,— деб бир яхши томга қимматбаҳо палослар солиб, тўрани шу саройга ташлаб, карвон у саройга ўтиб кетди.

Тўра Азбархўжа билан суҳбат қилиб, гаплашиб, ҳол-аҳвол сўрашиб билдики, шу карвонлар Холбеканиннг юрти Зангардан экан, лекин ўзлари тўраниннг юрти Нўғойдан келаётган экан. Шаҳри Зангарга қараб бораётган экан.

Бир ҳафта ҳамсуҳбат бўлди. Туялари хўб дам олди. Тўрага ҳам иккита от инъом қилди. Йўл харжи, обозиқ ҳам берди. Ҳафтадан кейин дўсти айтди:— Бизлар эртан кўчамиз. Сен ҳам Зангар борсанг, бирга олиб кетар эдик.

Тўра айтди:— Мен Нўғой бораман.

Дўсти айтди:— Эртан саҳар кел, туячи халқи саҳар юк ортади, бизнинг билан хўшлашиб қолгил, балки баробар салқинда сенинг ҳам жўнаганиннг яхши,— деб ваъда қилдилар.

Ётарда тўра Холбеканиннг олдига келиб ётди. Бахтибад тўрага шумлик қилиб, бир уйқуйи гафлат олди. Иккови ҳам уйғонмай қолди. Карвонлар эрта саҳар юкларини ортиб, туяларини жўнатиб, ўзлари ҳам жўнамоқчи бўлди. Азбархўжа:— Эй карвонлар, дўстим ухлаб қолди, икковинг бориб, дўстимни чақириб келинглар,— деб буюрди. Икки худо беҳабар карвонсаройга бориб кўрсалар, қаландарниннг уйидан ёруғ чиқади. Уй равшан, мунаввар бўлиб турибди. Бир-бирига: «Қаландар уйғоқ²⁰ экан»,— деб аста-аста эшикниннг орасидан сийғалаб қараса, булар ухлаб ётибди. Уйда чироқ ҳам йўқ, уйи равшан-мунаввар бўлиб турибди. Тоза сийғалаб кўрса, Холбека ойимниннг юзидан ниқоби силжиб кетибди. Юзи очилиб ўн тўрт кечалик ойдай бўлиб, уйи мунаввар қилиб турибди. Карвонлар ўзларини бил-

²⁰ Кўлөзмада уёв.

дирмай, кетига қайта бердилар. Бориб Азбархўжага:— Дўстингда не бор экан, хотин бор экан. Жамоли қоронғи кечани мисли кундуздай равшан қилиб турибди. Ана хотин-мана хотин,— деб кўп таъриф-тавсифлар қилиб мақтади. Азбархўжа айтди:— Ерил-э, баччагарлар, лоф, дебди, наинки Кўҳиқоф бўлса, ҳеч вақтда одамнинг юзи ҳам қоронғи кечани ёруғ қиладими?

Шу вақтда карвонларнинг бирови айтди:— Э, қофилабоши, ўзимизнинг элда Шоир вазирнинг қизи — Холбеканинг жамоли қоронғи кечани ёруғ қилмасмиди?

Азбархўжа айтди:— Э карвонлар ва э чокарлар, бу қаландар Кунтуғмиш тўра экан. Шу аёл Холбека; бунинг ишқида подшомиз ҳали ҳам бағрини нам ерга бериб ётибди. Энди тўрани ўлдирмоқ даркор. Холбекани олиб кетамиз. Бор туяларни қайтар,— деб қайтадан олиб келиб туширди. Жамий карвон тўрага душман бўлиб, иттифоқ бўлиб турдилар. Азбархўжа бир маҳрами хосига буюрди:— Мен тўра билан ичкилик ичаман, сен косагул бўлиб соқи бўласан. Шаробни сузганда, менга совиб қолган чой берасан. Тўрага ароқ берасан,— деб қўҳна-эски ароқлардан чоқлаб қўйдилар. Энди тўрадан эшитинг.

Тўра сачраб уйғонса, тонг отайин депти. «Ҳай аттанг, дўстим кетиб қолгандиров»,— деб жойидан турганда, тўрасининг шарпасидан Холбека ойим уйғониб, тўрасига «тўхта», деб бир сўз деди:

Савдогар юк ортар мояли, норли,
Шакаман ўқ тортар садоғи парли,
Ётган карвон, тўрам, сизга эл бўлмас,
Эртароқ отланинг, йўллар хатарли.

Чорвадор мол солмас, чийир йўл бўлмас,
Сўнасиз, суқсурсиз ойдин кўл бўлмас,
Эртароқ отлангин, йўлинг хатарли,
Ётган карвон, тўрам, сизга эл бўлмас.

Шу карвоннинг дўстликларни гумондир,
Асли душман, сенга хасми ёмондир,
Эртароқ отлангин, йўлинг хатарли,
Сенинг йўлинг очиқ эмас, тумандир.

Ётиб эдим, валламати, туш кўрдим,
Мен тушимда бир қабоҳат иш кўрдим,

Мабодо кўнглингга оғир олмасанг,
Эк²¹ қаноти майиб бўлган қуш кўрдим.

Вақти тонг кўрибман, мард тўрам, тушди,
Бу тушдан кўнглим айлар хурушди,
Тушимда қўлингдан шунқоринг қочди,
Борди-да, сайёднинг тўрига тушди,
Мабодо кўнглингга оғир олмасанг,
Икки бирдай ёнган чироғинг ўчди.

Ойим қизман, ишим ҳақдан кўрайин,
Шонаман сочимни тоблаб тарайин,
Мабодо кўнглингга оғир олмасанг,
Шу тушимни, тўрам, ўзим жўрайин:

Мард ўғлонсан, номусингни, орингди,
Торож этиб қўлда ҳарна борингди,
Шу тушимни, тўрам, ўзим жўрайин,
Қочган шунқор, бахти қора ёрингди(р).

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Шу карвонни асло дўст деб билмагин,
Қочган шунқор, бахти қора ёрингди(р).
Бир гап билан айрилиб, тўрам, қолмагин.

Қўлингдан учирган турна, ғозингдир,
Энди сенга дуо қилмоқ лозимдир,
Икки қаноти майиб бўлган — ўзингдир,
Қочган шунқор — шўрли сарвинозингдир,
Учган чироқ — икки бирдай қўзингдир.

Шаҳзода Холбека ойимнинг бу сўзларини кўнглига қаттиқ олиб:— Туш ҳам гап эканми, шуни ҳам сўз деб юрибсан,— деб ёрига итоб қилиб бир сўз деди:

Савдо тушар мард ўғлоннинг бошига,
Дўсту душман келар марднинг қошига,
Гоҳи туш шайтоний, гоҳи раҳмоний,
Чап чиқар сипойи бўлган кишига.

Ўзинг санам қизсан, ҳуснингдир алвон,
Жамолинг мунаввар, руҳларинг хубон,

²¹ Икки.

Гоҳи туш шайтоний, гоҳи раҳмоний,
Туш кўрдим деб хафа бўлма, санамжон.

Алқисса, тўра ёрига тасалли бериб, чиқиб кетди; карвонларга борса, бари базм-суҳбат қилиб, хотиржам ўтирибди, жўнамабди. Шаҳзода айтди:— Э биродарлар, бугун юк қўймадингларми?

Азбархўжа айтди:— Жўнамоқчи эдик, мен тўхтатдим. Бугун ҳам туринглар, дедим. Дўстим бу ёққа кетса, мен бу ёққа кетсам, биров-бировимизни кўрамизми, кўрмаймизми, деб. Энди жўра, бир ўтириш қилиб, суҳбат тутиб, ичкилик ичиб, юракларнинг бир черини кеткизиб [олайлик], шу дам ганимат.

Неча яхши сўзлар билан, иззат-икромлар билан Азбархўжа иккови хос ўтириш қилиб, ўзга карвонларга:— Сизлар ҳам бошқа томда суҳбат қилинглар,— деб чиқариб юборди. Икковлари хос ўтириш қилиб, чорзона ўтириб, иккита ўғлон косагул бўлиб, икковига бостириб коса бера берди. «Суҳбат қилдим»,—деб шаҳзода гўл ароқ ичаётибди. Азбархўжа золим совиб қолган чой ичаётибди. Уч шиша, тўрт шиша ароқ ичиб эди, шаҳзоданинг кайфи бошига чиқиб, оламдан хабари бўлмай, чаппа бўлиб йиқилди. Тўра йиқилгандан ўн шиша қўқна ароқни оғзи-бурнидан, қулогидан қуйди. Тўра ўн йиллик ўликдан ҳам ёмон бўлиб қолди. Шу вақт Азбархўжа золим дунё деб дўстидан қайтиб, бир обдор кескир қилични қўлига олиб, тўрани ўлдирмоқчи бўлди. Шу карвонларнинг ичида бир муллаваччаи қашшоқ, пок эътиқод, азбаройи таҳсили илм бирга бўлиб келатиб эди, ҳамма карвонлар ҳам қарашиб турган эди, шу муллавачча бечоранинг тоби-тоқати қолмай, қандай югуриб борганини билмай, чопиб бориб хўжанинг қиличини ушлай кетди. Шунда Азбархўжага қараб бир сўз деди:

Ўз элингда даври-даврон этганинг,
Ўтган ишдан кўп пўшаймон этганинг,
Аждарҳони ўлдирганда шу ўғлон,
Қани, эшон, аҳду паймон этганинг?!

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдинг,
Аввал дўст бўп, эндиликда қасд бўлдинг,
Дўст отига сен қаноат қилмайин,

Ҳақ каломин гувоҳ қилиб дўст бўлдинг,
Қани, эшон, аҳду паймон этганинг?!

Хали қўлингдасиз даври-давронинг,
Дўстинг эди аввал азиз меҳмонинг,
Агар шундан сўйиб кетсанг, Азбархон,
Тайин билгин, куйиб кетар имонинг,
Қани, эшон, аҳду паймон этганинг?!

Ҳеч кимдан кам эмас иззат-ҳурматинг.
Мусулмонсан, қайда кетди мурватинг?
Агар шундан сўйиб кетсанг, Азбархон,
Тайин билгин, куйиб кетар охиратинг,
Қани, тақсир, аҳду паймон этганинг?!

Азбархўжанинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб:— Сенми менинг қўлимни ушлайдиган, шунга қўшиб ўлдириб қўйганимда, қўлингдан нима келади?— деб мулла бечоранинг бошига солиб-солиб юборди, Шу карвонларнинг ичида Қосим қофилабоши деган бир ёш бачча карвонларнинг бир бўлагига катта эди, югуриб келиб, Хўжанинг қўлини ушлади:— Сенга бир бало бўлдимми? Сенга Буврахон подшо Холбекани олиб келиб бер деб пул берибмиди? Холбекани олиб келиб берман деб тилингдан хат берибмидинг? Шу шаҳзоданинг қилган яхшилигини унутиб, ёмонлик қилсанг. Бурунгилар айтибди: «Подшо беназар бўлмайди», агар назаркардалиги рост бўлса, «Мен шаҳзодани ўлдир дебмидим», деб сени ўлдиради, ёлғон бўлса, билмайман,— деб эди, Қосим қофилабоши билан ҳам тўбалашиб қолди. Беш минг одам Қосимга қарар эди, ўн беш минг одам Азбархўжага қарар эди. Карвонлар урушиб, ўз-ўзи қирилишиб қоладиган бўлди. Азбархўжа кўрди, бўлмади. Булар ўлдирмоққа қўймайди. Агар урушса, кўп одам нобуд бўлади. Иложин топмай, бир катта ўрам кийизни олиб келиб, бўйрани ўрагандай тўрани ўраб ташлади. Оломонларига буюрди:— Икки бошига икки катта тош олиб келиб бостириб ташланг, ичида дами кеп²² ўлиб қолсин,— деб далага чиқиб туяларига потирда-путир юкни орта бердилар. Иккита зolim ху-добеҳабарга буюрди:— Бор, Холбекани олиб чиқ!

²² Димиқиб.

Иккита карвон чопиб борди: «Чиқ, Холбека!»— деди. Холбека бечора карвонлардан отини эшитгандан: «Оҳ шўрим қурсин, булар менинг отимни қаёқдан билди, тўрамни ўлдириб қўйди»,— деб довшининг борича чинқириб йиғлаб қўя берди. Икки боласи ухлаб ётиб өди, өнасининг довуши билан улар ҳам йиғлаб тура келди. Карвонлар:— Чиқ!!— деди. Холбека чиқмади. Икки золим югуриб келиб, қор-ёмғирдай таёқни ёғдириб, бирови уриб, бирови судраб чиқиб кета берди:

Икки золим чопиб бориб қошига,
Қор-ёмғирдай таёқ ёғиб бошига.
Еру осмон тоқат қилмас, ёронлар,
Холбеканинг чинқирган довушига.

Холбека шўр зор йиғлайди, ўлдим, деб,
Мард тўрамдан энди жудо бўлдим, деб,
Даргоҳингга нима қилдим, худойим,
Мен муштипар бунча ғамга қолдим, деб.

Йиғлайди муштипар, ёшин тиймайди,
Болларини сира кўзи қиймайди,
Икки гўдак зор йиғлайди қолдик, деб
Осилибди, Холбекани қўймайди.

Холбека юрмайди, карвон уради,
Ўлдим, дейди Холбека, чинқиради,
Гоҳ туради, гоҳ ўтириб муштипар,
Зулман золимлар судраб боради.

— Эшитинг, карвонлар, айтган сўзимни,
Йиғлатманглар икки нодон қўзимни,
Мен сизлардан розидирман, халойиқ,
Бунча урма, ўлдириб кет ўзимни.

Кўлларнинг учирган турна, ғозиман,
Худойим қарғаган қулнинг ўзиман,
Болларимдан айирманглар, карвонлар,
Ўлдириб кет, мен силардан розиман.

Жудоликни менга эгам солмасин,
Ҳеч кимса дунёда мендай бўлмасин,
Икки гўдак армонман йўлда ўлмасин,

Мендай бўлса, бу дунёга келмасин,
Жон оғалар, мени ўлдириб кетинглар,
Гўдаклар қолганин кўзим кўрмасин.

Қизил гулим сўлганига йиғлайман,
Паймонамнинг тўлганига йиғлайман,
Бахтим қора бўлганига йиғлайман,
Мард тўрамнинг ўлганига йиғлайман,
Болам етим қолганига йиғлайман.
Қодир мавлон, даргоҳингга не ёздим,
Мунча алам солганига йиғлайман,
Бу дунёнинг ёлғонига йиғлайман.

Аждарҳодан карвон ўлмай қолсин, деб
Энди ўзи ўлганига йиғлайман.
Душманларни менинг яхши дўстим, деб,
Дўсти душман бўлганига йиғлайман.
Қатта юртнинг ғам кўрмаган азизи,
Бунда хор бўп қолганига йиғлайман.
Илоҳи бузилсин фалак гардиши,
Жудоликни солганига йиғлайман.
Азалда тақдирда мунча меҳнатни,
Менга насиб бўлганига йиғлайман.

Қайтайин, танимда қолмади тоқат,
Ёлғончи дунёда топмадим роҳат,
Илоҳи бузилсин фалак гардиши,
Фалак, сендан шод бўлмадим бир соат,

Савдо тушди Холбеканинг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Ура-ур, деб торга-торт, деб золимлар,
Олиб борди кўп карвоннинг қошига.
Ўлдим дейди, зор йиғлайди муштипар,
Фалак титрар чинқирган нолишига.

Золим фалак алвон-алвон дўндирди,
Уриб-сўкиб Холбекани кўндирди,
Чирқиратиб, вой-войлатиб шўрлини,
Қўлин боғлаб, бир туяга миндирди.

Йиғлайди Холбека, ёшин тиймайди,
Кўп золимлар ўртага олиб қўймайди,

Кетарини билгандан сўнг муштипар,
Болларини сира кўзи қиймайди.

Алқисса, Холбека ойим иложин тополмай, карвон-
ларга қараб, эланиб, бир сўз деди:

Болаларим эр етган йўқ, бўлган йўқ,
Ҳали нодон, ҳеч нарсани билган йўқ,
Қанча эди гўдакларнинг гуноҳи,
Норасталар ўйнаган йўқ, кулган йўқ.

Эрта билан уйқусидан турган йўқ,
Ҳали оч-да, -оқ сутимга тўйган йўқ,
Икки нодон бегуноҳга раҳм айла,
Янги турди, нодонларим эмган йўқ.

Ўзи нодон алвон-алвон дўнган йўқ,
Ҳали булар етимликка кўнган йўқ,
Қанча эди норастамнинг гуноҳи,
Қорни очдир, эрта билан эмган йўқ.

Икки гўдак бегуноҳга раҳм айланг,
Мендайин бахти қорага раҳм айланг,
Қанча эди норастамнинг гуноҳи,
Йиғлаб қолган мубталого раҳм айланг.

Ким эмиш кўзини ёшлаб кетмайди,
Меҳрибонлар кўнглини хушлаб кетмайди,
Сизлар баринг мусулмонсан, карвонлар,
Мўмин тугур, кофир ташлаб кетмайди!

Саргардонсан, ҳайдаганинг лўқмиди,
Кўнглингга олганинг сенинг кекмиди,
Қандай кўнглинг тошдан эди, золимлар,
Уйингда шунингдай боланг йўқмиди?!

Ҳар гап бўлсам, болаларимман бўлайин,
Ё бўлмасам мен ҳам шунда ўлайин,
Икки гўдак сувсиз чўлда ўлмасин,
Оббергин гўдакни қўлга олайин.

Тўрам ўлди, гўдакларим ўлмасин,
Ҳеч кимса дунёда мендай бўлмасин,

Мендай бўлса, бу дунёга келмасин,
Менга солган бундай қайғу-войимни,
Бу ёлғонда ҳеч бандага солмасин.

Бегуноҳга раҳм айланглар, карвонлар,
Икки нодон сувсиз чўлда ўлмасин,
Мен шўрлига мунча зулм қилманглар,
Таним кетиб, бунда жоним қолмасин.

Бандадирман, оллони ёд этайин,
Елбориб, ҳаққа муножот этайин,
Кўнгли қаттиқ, бағри тошдан, золимлар,
Ҳеч бўлмаса, бир эмизиб кетайин.

Карвонларга ғалағул тушиб, бу бечораларнинг ҳоли-аҳволига йиғламаган одам қолмади. Баъзи худобехабарлари:— Э, ўлмаса, ўронласин, отаси дўстлик қилмаганнинг боласи эл бўларми? — деди. Баъзи раҳми бор кишилари:— Отаси дўстлик қилмай, [нима қилди?]. Иккита худобехабарнинг иши-да. Шу икки нораста гўдакнинг кўз ёши ҳеч кимни омон қўймас. Эмизса, эмиза қолсин-да, нима қилади,— деб андак ишорат қилди:

Алам тортиб банди бўғнин бўшлади,
Во ҳасрато, хумор кўзни ёшлади,
Андак ишоратни англаб муштипар,
Туядан ўзини отиб ташлади.

Савдо тушди Холбеканинг бошига,
Фалак титрар чинқирган нолишига,
Туядан ўзини отиб ташлади,
Йиғлаб борди болларининг қошига.

Қулоқ солинг, куйганларнинг сўзига,
Жимма-жимма ёши тўлган кўзига,
Йиғлаб борди болларининг қошига,
Бориб олди гўдакларни тизига.

Энасидан не ўтганин билмайди,
Норасталар зулм этганга кўнмайди,
Упкасини босолмайди энтикиб,
Икки гўдак Холбекани эммайди.

Холбека шўр дарёдай бўп тўлади,
Бўла-бўл,— деб карвон ғазаб қилади,

Эмолмайди ўпкасини босолмай,
Бир-бирига иржайишиб кулади.

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўласан,
Мавж уриб, дарёдай тошиб тўласан,
Мен кетган сўнг икки гўдак ўласан,
Энанг банди бўлган карвон қўлига,
Энангдан айрилиб йўлда қоласан.

Илоҳи толеинг қурсин, гўдаклар,
Не ҳолингга иржайишиб, куласан?!
Ҳали сенинг ақлинг йўқ, ҳушинг йўқ.
Ўлиминг билмаган қандай боласан.

Энанг банди бўлди карвон қўлига,
Йиғлай-йиғлай сувсиз чўлда қоласан,
Эна, дейсан, танда жоним оласан,
Мен кетган сўнг армон билан ўласан.

Болларим, эминглар-да, тўйинглар,
Буқундан кай²³ эна дерни қўйинглар,
Буқундан кай эна сенга қайдадир,
Охират либосин энди кийинглар.

Бир вақтида заррин рўмол ўрадим,
Ойна олиб оқ юзимга қарадим,
Гўдакларим, эна бўлмай кетайин,
Эна бўлиб не кунингга ярадим?!

Ойим қизман, ишим ҳақдан кўраман,
Сувсиз чўлда болам, деб чинқираман,
Эна бўлиб не кунингга ярадим,
Кўзим билан тирик ташлаб бораман!

Энанг кетди карвонларнинг қўлига,
Қолдинг энди Зарчаманнинг чўлига,
Шу кўрганим, энди қайтиб кўрмайман,
Сенсиз қайтиб²⁴ юрар Зангар элига...

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солгин гапимнинг пайвастига,

---

²³ Кейин.

²⁴ Қандай қилиб.

Дийдор қўша, маҳшар куни кўргаймиз,
Топишгаймиз Олатоғнинг остида.

Гўдак қолдинг, тақдирингдан кўринглар,
Сувсиз чўлда эна деб жон беринглар,
Топишгаймиз Олатоғнинг остида,
Энам, деб шу ерга излаб боринглар.

Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Ким кўнмас қудратли ҳақнинг ишига,
Ур-а ур, деб, тур-а тур, деб солимлар,
Депсиб борди Холбеканинг қошига.
Болларини шўрли кўзи қиймайди,
Қор-ёмғирдай қамчи ёғди бошига.

Алам тортиб банди бўғнин бўшлади,
Икки хумор ола кўзин ёшлади,
Таёқ зарби ўтиб эди шўрлидан,
Болларини силкиб қоқиб ташлади;
Икки гўдак зор йиғлашиб шу вақтда
Эна дед-да²⁵ этагидан ушлади.

Холбека шўр ўлдим, деб чинқиради,
Довушига ерлар ларзон беради,
Икки гўдак этагидан ушлади,
Бераҳмлар билагига уради.

Икки гўдак зор йиғлайди қолдик, деб,
Эна, бизлар нима гуноҳ қилдик, деб,
Холбека шўр зор йиғлайди, инграйди,
Ҳар қайсимиз ҳар чуқурда ўлдик, деб.

Алқисса, карвонлар Холбекани боғлаб, сийнасини
доғлаб, ўлдиргали чоғлаб, Холбека шўр дод деб йиғ-
лаб, олдинги туяга миндириб, тез юр, деб таёқлаб [олиб
кетдилар]. Холбека шўр болаларидан айрилиб, бўйни
ортига қайрилиб, азалда қисмати айра²⁶ буюрилиб, то
кўзи кўрмагунча орқасига қараб, тиклаб кетди. Кўзи
кўрмасдай бўлгандан кейин, болаларидан умид узиб,
ўз ҳоли-аҳволига йиғлаб кетди... Холбека бечоранинг

²⁵ Деди-да.

²⁶ Айрилиқ.

дод-фарёдига ер-осмон чидамай, баъзи карвонларнинг захраси об бўлиб, қўшилиб йиғлаб. кетиб бораётиб эди, баъзилари эса: «Хўп қилдик, подшога яхши ўлжа топдик»,— деб кулиб бораётиб эди. Шунда Қосим қофилабоши одамларига махфий айтар эди: — Ҳали ҳам яхши бўлди, тўра ўлмай қолди. Бу золим баччағар ўлдирганда, кўп ёмон бўлар эди, баччалар ҳам ўлар эди. Умидим шу: Тўра бир кун-ярим кун ўтса, мастлиги тарқаботурар, гўдаklarини топиб олар, бизларга қараб юрар. Агар етолса, шу баччағар Азбархўжани одамлари билан қирар. Билмайман, етолмай қолса, тўра сира бир тўғишмай²⁷ кетмас. Сизларга сўзим шулки, шу баччағарларга билдирмай, ҳар маҳалла, бандаргоҳларга, йўлнинг лабига, бир кунлик, ярим кунлик ерга, бир кўзача сув, пича овқат қўйиб кетинглар. Тўра келса, ташналаб, очқаб мажоли кетиб қолмасин. Агар тўра етса, мен ҳам жонимнинг борича шу баччағар билан бир курашмасам бўлмас,— деб одамларга тайинлаб, ўзи Азбархўжа билан баробар бораётиб эди.

Энди иккита гўдак энасининг шу ёққа кетганини билиб, гоҳ эмаклаб, гоҳ судралиб, йўлда иккови йиғлаб, эмаклай-эмаклай қирга чиққан эди. Азбархўжа ҳам тўрадан хавотир қилиб, карвонларни қичаштириб, қаттиқ юргизиб борар эди. Энди гапни тўрадан эшитинг.

Шу кун ётди, оқшом ҳам ўтди. Букун пешин-пешинда тўранинг мастлиги тарқабот, ҳушига келиб, бир тўлғонди, кийизнинг бир ёғи тошдан жудо бўлди. Тўра кийиздан чиқиб қараса, саройлар дабдала бўлган, саройдан карвонлар кетиб қолибди. Чопиб у саройга борса, Холбека ҳам йўқ, гўдаклар ҳам йўқ. Шаҳзода оҳ тортиб, шердай чирпиниб, йўлбарсдай ютиниб, ўрдасини олдирган бўридай ачиниб, қоплондай чопиниб белини маҳкам боғлаб, этагини қайтариб: «Шу карвонларни шу йўлда бир кўриб қолсам, беармон бўлар эдим»,— деб айиқдай ҳайқириб, аждарҳодай ишқириб, йўлнинг юзи билан, карвонларнинг изи билан, отдай чопиб, кийикдай сакраб равона бўлди. Шунда ўзининг ҳол-аҳволига, ёридан жудо бўлганига, болаларидан айрилиб қолганига, фалакдан шикоят қилиб, бир сўз деб юра берди:

---

²⁷ Тўқнашмай.

Қодир мавлон, мени сөлдинг савдога,
Қайта бошдан мен ёримдан айрилдим,
Ёрим кетиб, ўзим қолдим балога,
Кўнглим олган дилдоримдан айрилдим.

Айрилдим, армонман ўсган жойимдан,
Бошим қутулмади қайғу-войимдан,
Қариганда отам қиблагойимдан,
Ғамхўр отам, ғамхўримдан айрилдим.

Айрилдим, армонман кулбахонамдан,
Меҳрибон, мушфиқим, гавҳар донамдан,
Боз айрилдим оқ сут берган энамдан,
Қабам энам, ночоримдан айрилдим...

Қарчиғай бўйнига тақдим жиғовул,
Хизматимда соп ўгачи, шиғовул,
Олдимда неча саф. маҳрам, ясовул,
Улуғ беклар, давронимдан айрилдим.

Жудо бўлдим энди ҳарна боримдан,
Фалак титрар қилган оҳу зоримдан,
Ғариблиқда кўнглим олган ёримдан,
Нозли, шакар гуфторимдан айрилдим.

Икки кўздан оққан қонли жоламдан,
Бу фалакка чиққан оҳу ноламдан,
Боз айрилдим икки бирдай боламдан,
Сўзлар тилим ҳам жонимдан айрилдим.

Армонман айрилдим ўсган элимдан,
Булбул бўлиб учди тоза гулимдан,
Мен айрилдим икки бирдай улимдан,
Бел қувватим — мадоримдан айрилдим.

Ёрим, сабру қароримдан айрилдим,
Ўғлим, гулу гулзоримдан айрилдим,
Қўлимда ихтиёримдан айрилдим,
Тар очилган баҳоримдан айрилдим.

Соғинганда хуморимдан айрилдим,
Бахтим, қизиқ бозоримдан айрилдим,
Боғимда олма, норимдан айрилдим,
Найлайн, йўғу боримдан айрилдим.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ сөлинг, гапимнинг пайвастига,
Майиб нордай ингранади Кунтуғмиш,
Чопиб чиқти катта қирнинг устига.

Ёш олгандир валлакатнинг кўзини,
Ғам билан унутган шаҳзод ўзини,
Чопиб чиқса битта қирнинг устига,
Йўлда кўрди гўдакларнинг изини.

— Ҳай аттанг, қиёмат бўлган эканди,
Тар очилган гулим сўлган эканди,
Йиғлайин, паймонам тўлган эканди,
Золим карвон зулм қилган эканди.

Гўдаклар айрилиб қолган эканди,
Неча кун ўтганин хонзод билмайди,
Армон билан болларим ўлган эканди,
Холбека йўқ, ҳасраг билан қон ютиб,
Армон билан банди бўлган эканди.

Золим карвон жуда узаб кетибди,
Куйсин ўлим, барчани йиғлатибди,
Шаҳзода кўзин очиб қараса,
Икки гўдак қумда ағнаб ётибди.

Шаҳзоданинг кўнгли дарёдай тошиб,
Нодон гўдак энасидан адашиб,
Икки ўғли қумда ағнаб ётибди,
Қучоқлашиб қўзидай бўп айқашиб.

Булбул ошно бўлар богнинг гулига,
Куйсин ўлим, ким чидайди ҳилига,
Ҳай аттанг-а, ўлиб қолган экан, деб
Бориб олди болларини қўлига.

Мерган отар сувсиз чўлнинг ғозини,
Олдирган қўлидан сарвинозини,
Болларин кўтариб олса қўлига,
Гўдаклар эна деб очди кўзини.

Икки гўдак йиғлашиб дод дейишади,
Эна, дейди боллар, фарёд дейишади,

Қармалайди отасининг кўкрагин,
Оч қопти гўдаклар, овқат дейишади.

— Нўғойдай ўсган элатим бўлмаса,
Дойимгидайин давлатим бўлмаса,
Йиғласанг худога йиғла, гўдаклар,
Қайтайин кўкракда сутим бўлмаса;
Икковгинанг очқаб қопсан чўлларда,
Берайин десам, овқатим бўлмаса.

Учайин десам, қанотим бўлмаса,
Турмоққа, найлай, тоқатим бўлмаса,
Ерга кирмакка нажотим бўлмаса,
Икковгинанг чўлда очқаб қолибсан,
Гўдаклар, найлай, овқатим бўлмаса.

Алқисса, шаҳзода болларини қўйнига солиб, карвонларнинг изини олиб, чопган отдай равона бўлиб, югуриб қува берди. Шу сувсиз чўлда ўзи ҳам очқаб, сувсаб, мажоли кетиб келаётиб эди, бояги Қосим қофилабошининг одамлари қўйиб кетган нон-сувнинг устидан келиб, топиб олиб, ўзи ҳам еб, нон, сув бериб, болаларининг ҳам қорнини тўйдириб, йўлга тушиб, кўнглида айтди: «Во ажабо, карвонларнинг ичида ҳам худотарс, сахийлардан бор экан. Мабодо тўра орқамиздан келса, очқаб, сувсаб ўлмасин, деб қўйиб кетган эканда»,— деб орқасидан тушиб қува берди. Анда тўра икки боласини кўтариб, бир ҳафта қувди. Ҳар кунда йўлнинг лабидан бир кунлик овқат, бир кўзача сув топиб, еб, ичиб қува кета берди. Бир ҳафта деганда Тажан дарёнинг лабига борди. Шаҳзода қараса, Азбархўжа хавотир қилганидан: «Мабодо орқамиздан тўра келса сувдан ўтолмасин, маътал бўлиб, орқамиздан етолмасин»,— деб дарёнинг қайиқча кемаларини ҳам сувга оқизиб ўтиб кетибди. Шаҳзода у ёқ-бу ёққа югуриб кўрди, кемақайиқ тополмади. Охир иложини топмай, икки боласини йўрғаклаб, ўзин сувга чоғлаб, дарёдан юзиб ўтмоқчи бўлди. Биттасини оғзига тишлаб, у биттасини шу дарёнинг лабига қўйиб, дарёга кириб бирор ўттиз қулоч уриб эди. Энди бахти қайтган тўрани кўринг, «Давлат ҳам эгиз, меҳнат ҳам эгиз», шу баччани қўйган ернинг олдида бир туп ғиша бор эди, шунинг остида бир қизил ияк қари бўри писиб ётиб эди. Шаҳзоданинг дарёга

тушганини кўриб, тўра узагандан кейин, баччанинг белидан тишлаб олиб кета берди. Бола кўрқиб: «Ота!»— деди. Шаҳзода қараса, бўри тишлаб олиб бораётибди. «Воҳ!»— дейман деб эди, оғзидагиси ҳам сувга тушиб кетди, бир балиқ ютиб ўта чиқди. Шаҳзода айтди: «Буку ўлди, ана усага етар эканманми?»— деб сувдан чиқиб қувди. Икки оёқлига тўрт оёқли нега етқизсин, у ҳам қутулиб кетди. Анда шаҳзода икки боласидан умид узиб, болаларидан айрилиб, қанотидан қайрилиб, икки боласининг фироқидан Холбекани ҳам эсидан чиқариб: «Эй замона, қиш-ёзингни, кўп-озингни, ўрдак-ғозингни, кеча-кундузингни, ой, офтоб, юлдузингни, осмон ерингни, ҳарна борингни бор энангни...»,— деб шаҳзода диловарнинг қадди букилиб, ҳар бир кўзидан олтмиш қатра ёши [тўкилиб], бир дарди минг бўлиб, ичи ғамга тўлиб, жунун савдоси қўзғолиб, фалак кажрафтордан шикоят-шиквалар қилиб, ўз ҳоли-аҳволига наъра тортиб айтган сўзи:

Хони моним бўлди чун барбод дастингдан, фалак,
Бўлмади ғамгин бу кўнглим шод дастингдан, фалак,
Қилмадинг асло дилим обод дастингдан, фалак,
То қиёмат дод этарман, дод дастингдан, фалак,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан, фалак!

Шоҳларнинг шоҳи эрдим, ҳукм этардим ўлтириб,
Золимига жабр айлаб, ўғри бўлса ўлдириб,
Ҳукми шоҳликнинг адолат бирла даврини суриб,
Золимилар қўрқар эрди, бу ёмон ҳукмим кўриб,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан, фалак!

Неча шаҳзодлар билан ҳар ерда майдон ўйнашиб,
Гоҳларда от чопиб, гоҳларда чавгон ўйнашиб,
Гоҳи гўйбозлик қилиб, майдонда ҳар ён ўйнашиб,
Гоҳ қиличлар силташиб, тиг ила жавлон ўйнашиб,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан, фалак!

Отланар бўлсам, қўшин мағрибу машриқ томон,
Айланиб кетмас эди бошимда ҳар кун минг ғулом,
Шоҳлардан минг киши ҳар эрта келарди салом,
Кунда минг мулло келиб тафсирдин айларди баён,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан, фалак!

Отланар бўлсам, қўшин чиқар эдилар лак-балак,
Минг хачир хизматда эрди, яна эрди минг эшак,
Яна сонсиз сувор ташир эди хору хашак,
Яна юзта фил юрарди устида заррин тўшак,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан фалак!

Отимни Кунтуғмиш дейди, мен Нўғойнинг хониман,
Дилбаридан айрилиб, мен бир ажаб сарсониман,
Олдириб икки қўзимни дийдайи гирёниман,
Онадан бахти қаро туғдим²⁸, шунинг ҳайрониман,
Дод дастингдан, фалак, бедод дастингдан фалак!

Шаҳзода фарзанд доғига тоқат келтиролмай, ноли-
шига осмон-ер тебраниб, йиғлаб туриб эди. Шу вақтда
тўранинг ноласини эшитиб, бир чўпон келиб қолди. Қа-
раса, бир одам, шер ҳайбатли, йўлбарс сифатли бир
киши, фалакдан шикоят қилиб йиғлаганига тоғу тош-
лар сув бўлиб турибди. Чўпон бечора қўйни қўйиб, тў-
ранинг олдига келиб:— Нега мунча йиғлайсан?— деб
бир сўз деди:

Э, ёр, алам кўрган, қайдин келасан, айғил,
Қўп ранжу ситам кўрган, қайдин келасан, айғил.

Қим эрдинг гули сўлган, шум паймонаси тўлган,
Ёки боласи ўлган, қайдин келасан, айғил.

Диёридан айрилган, қанотидан қайрилган,
Ё ёридан айрилган, қайдин келасан, айғил.

Сен мунча бўлиб шайдо, мунча қилиб вовайло,
Юсуфмисан Зулайҳо, қайдин келасан, айғил.

Сен мунча бўлиб пурхун, кўз ёшинг оқар Жайхун,
Ё Лайлимисан Мажнун, қайдин келасан, айғил.

Йиғлайсан бози-бози, кўкка чиқар овози,
Ё Зебомисан Ёзи, қайдин келасан, айғил.

Ёинки қаландарсан, ё марди диловарсан,
Қилгин бунни боварсан, қайдин келасан, айғил.

Айғил менга²⁹ отингни, бергил баён зотингни,
Қўй энди уётингни, қайдин келасан, айғил.

²⁸ Туғилдим.

²⁹ Қўлёзмада меған.

Анда Шаҳзода диловар чўпондан хабари йўқ, ўз ҳолларига йиғлаб турган эди, кўзларини очиб қараса, бир қўй қувувчи келиб, «қайдан келасан», — деб сўз сўраб турибди. Анда шаҳзоданинг тутун-оловлари жўш қилиб, кўнгиллари қайнаб, бир дардманд тополмай, ичи ғамга тўлиб турган эмасми, чўпонни мунгдош билиб: Э бечора, бери кел, — деб чўпонга қараб, бошидан ўтган машаққатларини айтиб, бир-бир баён қилиб бир сўз деди:

Нўғой юрти — ўсган жойим,
Кўкка чиқар қилган оҳим,
Қорахон дер қиблагоҳим,
Отам элга султон бўлди.

Нўғойдадир мамлакатим,
Қайрилиб синди қанотим,
Кунтуғмиш дер менинг отим,
Тўра номи-нишон бўлди.

Қулоқ солгин нолишима,
Йўқ савдо тушди бошим,
Мен кирдим ўн тўрт ёшима,
Бир куйгур тушди тушима,
Хотирим паришон бўлди.

Сўзламакка кўнглим толиб,
Зулфим белимга ирғалиб,
Қошима қирқ йигит олиб,
Кўнглим йўлга равон бўлди.

Кўзимдан оққан ёшимман
Шу фалакнинг гардишиман
Уч ой юриб Зангар келдим,
Ошна бўлдим қўрбошиман.

Ёр, ёр дедим қонлар ютиб,
Ҳар тарафга кўзим тутиб,
Олдим ёрнинг нардин утиб,
Жойим — кўшқу айвон бўлди.

Йиғлайин, қанотим синди,
Қора бахтим қора дўнди,

Подшосига бўлдим банди,
Қутулмоғим гумон бўлди.

Қўндим ҳақнинг тақдирига,
Қойил манглайнинг шўрига,
Бизларни тикди терига,
Бу кенг дунёнг зиндон бўлди.

Қилди душманлар маломат,
Кўрдим бир неча аломат,
Чиқдим теридан саломат,
Яна кўнглим равшан бўлди.

Қулоқ солғил ушбу доққа,
Кўзимни солдим ҳар ёққа,
Неча вақтлар чўлда кезиб,
Охир келдик Муғол тоққа,
Муғол тоғи ватан бўлди.

Бир-бировга бўлиб пайванд,
Қўнгилларни қилиб хурсанд,
Худо берди икки фарзанд,
Яна кўнглим равшан бўлди.

Қидирдим алвон-алвонга,
Сигиндим қодир мавлонга,
Тўрт йил юрдим Муғол тоғда,
Дучор келдим кўп карвонга.
Нўғой юртнинг хони эдим,
Ўзимни сотдим бир нонга,
Қимматимиз бир нон бўлди.

Омонат одамнинг жони,
Ҳар кимнинг элда бўлар даврони,
Ўзимни сотиб бир нонга,
Мен ўлдирдим аждарҳони,
Илон ер билан яксон бўлди.

Номус билан орим кетди,
Қаторимда норим кетди,
Ароқ бериб маст қип мени,
Шу карвонда ёрим кетди,
Дўст карвоним — душман бўлди.

Сўзламакка кўнглим толиб,
Зулфим белимга ирғалиб,
Қўш боламни топиб олиб,
Кўнглим йўлга равон бўлди.

Бирини солиб ийнима,
Бирини солиб қўйнима,
Қўш боламни топиб олиб,
Келдим Тажаннинг бўйнига,
Утмаклигим гумон бўлди.

Барчани яратди холиқ,
Бор эди вазир оталиқ,
Бировини ютди балиқ,
У ер билан яксон бўлди.

Шул бўлди ҳақнинг тақдири,
Айрилмай манглайнинг шўри,
Биттасин оп кетди бўри,
Уни кўрмак гумон бўлди.

Қарорим йўқ, турай десам,
Мадорим йўқ, юрай десам,
Уйим йўқдир, борай десам,
Ватаним йўқ, кирай десам,
Ерим йўқдир, кўрай десам,
Қўзим йўқ, ўргилай десам,
Ажал етмас, ўлай десам,
Чўпон, бошим сарсон бўлди.

Чўпон: «Э бечора»,— деб ўтиб кетди. Анда шаҳзода Холбекани ҳам унутиб, бораётган йўлини ҳам қўйиб, бошқа бир ёмон йўлга тушиб, кўнгли жўш уриб: «Бор дунёнгдан кечдим»,— деб бир сўз деди:

Мосуводай кўкка учдим,
Ажал шаробидан ичдим,
Бу дунё баҳридан кечдим,
Қаландар бўлганим бўлган.

Қиёмат тонги отгунча,
Оламини фони-тутгунча,
Исрофил сурин тортгунча,
Қаландар бўлганим бўлган...

Қокилимнинг бандин йиғиб,
Қошу қабоғимни уйиб,
Бошима бир кулоҳ кийиб,
Қаландар бўлганим бўлган.

Сўзламакка кўнглим толиб,
Зулфим белимга ирғалиб,
Қўлимга бир мудбақ олиб,
Қаландар бўлганим бўлган.

Боғларда бордир навбаҳор,
Гуллар очилар ҳар саҳар,
Қидириб шаҳарма-шаҳар,
Қаландар бўлганим бўлган.

Шу бўлди ҳақнинг фармони,
Кетди танимнинг дармони,
Гоҳ ўрус, гоҳ армани,
Қаландар бўлганим бўлган.

Гапга етар ақли расо,
Унг қўлимга олдим асо,
Гоҳи яҳуд, гоҳи тарсо,
Қаландар бўлганим бўлган.

Йиғлайин, қанотим синди,
Қора бахтим қора дўнди,
Гоҳи муғман, гоҳи ҳинди,
Қаландар бўлганим бўлган.

Азроил жоним олгунча,
Сановли дамим тўлгунча,
Ҳисобли куним бўлгунча,
Қаландар бўлганим бўлган.

Шаҳзодани кета бермоқда қўйинг, энди сўзни кимдан эшитинг? Тўранинг қўлидаги боласини ютган балиқ муғдор ўн газ ер ҳам борган йўқ эди. Олим сайёд деган қатағанлик катта сайёд бир катта тўрни ёзиб ўтириб эди. Шу балиқ боруви билан тўрига тушди. Кўтариб олсалар, бир катта балиқ тушибди. Ичини ёрди, «Ота» деб ичидан бир бола чиқа келди. Олим сайёд ҳайрон қолиб:— Ажаб қудратларинг бор,— деб болани

уйига олиб бориб, фарзанди йўқ эди, тарбия қилиб боқа берди.

Энди бўри олиб қочган боладан сўзни эшитинг.

Бўри тўранинг боласини олиб қочди, бир, икки қирдан ошди. Унта чўпон итига ош пишириб ётиб эди, бўрининг гузари устидан тушди. Чўпонларнинг кўзи тушди, итни кўшди, бўри шошди, баччани ташлаб қочди. Чўпонлар болани тушириб олиб, ҳайрон қолиб, бирови айтади:— Қирга чиққан хотиннинг боласи.

Бирови айтади:— Мўлтонининг боласи.

Бирови айтади:— Қозоқнинг боласи.

Бирови айтади:— Бир уйқучи бефарқ хотиннинг боласи.

Шу ерда ўн бир чўпоннинг кўши дойим бир эди. Кунда кечкисин бари йигилиб келар эди. Эрта туриб, кўйларни ҳар тарафга ҳайдаб кетар эди. Кечкисин боғи тўрага учрашган чўпон кўйини ҳайдаб келса жўралари:— Э биродар, бизлар букун бўридан бир бола тушириб олиб қолдик,— деб ўртага олиб ўтирибди. Чўпон кўнглида айтди: «Ҳалиги шўрлининг боласи».

Орадан бир-икки кун ўтмай овоза бўлиб қолди: «Олим сайёд қатаған балиқнинг ичидан битта тирик болани топган эмиш». Буни ҳам ҳалиги чўпон эшитди. «Ҳалиги шўрлининг боласи»,— деб юрди. Чўпонлар бўрини гурк дер экан, ўз оти ўзи билан, боланинг отини Гуркибой кўйдилар. Балиқни сайёдлар моҳи дер экан, унисининг отини Моҳибой кўйдилар. Болаларни тарбиятда кўйиб, энди сўзни Холбека ойимдан эшитинг.

Азбархўжа неча вақт, неча кунлар йўл юриб, Зангарнинг шаҳрига дохил бўлди. Зангарга: «Холбека келётган эмиш»,— деб овоза бўлди. Катта-кичик, хурду калон, қизу жувон, марду зан томларнинг устига чиқиб, томоша қилур эрди. Азбархўжа Холбекани Буврахон подшога кўриниш қилди. Подшо қараса, Холбека ойимнинг қадди букилиб, ранглари сарғайиб, қовоғи тортиб, таёқдай қотиб, қизил ола қонига ботиб, илгариги ҳусни жилваларидан юздан бири ҳам қолмабди. Шунда Буврахон подшо: «Ҳай аттанг, эсиз Холбека, соп бўпти-я»,— деб аркони давлатнинг ичида Холбекага қараб, бир сўз деб турипти:

Бир вақтинда банот бичдинг тўнликка,
Қарайман этагинг кепти енгликка,

Қайда қолди қошингдаги ҳамроҳинг,
Ўзинг кепсан карвонларман, Холбека?!

Бир вақтингда Зангаримни жойладинг,
Бошингга зар уқа рўмол бойладинг,
Ўзинг кепсан карвонларман, Холбека,
Қошингдаги ҳамроҳингни найладинг?

Ўртадинг бир марднинг жони-дилини,
Осмонга совурдинг марднинг кулини,
Ўзинг кепсан карвонларман, Холбека,
Қайда ташлаб келдинг шоҳнинг улини?

Сени деб шаҳзода бўлди афтода,
Бу умрин фалакка берди барбода,
Ўзинг кепсан карвонларман, Холбека,
Қайда қолди қошингдаги шаҳзода?

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Жон қутулмас азроилнинг қасдидан,
Қайда қолди қошингдаги шаҳзода,
Ёлғон дема, сўзла, нозим, ростидан.

Холбека ойим шоҳдан бу сўзларни эшитиб, довушинг борича чинқириб, кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, кўзининг ёши маржондай тизилиб, бир сўз деди:

Хоним, сизга дейин гапнинг бўлганин,
Орага солмайин сўзнинг ёлғонин,
Саҳар вақти икки қўлим боғланди,
Билмайман тўрамнинг тири-ўлганин.

Во ҳасрато, ичар сувим лойланди,
Фалокат бошима ёмон айланди,
Қор-ёмғирдай қамчи ёғиб бошима,
Саҳар вақти икки қўлим бойланди.

Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ер ютар одамнинг ахир барисин,
Саҳар вақти икки қўлим бойланди,
Билмайман тўрамнинг тири-ўлганин.

Бир боғчада олма эди, нор эди,
Айрилган қул бир кўрмакка зор эди,

Билмайман тўрамнинг тири-ўлисин,
Эна деган икки ўғлим бор эди.

Армонман айрилди қаноти синиб,
Йўлима тўрт бўлди кўзлари тиниб,
Қола берди Зарчаманнинг чўлида,
Эна дейишиб, ойдаи бўлиб талпиниб.

Сувсиз чўлда болларим ўлгандир,
Армонман гўдаклар нобуд бўлгандир,
Гўдакларнинг кими борсин қошига,
Тана сини қарға-қузғун олгандир.

Гўдакларнинг кими борсин қошига,
Ким раҳм этсин [кўздан] оққан ёшига,
Сувсиз чўлда болларим ўлгандир,
Қарға-қузғун кўниб ётир лошига.

Оҳ тортганда оҳим ипдай эшилди,
Айрилиқдан сийна-бағрим тешилди,
Гапнинг бўлгани шул, тақсир подшойим,
Дийдор букун сизга келиб қўшилди.

Холбеканинг шу сўзига аркони давлатдан эшитган одам йиғламай қолмади. Подшо ҳам кўнгли кўп паршон бўлиб, аркони давлатдан савол қилди: — Э ёронлар, вой умаролар, вазир донолар, подшо газаб қилиб, икки одамни бир терига тикиб, бир асовнинг думига тақиб, бир жазираи ваҳмнокил оташга ҳайдаб юборса, шундан чиқиб, бола-чақали бўлган,—деб ҳеч эшитганларинг борми?

Аркони давлат бари жойидан туриб, қўл қовиштириб:— Тақсир подшойим, бу синоатни бизлар тугил, илгари ўтган пайғамбарлар ҳам кўрган эмас,—деб жавоб бердилар. Подшо айтди:—Э халойиқлар, шу иккови тери ичида чўл жазирада омон қолган экан, шу икки гўдак ҳам чўлда омон қолармикан? Халойиқ гуруллаб айтди:— Тақсир подшойим... агар сақлайман деса, қудрати етади.

Подшо айтди:—Э ёронлар, шу икки гўдак ўлмас, қасос қиёматга қолмас. Шу Хўжадан шу гўдаклар отасининг қасосини, ўзларининг қасосини олмай қўймас. Мен шу баччағар Хўжага Холбекани олиб келиб бер,

деган эканманми? Азбархўжани тагизаминдаги зиндонга олиб бориб ташланглар, молларини печат қилиб қулфлаб ташланглар.

Ахир шу баччалар келар, шу Хўжадан ўчини олар,— деб фармон қилди.

Жаллодлар келиб, Хўжанинг ёқасидан олиб, шоҳи буюрган обхонага ташладилар, молларини беркитдилар. Анда подшо Холмўмин ясовулбошига қараб, фармон қилдики:—Ов Холмўмин ясовулбоши, бор, Холбекани сенга бердим.

Холмўмин ясовулбоши жойидан ирғиб туриб, қўл қовуштириб, қуллуқ тақсир,— деб Холбекани уйига олиб бориб боқа берди. Холбека ойимни боқмоқда қўйиб, икки калима сўзни ўзга жойдан эшитинг.

Алқисса, баччалар бир иш буюрса, қилгудай бўлди, бир ерга буюрса, бориб келгудай бўлди. Ойдан-ой ўтди, йилдан-йил ўтди, баччалар ўн бирга етди. Лекин юртга овоза бўлиб эди: «Холбекани Зангар подшоси Холмўмин ясовулбошига берган эмиш». Ҳалиги чўпон буни ҳам эшитди. Лекин ҳалиги чўпон ҳар замон қўй ҳайдаб Қатағанга борса, Моҳибойни ҳам кўрар эди. Чўпон пулисини бериб:—Икковимиз ошна бўламиз,—деб таниш бўлиб юрар эди. Чўпон бечора кўнглида айтар эди: «Шу баччалар йигирмага борса, Нўғой мамлакатига олиб бориб, Авлиёйи Қорахонга бир таништириб, набира эканлигини билдирсам, мен-ку ҳеч нима эмасман, шу баччалар туфайли бир нарса бўлиб қоламан»,—дегич эди.

Гуркибой ўнга киргандан кейин, чўпонлар қўй боқтириб, ҳар кун бировининг қўйини боқиб келар эди, шу кун чўпон ўзи қўшда ётиб қолар эди. Ҳар ўн бир кунда навбати бир айланиб келар эди. Бояги отасини кўрган чўпонга навбат келса, Гуркибойни иззатлаб, эшагига миндириб, қўйини ўзи боқар эди. Отасини кўрган сабабли бошқа чўпонлардан бу кўп меҳрибон эди.

Баччалар ўн иккига кирди. Бир кун ёғин кўп бўлиб, қўй ҳам кўплик қилиб, Гуркибой югуриб чарчади. Қўйни ҳайдаб келиб, хўрагини еб, ундай ерга бориб ётиб қолди. Чўпонлар қўйнинг қийига олов бериб, этак уриб, чўғ қилиб, устларини кептириб гаплашиб ўтириб эди. Бир чўпон гапириб солди:—Э биродарлар, шу Гуркибойни бизлар бир бўридан тушириб олдик, бир одам ҳам излаб келмади-я.

Буни Гуркибой эшитиб: «Қани чўпонлар нима дейди экан»,— деб дарров қулоқ солди. Бояги тўрани кўрган чўпон йиғлаб қўя берди. Бу чўпонлар айтди:— Сен бир нимани³⁰ биласан, бизларга айтмайсан, Гуркибойни ҳам кўп иззат қиласан. Бизлар Гуркибой, деб эдик, сен йиғладинг. Сен шунинг сабабини айтмайсан, агар айтмасанг сени ўлдирамиз,— деб ёмоннинг ҳазили ҳам ёмон бўлади, ўн чўпон деҳқоний муштан йигирма муштни ясади.

Гуркибой ҳам қулоғига тикиб ётибди. Шунда чўпон жўраларига қараб бир сўз деди:

Наркас-наркас хумор кўзлар сузилар,
Ҳасратингдан юрак-бағрим эзилар,
Гуркибойнинг зотин айтсам сизларга,
Гурки десам, менинг кўнглим бузилар.

Қулоқ сонглар алвон-алвон сўзларга,
Қўй боқамиз одами йўқ тузларга,
Гурки десам, менинг кўнглим бузилар,
Гуркибойнинг зотин айтай сизларга...

Бу гўдак бу ерда бўлган саргардон,
Қўй қайтариб, тилаб ейди парча нон,
Гуркибойнинг зотин айласам баён,
Туб бобоси Авлиёи Қорахон.

Нўғой дейди бунинг асли жойини,
Етимлик қайтарган бачча раъйини,
Туб бобоси Авлиёи Қорахон,
Кунтуғмиш тўра дер қиблагойини.

Узоқда Гуркининг манзил-диёри,
Бехабар баччанинг кўп ичқуяри,
Қатағанда сайёдларнинг қўлинда,
Гуркининг бор Моҳи деган жигари.

Қуймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Уртанмасин қизил гулдай танаси,
Зангар элда Холмўминнинг қўлинда,
Гуркининг бор Холбека отли энаси,
Холмўмин ясовулбоши тоғаси.

---

³⁰ Қўлёзмада нингани.

Чўпонлар айтди:— Бизга тожикингни қўй, ўзбаки қилиб, айтиб бер.

Чўпонлар саҳронишин-да, ғазални ҳам тожики дейди экан, уларнинг ўзбакиси жўн сўз экан.

Анда чўпон бечора оғзаки айтдики:— Э чўпонлар, Гуркининг юрти Нўғой, бобосининг оти Авлиёйи Қорахон, Нўғой шоҳи. Отасининг оти Кунтуғмиш тўра, Зангарга келган, Холбекани нард ўйнаб утиб олган, подшосига банди бўлган, бир терига тикиб, асовга судратиб, бир чўл-жазирага ҳайдаб юборган. Булар омон-эсон чиқиб, Муғон тоғида эл тополмай, тўрт йил қолган. Шунда Холбека ҳомиладор бўлиб, икки ўғил туққан. Шу баччалар учга кириб, тўртга чиқар бўлганда, бир савдогарга дучор бўлган. Савдогарлар шаҳзодага ароқ бериб, маст қилиб, Гуркининг энаси Холбека ойимни подшога олиб борамиз,— деб олиб қочган. Шу икки бола чўлда қола берган. Тўра мастлиги тарқалгунча неча кун ётган. Андин сўнг жойидан туриб, икки боласини топиб олиб, карвонларнинг орқасидан тушиб, Тажан дарёсининг лабига келиб, икковини бирга кўтариб ўтолмай, бировини шу ерга қўйиб, бировини оғзига тишлаб, сувда сузиб бораётганда, буни бўри олиб қочган, у бировини дарёда балиқ ютган. Буларнинг зотини билсанглар шу,— деди.

Гуркибой бунинг барисини эшитиб олди... Тонг отгунча йиғлаб чиқди. Чўпонлар:— Энди Гуркибойни катта қилайик, қаттиқ ишга буюрмайик,— деб ҳаммалари ваъдалашиб қўйдилар. Оқшом ётди, эрта-мертан тонг отди. Гуркибойнинг олдига бир қўра қўйни ҳайдатди. Анда бачча қўйни ёйиб, бир жойга бориб, оқшом йиғлаб чиққац эди, ёнбошлаб ётиб ухлаб қолди. Ўзи чилланинг ичи эди, бўрининг илиққан вақти эди. Беэга қўйга ўнта оч бўри тегди, бўғиб, ўлдириб кета берди. Бир палла чўчиб, уйқудан уйғонса, қўйнинг бари тўмпайиб бўғизланиб ётибди. Қараса, қўй учдан бир бўлибди. Гуркибой сўкиб: «...Қириб кетибди-ку. Агар бундан борсам чўпонлар урар, балки ўлдираар. Мени кимим сўраб ётибди. Бировнинг боласини кўтарсам ҳам куним ўтади-ку, менинг нимамага етмаётир»,— деб сойни этаклаб қоча берди. Энди гапни Моҳибойдан эшитинг.

У ҳам кашишлик, нуруналик, мартабалик бачча бўлган эди. Ҳар ким бир сўз қотсам дер эди. Сайёд Моҳининг қўлига кабоб берса, бошқа шогирд пешала-

ри бир сават балиқ сотгунча, Моҳибой беш сават, олти сават балиқ сотар эди. Шу сабабдан сайёдлар кўп яхши кўрар эди. Бир куни Моҳибой саватни бошига қўйиб, бозорни оралаб: «Ёғли кабоб, доғли кабоб, олиб есанг топасан савоб»,— деб қанқиллаб, кабоб сотиб келаётир эди, қараса, бир чолдевор-вайронанинг ичида, деворнинг остида, тўртта сочи ўсган, бир-бирига юзмаюз ўтириб: «Кел-е, гарткам»,— деб ўтирибди. Моҳибой айтди: «Ўтириб қиладиган яхши касб экан».— Жойни кенгайт,— деб бу ҳам ошиқни олиб, гарткам,— деб ота берди. У худобехабарлар Моҳибойнинг андилигини билдиб, дуқор турса ҳам, ола турса ҳам нарсаларини ола бердилар. Бир фаслда кабобнинг пулини, устидаги бирикки юпқа озода тўнини бой берди. Пули қолмагандан кейин: «Э, бу ҳам касб эмас экан»,— деб бу Моҳибой ўйлади: «Энди борсам, сайёдлар қўлимга кабоб бермас, дойимгидай кўрмас, урар, балки ўлдирар. Мени кимим сўраб ётибди»,— деб бу ҳам бир йўлга солиб қоча берди. Дарёнинг бу ёғидан Гуркибой, у ёғидан Моҳибой келиб қолди. Гуркибой қараса, дарёнинг у ёғидан ўзига ўхшаган бир етим келаётибди. Қараб турса, етимликдан камми йўқ, ченомоқдан енги йўқ. Гурки қараб бир сўз деди:

Баланд бўлма, паст бўлайик,
 Ғаним билан қасд бўлайик,
 Дарёдан ўтгин берёққа,
 Кел, икковимиз дўст бўлайик.

Икковимиз бирдай етим,
 Боғда очилган гулдай етим,
 Жаннатдаги ҳурдай етим,
 Икки етим дўст бўлайик.

Мавж уриб дарёдай тошиб,
 Бир-биридан ҳол сўроғлашиб,
 Икковимиз қучоқлашиб,
 Икки етим дўст бўлайик.

Куйиб қолган кулбаҳонам,
 Утга куйган гулдай танам,
 Менинг ҳам йўқ ота-онам,
 Икки етим дўст бўлайик.

Қулоқ солгин ушбу доққа,
Киргаймиз бўстонли боққа,
Дарёдин ўтгин биз ёққа,
Икки етим дўст бўлайик.

Алқисса, Моҳибой қараса, нақ ўзига ўхшаган бир етим келаётган экан, дарёдан буёққа ўт, деб чақириб турибди. Дўст бўламиз дейди. «Оббо, муғамбир экан-а, дўст бўламан, деб алдаб-сулдаб, менинг устимдаги ҳарна қолган юқа чопонни оламан дейдигансанди³¹. Менга сен дўст бўлиб, шу кебанакингни берасанми? Кебанакларингга»,—деб сўкиб бир сўз деди:

Юрган йўлим бўта кўзли, жўнағар,
Найза тегса, оқбаданан қон оқар,
Биров ўйга, биров қирга юради,
Юрганимман ишинг нима, энағар...

Ойимлар шонаман зулфин ўради,
Иш таваккал, худойидан кўради,
Юрганимман ишинг нима, энағар,
Биров ўйга, биров қирга юради.

Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўламан,
Юрганимман ишинг нима, энағар,
Қиморга бой бериб қочиб келаман.

Моҳибой айтди:—Э энағар, мен сен билан дўст ҳам бўлмайман сен шекилли саҳройи билан юрмакка ор қиламан. Менга нима ишинг бор,—деб чапанилаб сўка берди. Анда Гуркибой меҳри тоблаб, укасига қараб, яхши гапириб, аччиғланмай жавоб бергин, деб турибди:

Яхшиларнинг юзин кўрсанг — жаннатдир,
Ёмон одам қилган иши — миннатдир,
Аччиғланмай жавоб бергин, чироғим,
От сўрамоқ, зот сўрамоқ суннатдир.

Жавоб бер, сўрайман, укам, отингни,
Баён бергин ўсган мамлакатингни,

---

³¹ Дейдигандирсан.

От сўрамоқ, зот сўрамоқ суннатдир,
Отанг ким, энанг ким, айтгин отингни.

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Улуғ дейман, остонани тунайман,
От сўрамоқ, зот сўрамоқ суннатдир,
Отинг билан элатингни сўрайман.

Айтган сўзлари таъсир қилиб, Моҳибойнинг кўнгли эриб: «Мен отимни айтганда таниб олиб қўями шу баччағар. От сўрамоқ суннат бўладиган бўлса, айтсам айта қолайин-чи», — деб бир сўз деди:

Қовмим йўқ, оғажон, қариндошим йўқ,
Сир айтайин десам, эмчақдошим йўқ,
Бир худодан бошқа раҳбар кишим йўқ,
Қувондисиз бепадардин бўламан.

Оғажон, кўп турур қайғуман доғим,
Ғам билан сарғайган бошдан адоғим,
Бормоққа боғим йўқ, ботмоққа тоғим,
Ватани йўқ, беватандин бўламан.

Ўзим етим, етимликда камим йўқ,
Танҳодирман, қошимда ҳамдамим йўқ,
Ҳеч мураббим, ёнимда одамим йўқ,
Мураббийсиз бепадардин бўламан.

Оҳ урсам ғамхона кўнглим жўшади,
Алам тортсам банди-бўғним бўшади,
Чиққан эканман балиқнинг қорнидан,
Отимни Моҳибой етим дейишади.

Моҳибой бу сўзни айтгандан, Гуркибой бечоранинг юрак-пураги ёрилгидай бўлиб, ёқасини ушлаб, ҳазор-ҳазор шукурлар қилиб: «Укамни кўрсатдинг», — деб укаси эканлигини билиб, неча ширин забонликлар билан: — Дарёдан ўт, — деди. Бу хумса асло ўтмади. Ахири ўзи дарёдан оқа-оқа ўтди. Анда Моҳибой: «Бу дашликнинг сувга оқиб энтикканига қара», — деб мазақ қилиб туриб эди, Гуркибой сувдан чиқиб, укаси билан кўришиб, иккови чиначоқ олишиб, болаларнинг расмини қилиб, иккови дўст бўлди. Гуркибой қараса, Моҳи

укаси ёмон теззабон, бир гапни асло тўхтата олмайди-ганга ўхшайди. Кўнглида айтди: «Кел-е, бунга акангман, деб айтмайин, бизлар хонзодамиз, деб айтсам, оғзи ёмон тезоб экан, ҳар кимга бизлар подшозодамиз, деб айта берар. Подшоларнинг душмани кўп бўлар эмиш, мабодо бир ҳодиса рўй бермасин»,— деб иккови дўстлик муҳаббатини маҳкам қилиб, йўлга тушиб кета берди. Бир-бировига шундай меҳр қўйиб қолганки, бировини-бирови бир лаҳза кўрмаса, асло тоқат қилолмайди. Икки бачча бу юрганларича, уч ҳафта йўл юриб, Зангарнинг шаҳрига етдилар.

Шаҳар халқининг мазороти кўп бўлади. Гуркибой мазоротни кўриб, оғзи очилиб, Моҳибойдан: — Бу нима?—деб сўраб, Моҳибой: — Билмайсанми, қабристон,— деб жавоб бериб турибди:

Савол:

Оҳ урсам ғамхона кўнглим жўшади,
Алам тортсам, банди-бўғним бўшади,
Ҳайрон қолдим минам⁸² элнинг расмига,
Моҳи, ётганларни нима дейишади?

Жавоб:

Бу сўзларинг қилди мени саргардон,
Чўпчак териб, тилаб ейбер парча нон,
Мен ҳам ҳайрон қолдим Гурки ақлингга,
Билмайсанми, ётганлардир қабристон...

Савол:

Бир нечаси кўҳна бўлиб сепилган,
Баъзисига янги тупроқ тўкилган,
Баъзининг бошига ялов тикилган,
Моҳи, ётганларни нима дейишади?

Жавоб:

Ажал тоймас, одамзодга баҳона,
Агар келса қўймас фасли замона,
Ялов тикса, бузруклиги нишона,
Билмайсанми, ётганлардир қабристон...

---

⁸² Мана бу.

Алқисса, шаҳарнинг ичига кириб эди, Гуркибой шаҳардаги одамларни кўриб, оғзи очилди-қолди. Лекин Моҳибой шаҳар жойда ўсган эмасми, жалтанглаб ўтиб, уриб кетиб бораётибди. Бу баччаларни ҳар ким кўрса, йўл бўлсин, — деб бир гап қотади. Анда Моҳибой: — Бизлар нон талаб, — деб жавоб беради. Улар айтади: — Ундай бўлса, бировинг бизникида турунглари. Моҳи айтади: — Биз икковимиз айрилмаймиз, агар айрилсак тонг ҳам отмас, кун ҳам ботмас. Ҳар кимнинг кўнгли бўлса, бировига юрамиз. Улар айтади: — Бу шаҳарнинг ичида ҳеч одамни кимга сизмайсан, Анда Моҳи: — Минг эшик ёпиқ бўлса, минг бир эшик очиқ, — деб жалтанглаб уриб кетиб бораётибди. Гуркибой оғзи очилиб, ҳар дўконга бир қараб: «Одам ҳам бундай кўп бўлади экан», — деб кейин-кейин қолади. Анда Моҳибой тўхтаб: — Ў, арвоҳ урган, тез юрсанг-чи, — деб чақириб туради. Гуркибой: — Бораётибман, — деб тағи кейин қолади. Шундай қилиб, иккови кетиб бораётиб эди, бир палла Моҳибой қараса, бир катта одам келаётибди. Отига тилла довирни солган, иккита маҳрамбачча икки жиловидан олган, олдидаги одамлар дўконидан тушиб, кўчада қўл қовуштириб, салом бериб турибди. Орқасида қолганлар дўконига чиқиб ўтираётибди. Шу вақт Моҳибойга у одамнинг кўзи тушиб, отини тўхтади: — Қайдин бўласан, — деб бир сўз деб турибди.

Савол — жавоб:

Савол:

Боғчали бўстони, қайдин бўлурсан,
Тўти ғазалхоним, қайдин бўлурсан,
Сени тарзинг бу ерларга келмайди,
Еш гўдак, нодоним, қайдин бўлурсан?

Жавоб:

Оға, бизлар юз минг ғамдан бўламиз,
Ҳар замон юз минг мотамдан бўламиз,
Сўрма, оға, тор сийнамнинг дардини,
Бизни сўрсанг Қатағандин бўламиз.

Савол:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Узундир, калтадир — ҳар тўн мўл бўлсин,

Қатаған юртидан бўлсанг гўдаклар,
Зангарнинг шаҳрида сизга йўл бўлсин?

Жавоб:

Гардиши қач экан бу вайрон фалак,
Ҳар кимни ҳар куйга айлади ҳалак,
Бизни сўрсанг Қатағандан бўламиз,
Оғажон, юртингга келдик нон талаб.

Холмўмин ясовулбоши айтди: — Во ажабо, сизлар нон талаб бўлганда, нима иш қиласизлар?

Моҳибой айтди:— Э ака, ҳар кимнинг қўлидан келгани. Бизларнинг ишимиз шуки, ўзингиздай яхшиларнинг бойбичаларининг боласини кўтарамиз, йиғласа юпатамиз, ўйнатамиз, отини суғориб келамиз. Агар меҳмонхонасига меҳмони келса, уйдан нон-сув олиб чиқамиз. Шу-да бизларнинг ишимиз.

Холмўмин ясовулбоши айтди: — Ундай бўлса, бировнинг меникига юринглар, олиб кетайин.

Анда Моҳибой: — Йўқ, ака, бизлар биров-бировимиздан айрилсак, тонг ҳам отмас, кун ҳам ботмас. Ҳар кимникида юрсак, бировига юрамиз, — дегандан агрофдаги одамлари бари чувлаб: — Холмўмин ясовулбоши, иккови ҳам сизга боб баччалар экан, икковини ҳам олиб бора қолинг,— дей бердилар. Анда Гуркибой тоғаси эканлигини билиб, бетини деворга қилиб, йиғлай берди. Моҳибой айтади: — Э арвоҳ урган, нега йиғлайсан? Сен йиғлай юриёқ мени куйдирдинг.

Шунда Гуркибой бечора нима дерини билмай:— Э Моҳижон, етимлиги қурсин, рангингга қарасам, заъфарондай сарғайибсан. Менинг ҳам рангим сарғайган, деб йиғлайман. Менга ишинг бўлмасин сен савдонгни қила бер,— деди. Моҳибой нима деди, нима қўйди — ясовулбоши билан чиқишиб, тоғаси билан қўшилиб, ҳовлисига бориб юра бердилар. Гуркибой шу ҳовлида энасининг борини билди. Моҳибой билмайди.

Баччаларнинг борганига беш ой, олти ой бўлиб эди, шу шаҳарнинг подшоси Буврахон подшо ўлди. У вақтида подшоларга расм шу эди: давлатқуш деган қушини учирар эди, кимнинг бошига қўнса, подшо қилар эди, Шу давлатқушни учирганига уч кун бўлиб эди. Зангар шаҳрининг жамий катта-кичик одами далада эди. Қуш

гоҳ дарахтга, гоҳ деворга қўниб юриб эди. Баногоҳ шу вақтда Кунтуғмиш тўранинг ҳам гузари шу ерга тушиб қолган экан. Кунтуғмиш тўра катта бир чилимни белига бойлаб олибди, ўзини ҳеч одамга ўхшатмай, ёмон жандаларни кийиб, ўзини шайлаб олибди. Ҳеч ким билан иши йўқ, одам билан ҳуши йўқ, ўзидан бошқа киши йўқ; чекади банг, айтади вадаванг. Бир қуриб қолган дарахтнинг остига бориб, кўмир қилмоқчи бўлиб, олов ёқиб, нашанинг тараддудида эди, давлатқуши бориб тўранинг бошига қўнди. Шаҳри Зангарнинг одамлари қушни қувалаб борса, қуш бир девонанинг бошига қўниб турибди. Аркони давлат отдан тушиб, иззат-икромлар билан салом бериб:

— Тақсир подшойим, юртингиз қутли бўлсин, — десалар, тўра тескарига қараб, дим индамайди. Охирда одамлар қушни олиб кетдилар. Подшонинг аркидан боз учирдилар. Боз яна келиб [Кунтуғмишга] қўнди. Бу мавруд ҳам «Юртингиз қутли бўлсин», — десалар, дим индамайди. Тағи қушни олиб кетдилар. Олиб бориб қушни яна аркдан учирдилар. Боз келиб, учинчи мартаба ҳам бангининг бошига қўнди. Бу мавруд шаҳри Зангарнинг уламолари, фузалолари, катта-улуғлари келиб, муборакбод қилиб: — Тақсир подшойим, юртингиз қутли бўлсин, — деса, тескарига қараб, жавоб бермади. Шунда катталар тўриб айтди: — Э ёронлар уч дебди, учдан кейин пуч дебди. Энди шу одамни олиб бориб, подшо қилмоқ даркор. Ҳар вақт бир одам подшо бўлади-да³³. Шу ишга қараганда, шу одам назокатли одам, ё бўлмаса, қушни арвоҳ урган. Агар банги бўлса, жинни бўлса, бир куни подшолик тахтини ташлаб кетиб қолар. Бировинг подшо бўласан-да ва агар бажарса шундай бир одам подшо бўлади-да, — деб қўлидан чилимини тортиб олиб, отиб юбордилар. Бир оқ кигизнинг устига чиқариб, чир теварагидан кўтариб, жарчилар: — Замон кимнинг замони, Қаландархоннинг замони, — деб кўча-кўчаларга жар солиб қичқира бердилар. Тўрани кўтариб, тахти шоҳига келтириб, тилла тахт устига ўтқиздилар. Устига подшоҳона хилватлар кийгизиб, бошига тилладан бўлган тожни қарқара қилиб ўтқизиб, ҳукумат нигинни қўлига солиб, жамий мардуми шаҳар дасти байъат бердилар. Ана Кунтуғмиш тўра бир қа-

³³ Қўлёзмада бўлатта.

ричдан бери юрт сўраб юрган эмасми, жамий оламини узукдай чангалига олиб, чирсиллатиб сўраб кета берди. Анда жамий чулонхўр умароларига фармон бўлдики: «Менинг чулон ошимга келган амалдорларким, бир ҳафта-бир ҳафтадан жиловхонамда истиқомат қилиб кетсин». Аввал навбат Холмўмин ясовулбошига тегди.

Ясовулбоши ҳовлисига келиб, аввал баччаларига тайин қилдики:— У, баччалар, мен янги бўлган подшонинг жиловхонасида бир ҳафта туриб келаман, лекин сизлар оқшом ухламанглар, кундуз ухланглар. Сипойи халқининг душмани кўп бўлади, намоздигардан кейин асло дарвозани очманглар, мабодо бачалик қилиб, ғофил қолиб, бир ҳодиса рўй бермасин, — деб кўп тайинлади. Андин кейин ичкарига кириб аёлига тайин қилдики:— У, хотин, мен иккита етим бола сақлаб қўйибман, илгариги етимлардай бепарво қолиб кетиб қолмасин, ҳоли-аҳволдан кўп хабардор бўл, э, етим-да, дема. Мен буларнинг охирини кўраман деб юрибман. Умидим шулки, булар сояси ерга тушмаган хонзода чиқар, агар ҳеч нима бўлмаса, бир асл сайидзода чиқар. Буларни асло етим демагайсан, — деб хотинига кўп тайинлади. Андин сўнг ҳовлисидан чиқиб, подшонинг давлатхонасига кетди.

Холбека ойим чечасига айтди:— У, янга, акам сира етимни етим демас эди, икки етим бор, деб оғзидан туширмайди. Шу етимларни бир кўрсак қайтади?³⁴

Холмўминнинг хотини айтди:— Акангиз бўлса чиқиб кетди, кўрсанг, юр эса кўрсатиб келайин,— деб битта нон бир коса сув олиб меҳмонхонанинг эшигидан узатиб эди Моҳибой келиб қўлидан олиб кетди. Анда ўтириб нонни ўртага қўйиб емакчи бўлиб туриб эди. Холбека ойим меҳмонхонанинг такча тешигининг ичидан қараб, икки гўдакни кўрди. Икковини кўрган ҳамоно, увуз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб жамий аъзосига ларза пайдо бўлиб эмчагига сут келгандай бўлди. Қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, довшининг борича чинқириб йиғлаб қўя берди. Чечаси келиб айтди:— Э сиёҳбахт, мен сенинг кўнглинг очилсин, деб олиб келсам, сен қайта дарди-аламингни зиёда қилдинг-ку.

Шунда Холбека ойим янгасига қараб, илоҳи Холбека ўлсин, сўрама, деб бир сўз деб турибди:

³⁴ Қандай бўлди?

Бу жудолик мени қилди саргардон,
Айроликдан⁸⁵ юрак-бағрим тўла қон,
Илоҳи, Холбека ўлсин, сўрама,
Мен йиғласам, сен ҳам йиғла, янгажон.

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бевафо дунёга кўнгил бермагин,
Мен йиғласам, сен ҳам йиғла, янгажон,
Илоҳи, Холбека ўлсин, сўрмагин.

Етолмадим кўнглимда ҳавасима,
Тобе бўлдим душманима, дўсима,
Мен йиғласам, сен ҳам йиғла, янгажон,
Чўлдаги қўш гўдак тушди эсима.

Бу бевафо дунё ичида ким қолди,
Икки зулфим гарданимга ирғалди,
Шу болларни кўрган замон, янгажон,
Зор йиғлайман, кўҳна дардим. қўзғалди.

Ўтди умрим барчаси ғоза бўлди,
Юракнинг рустаси андоза бўлди,
Шу болларни кўрган замон, янгажон,
Кўҳна бўлган аламлар тоза бўлди.

Боламдан айрилдим қанотим синиб,
Йўлига термилдим кўзларим тиниб,
Шу болларни кўрган замон янгажон,
Кўкрагимга сутим келди ийсиниб.

Қоқ бўп қолган кўкрагимга сут келди,
Сутим оқиб қўйлақларим ҳўл бўлди,
Мен йиғласам, сен ҳам йиғла, янгажон,
Билмайман ҳолима менга не бўлди.

Омон бўлсин болларим, ўлмасин,
Тоza гул-да, офтоб тегиб сўлмасин,
Афти-андоми қоши-кўзи ўхшайди,
Шу иккови икки болам бўлмасин?

Оҳ урсам ғамхона кўнглим жўшайди,
Алам тортсам банди бўғним бўшайди,

⁸⁵ Айрилик.

Афти-андоми, қоши-кўзи шуларнинг
Чўлда қолган шўрлиларга ўхшайди.

Энасин келганин Гуркибой билди,
Моҳини қўйнига олиб йиқилди,
Гуркибой, кўр, гапни гапга улайди,
Моҳини айқалаб бебахт йиғлайди,
Йиғлаганга ҳайрон қолиб Моҳибой:
— Нега мунча йиғлайсан?— деб сўрайди,

Гуркининг Моҳига берган жавоби:

Эшикка бир аёл келган эканди,
Шу аёлнинг ўгли ўлган эканди,
Бизни кўриб зор йиғлайди муштипар,
Уйласам, бизлардай бўлган эканди.

Бу ерда юрибмиз икковгинамиз,
Ғам билан сарғайган гулдай танамиз,
Бизни кўриб зор йиғлайди муштипар,
Йиғлаб юрган бизларнинг ҳам энамиз.

Узоқда қолгандир манзилим, жойим,
Кўкрагимда кўпдир қайғуман войим,
Дунёда ҳеч кимса биздай бўлмасин,
Ҳар кимнинг муродин берсин илойим.

Алқисса, Холбека ойим янгасига айтган сўзига пу-
шаймон еди. Лекин кўнглида: «Шу иккови менинг бо-
лам», — деди.

Энди Холбеканинг янгасидан эшитинг. Айтдики: —
Эй, қизлар, мен бир ёққа бораман десам, акангиз уриша-
ди. Фалончи ўлган, фалончининг энаси ҳам ўлган. Тағи
бировникига қутли бўлсин ҳам лозим бўлган; шундай
акангиз йўқ вақтида бормасам бўлмайди, акангиз келса
юбормайди. Акангиз йўқда бориб кела қолайин.

Холбека ойим: — Борсангиз, бориб кела қолинг, —
деб бир-иккита чўзма, бир-иккита чалпак қилиб берди,
ҳовлидан чиқариб юборди. Уйни овлоқ қилиб, икки гў-
дакни олдига чақариб олиб, нонга тўйғазиб, икковига
қараб, Холбека ойим бир сўз деб турибди:

Бизникида етим юрган етимлар,
Пойгадан тўрга термилган етимлар,

Бир гапим бор, қулоқ солинг, гўдаклар,
Далалардан чўпчак терган етимлар.

Бир гапим бор мендан ибo қилманглар,
Мени айтди деб сиз ас³⁶ уялманглар,
Бизникида етим юрган етимлар,
Сен икковинг икки болам бўлманглар?

Оҳ урсам ғамхона кўнглим жўшайди,
Алам тортсам банди-бўғним бўшайди,
Афт-андоминг, қошу кўзинг иккингнинг,
Чўлда қолган бир шўрлига ўхшайди.

Қолибинглар³⁷ Зарчамандан иралмай,³⁸
Энажон, деб қаватимда юролмай,
Сен икковинг икки болам бўлманглар,
Эрта билан оқ сутимни эмолмай.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Қулоқ солгил гапимнинг пайвастидан,
Сен икковинг икки болам бўлманглар,
Гўдаклар, сўзланглар менга ростидан.

Холбека ойимнинг бу сўзини эшитиб, Гуркибой:
«Мабодо Моҳибой ҳақиқат ҳолни айтиб қўярми? Холбекага жавоб бериб, бизларда ота-эна қаёқда, осмондан думалаб тушиб, талтайиб чиқиб, шамолга юмалаб катта бўлганмиз деб айтиб солмасин», — деб олдини олиб, Холбека ойимнинг ҳам кўнглини қайтариб, Гуркибой бир сўз деди:

Сен ойимсан, банот бичдинг тўнликка,
Бизлар етим, этак қелган енгликка,
Ковлай берсанг маконингдан кетармиз,
Уй³⁹ дей берма, кўнглим ярим, Холбека...

Бизларни сўрасанг нодон боламиз,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўламиз,
Ковлай берма, кўнглим ярим, Холбека,
Икковимиз икки юртдан бўламиз.

³⁶ Асло.

³⁷ Қолиб эдинглар.

³⁸ Ияра (эргаша) олмай.

³⁹ Ундай.

Қуймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Ўртанмасин қизил гулдай танаси,
Икковимиз икки юртдан бўламиз,
Икковимиз икки одам боласи.

Бизлар ҳам бировнинг кўнгил хурсанди,
Осойишта азиз жоннинг дилбанди,
Ковлай берма, кўнглим ярим, Холбека,
Икковимиз икки одамнинг фарзанди.

Холбека ойм айтди: «Булар менинг болам эмас экан, менинг болаларим ҳам шулардай етим бўлиб юрган бўлса, мен шуларга яхшилик қилай, шояд шуларнинг олдига келгай», — деб кўп-кўп қарашар эди.

Холмўминнинг кетганига тўрт кун бўлиб эди. Баччалар оқшом ухлмас, бедор эди. Гуркибой айтди: — Э Моҳижон, уйқу ҳам гаранг қилди-я. Уйқу бўлмаса, бу ҳам бало экан, шу бугун тикка туриб, ухлаб қолмасак дейман.

Анда Моҳибой айтди: — Уйқуни қочирадиган ишлар бор. Мен бир иш қиламан десам, сен сўка берасан, шуйтиб сенга айтолмайман. Гуркибой: — Сен бир касофат ишни қиламан дейсан, шуйтиб қўйсин деб сўкаман. Бўлмаса, нега сўкайин. Уйқу келмайдиган ишинг бўлса, шуни қил, — деди. Анда Моҳи айтди: — Уйқунинг офати бўза-да, жонингдан, бўзани ичиб маст бўлгин, уйқунг қаёққа қараб кетади экан.

Гуркибой айтди: — Э жувонмарг, дойим сен касофати ишни қиламан дейсан. Бўзани сотиб олмоққа пулинг бўлмаса, бўзага маст бўлиб далбанглаб юрганда, қўлга тушсанг: «Э, бу бола-да», — деб қўллаб оладиган элинг бўлмаса. Мен чўпонлардан эшитар эдим, бўзани қирқ одам ичар эмиш, бўлмаса чортанг бўлиб ичар эмиш.

Моҳибой айтди: — Э учангдан урсин, арвоҳ урган, одам бўлмайдиган қурғур, мужмал, бўзага ҳам пулми? Ясовулбошининг отини сувга олиб чиққанда, бир-иккита бўза сотгувчилар ясовулбошининг бесоқоли, деб ўлиб юрибди. Ясовулбоши буюрди, — деб катта бир кўзасини олиб келаман, — деб югуриб чиқиб кетди. Чопиб бориб, бўзахонанинг эшигини тақ-тақ урди. Бўзафуруш айтди: — Кист?

— Ясовулбошининг еtimi, — деди. Шундай деган-

дан [бўзафуруш] ирғиб туриб, чироғни ёқиб, эшикни очиб:— Э укажон, кела беринг, кета беринг, бизлар билан ошна-таниш бўла беринг, ҳар қанча бўза керак бўлса, олиб кета беринг, асло, бемалол — деб катта бир кўзани орқалатди. Моҳи бир катта кўзани кўтариб етиб келди. Гуркибой айтди:— Қирқ бўлмаса чортанг бўлиб ичар эмиш.

Моҳибой айтди: — Сен Гурки гапни нима биласан, сени бий қиламан, ўзим косагул бўламан, сенинг телпагинг ўнг оталиқ бўлади, менинг телпагим чап оталиқ бўлади, чортанг бўламиз. Холбека пиёла-тоғорани беради-да,— деб югуриб чиқиб кетди. Холбеканинг ётган томига бориб, эшикни тақ-тақ урди. Холбека айтди: — Ким?

Моҳибой айтди: — Етим.

— Нега келдинг?

Моҳи айтди:— Битта тоғора, бир пиёла беринг, бўза ичамиз. Анда Холбека: — Бўза ичмакни ким қўйибди сизларга. Шаҳримизнинг янги бўлган хони бор, бўзанинг таҳқиқи қаттиқ, — деб бир сўз деди:

Мусофир боласан Зангар элига,
Қулоқ солгин Холбеканинг тилига,
Бўза ичмакни ким қўйибди сизларга.
Етим деган юрар етим йўлига.

Қулоқ солгин алвон-алвон сўзларга,
Карвон юрар элсиз қуло тузларга,
Етим деган юрар етим йўлига,
Бўза ичмакни ким қўйибди сизларга.

Мард ўғлоннинг танда омонат жони бор,
Ода бўлмас кўнглида армони бор,
Бўзанинг таҳқиқи қаттиқ, фарзандим,
Юртимизнинг янги бўлган хони бор.

Бўза ичганинг нега шабгард билмасин,
Эрта билан шоҳига аён қилмасин,
Бўзанинг таҳқиқи қаттиқ, фарзандим,
[Шабгард билса], элтиб дорга илмасин,—

деб эди, Моҳибойнинг кўкрагидан отгандан ҳам қаттиқ тегди. Во деб йиғлаб, қайтиб сола берди, тикка

Гуркининг олдига келиб, Моҳибой бир сўз деб ту
рибди:

Наркас-наркас хумор кўзлар сузилди,
Ҳасратидан юрак-бағрим эзилди,
Эрта билан бу Зангардан кетайик,
Жон Гуркибой, туз-насибам узилди.

Мени ўзин боласидай кўрмади,
Шона билан зулфим тоблаб ўрмади,
Илоҳи еtimi қурсин дунёда,
Бир тоғора, пиёласин бермади.

Энам бўлса чиқариб бермасмиди,
Айтганимда ма болам демасмиди,
Илоҳи еtimi қурсин, Гуркибой,
Бошимдан минг йўла ўргулмасмиди.

Оҳ десам тўкилар кўздан селоб ёш,
Жон оғажон, туғмаганнинг туби тош,
Илоҳи еtimi қурсин, Гуркибой,
Бу етимлик сирим қилди элга фош.

Алқисса, Моҳибойнинг бояги йиғлаб қайтгани Холбека ойимга кўп таъсир қилиб эди. «Ҳай аттанг, аввал пайравлигимнинг барини бекор қилдимми, шу етим кўнгли қолиб йиғлаб кетди», — деб жойидан туриб, бир тоғора билан пиёлани қўлига олиб болаларнинг орқасидан олиб борди. Болалар тоғора билан пиёлани кўрди, димоғи чоғ бўлиб, кайфлари тўғри бўлди. Жимишиб кулишиб ўйнашолмади, Холбекадан ийманди. Холбека буни фаҳмлаб: «Менинг олдимда булар ёзилолмайди экан» — деб астагина чиқиб кетди. Баччаларга билдирмай, томнинг устига чиқиб, баччаларни томоша қилиб, мўридан қаради-да турди. Анда Моҳибой Гуркибойга: — У бий бова, чўккалаб ўтиринг, катта одамнинг ётгани уят бўлади, — деб тургизиб ўтқизди. Ўзи билакни шимариб, этакни қайтариб, Гуркибойнинг телпагини ўнг оталиқ қилиб, ўнг тарафига чалқайтириб ўлтирғизиб қўйди. Ўзининг телпагини чап оталиқ қилиб, чап тарафга чалқайтириб ўтқизиб қўйди. — Ов оғалиқ телпакбойлар, дуруст ўтиринглар. Агар саҳройидай бўлиб, суҳбат тута олмасанглар, ураман, менинг аччигим

жуда ёмон,— деб телпакларга ҳам дўқ-ваҳшат қилаётибди. Қосагул бўлиб бир сўз деди:

Сарғаймасин ранги рўйим,
Улуғимсан дуоғўйим,
Аввал бошланг улкан бийим,
Бийим, аллаёр-аллаёр.

Барчани яратган холиқ,
Луқманинг ҳалоли балиқ,
Икки ёнда икки оталиқ .
Телпак, аллаёр-аллаёр.

Қоса бердим қўлим толиб,
Ҳар қосага бўза солиб,
Нозик белларим буралиб,
Тез ичгин қўлимдан олиб,
Ҳушёр, аллаёр-аллаёр.

Букун қурайик суҳбатди,
Бу суҳбат ҳам ғаниматди (р),
Адаштирманглар навбатди,
Суҳбат, аллаёр-аллаёр.

Гапга етар ақли расо,
Унг қўлимда бордир асо,
Тоз ичган навбатман қоса,
Қоса, аллаёр-аллаёр.

Ғаним билан қасд бўлайик,
Бўза ичиб маст бўлайик,
Қайта бошдан дўст бўлайик,
Дўстим, аллаёр-аллаёр.

Бу ширин жондан кечинглар,
Қафан тўнини бичинглар,
Ўттиз қосадан ичинглар
Шарбат, аллаёр-аллаёр.

Суҳбатни яхши тутинглар,
Баринг маҳсудга етинглар,
Ғам деганни унутинглар,
Шодлик, аллаёр-аллаёр.

Шулдир Моҳибойнинг сўзи,
Сарғаймасин гулдай юзи,
Шу суҳбатнинг азизи,
Бегим, аллаёр-аллаёр.

Моҳибой қосани бир-икки айлантирди, телпақларнинг ичи тўлиб қолди. Моҳибой айтди:— Э, Гуркибой, мен шу саҳройиларни мажлисга қўшманг, деб айтиб эдим, сиз қўймадингиз. Боши қўшмайман, дедим, сиз кўнмадингиз. Буларнинг оғзи очилиб қолди. Ҳали ҳам бўлса, бир югуртириб олайик, дуруст бўлиб қолар. Иккови ҳам жойларидан ирғиб туриб, Гуркибой ўзининг телпагини томнинг бу ёғига қараб тепиб кетди. Моҳибой ҳам ўзининг телпагини томнинг бу ёғига қараб тепиб кетди.

— Энди дуруст бўлгансизлардир,— деб телпақларни яна жойига қўйиб, қайтадан бўзани сузиб ичди. Иккови икки телпақни ҳар тўлганда тепа-тепа, яна қайтиб ўтириб ичиб, икки телпақ билан тўрттови бир кўза бўзани ичиб қўйди. Гуркибой асло бўза ичмаган эди, бу суҳбатни кўрмаган эди, шундай маст бўлдики, ўзидан ва сўзидан хабарсиз бўлди. Моҳибой ичиб юрган эди, лекин Гуркидай маст бўлиб ҳушидан кетмади. Ҳар нима бўлса, бу ҳам маст бўлди, ўзидан хабари бор эди.

Анда, Холбека ойим томнинг устида, шу икки бола-нинг бўзани ўйнаб-кулиб ичиб, телпақларни тепиб юмалатганига завқи-шавқи келиб, вақти хуш бўлиб, қараб кулиб ўтириб эди. Шунда Моҳибойнинг юраги тошиб, етимлигининг сабабидан, беқавму қариндошлигини, ватансиз-элатсизлигини Гуркибойга арз қилиб бир сўз деди:

Барчани яратган қудратли жаббор,
Ҳар кимни ҳар кўйга қилди гирифтар,
Илоҳи етимлик қурсин дунёда,
Қулоқ сол Гуркибой айтар арзим бор.

Оҳ десам тўкилди кўздан селоб ёш,
Гуркибойжон, туғмаганнинг туби тош,
Илоҳи еtimi қурсин, Гуркибой,
Кишида бўлмасми қавму қариндош.

Одамзоднинг ҳам авлоди бўлмасми,
Ичқуяри, жигарбанди бўлмасми?

Кишида бўлмасми қавму қариндош,
Униб-ўсган вилояти бўлмасми?

Етимликман ўт олгандир танамни,
Унутганман, қайтай, кулбахонамни,
Одамда бўлмасми хеши-табари,
Билмайман, Гуркибой, ота-энамни.

Мен бебахтни шоду хандон айласанг,
Не бўлар қувонтиб хурсанд айласанг,
Гуркибой, билмайман ота-энамни,
Агар билсанг, нетар баён айласанг?

Гуркибой арзимни эшит, ўйлагин,
Давлат берса, гулдай бўлиб жайнагин,
Мен билмайман, Гурки, асли зотимни,
Агар билсанг, менга баён айлагин.

Гурки бечора аввал айтар эди:—«Подшо халқининг душмани кўп, агар айтсам, бу ўзи енгил экан, бировга айтиб қўяр»,—деб айтмас эди. Бул вақтда ўзини тўхтатолмай, юраги тошиб, Моҳибойга:—Э гўдагим, кишининг зоти-зурёди, ота-энаси, эли-юрти бўлмасми? Сан гўдаксан. Юртинг Нўғойда, сан бедарак эмассан, — деб бир сўз деди:

Билмаганинг билдирайин, билмасанг,
Баякбор мақсадга етсанг, ўлмасанг,
Мен сенга зотингни баён айлайин,
Эртангман бировга айтиб солмасанг,

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмасанг,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмасанг,
Мен сенга зотингни баён айлайин,
Эртангман бировга баён қилмасанг.

Узоқда, Моҳибой, ўсган диёрим,
Беҳабар қолгандир кўп ичкюярим,
Икковимиз сут эмишган ширхўра,
Мен акангман, сен бўласан жигарим.

Бу етимлик сени қилди саргардон,
Чўпчак териб, тилаб ейсан парча нон,

Зотингни айласам мен сенга баён,
Туб бобонгдир Авлиёйи Қорахон.

Етимлик қайтарди, бўтам, раъйингни,
Нўғой дейди униб-ўсган жойингни,
Туб бобонгдир Авлиёйи Қорахон,
Кунтуғмиш тўра дер қиблагойингни.

Майдон-майдон отам отин елгандир,
Мард ўғлондир ширин жонин бўлгандир,
Нўғойдан отамиз Зангар келгандир,
Нард ўйнаб энамни утиб олгандир.

Мусофирлик, шоҳга банди бўлгандир,
Танимай буларга зулм қилгандир,
Бир терига тикиб икки ошиқни,
Асовга судратиб чўлга солгандир.

Азобини тортиб иккови банди,
Шул асовдан чўлда булар қолгандир,
Неча кунлар йўл тополмай чўлларда,
Ҳориб-чарчаб Муғол тоққа келгандир,
Муғолнинг тоғига келиб эл топмай,
Ноилож шу тоғни ватан қилгандир.

Бизни деб зор-зор бўлган отамиз,
Балога гирифтор бўлган отамиз,
Икковимиз уч ёшларга кирганда,
Кўп карвонга дучор бўлган отамиз.

Отам шўрлик карвонга дод этгандир,
Бир нон учун, қайтсиң, ўзин сотгандир,
Ўзин сотиб, аждарҳони ўлдириб,
Шу аждардин юртни озод этгандир,
Ароқ бериб отамизни маст қилиб,
Энамизни карвон олиб кетгандир.

Қулоқ солгин алвон-алвон тилларга,
Булбул ошно бўлар боғда гулларга,
Энамизни карвон олиб кетгандир,
Икковимиз қола берган чўлларга.

Отам шўрлик ҳушёр бўп дод этгандир,
Ҳай аттанг, деб дод-фарёд этгандир,

Икковимизни топиб олиб шу чўлдин,
Кўтариб Тажан дарёга етгандир,
Сен шўрлини шунда балиқ ютгандир,
Мен шўрлини бўри олиб кетгандир.

Шундай бўп айрилган икковгинамиз,
Ғам билан сарғайган гулдай танамиз,
Икковимиз сут эмишган ширхўра,
Шу бебахт Холбека бизнинг энамиз.

Отга минсак, айил пуштан тўқамиз,
Совут кийсак, киравқадан ёқамиз,
Шу бебахт Холбека бизнинг энамиз,
Холмўмин ясовулбоши—тоғамиз.

Айта берсам, сонсиз алам кўп бўлар,
Ҳар ерда чин сўзни айтсанг жуфт бўлар,
Бировга айтмагин Моҳи, зотингни,
Шоҳларнинг душмани, Моҳи, кўп бўлар.

Неча соат ўтар туққан ойдан,
Мард йигит обрў тилар худойидан,
Бу сўзларни айтиб эди Гуркибой,
Моҳибой чинқираб турди жойидан.

Моҳибой кўз ёши равона бўлиб,
Акам деб ақлидан бегона бўлиб,
Чирқираб, зор йиғлаб турди жойидан,
Гуркининг бошидан парвона бўлиб.

Бу сўзни Гуркибой Моҳига айтди,
Холбека хатосиз барин эшитди,
Болларини бу сўзини эшитиб,
Қувонгандан бебахт ўзидан кетди.

Алам тортиб банди бўғнин бўшлади,
Во ҳасрато, хумор кўзни ёшлади,
Бу сўзларни барин шўрли эшитиб,
Во болам, деб томдин отиб ташлади.

Сўз эшитинг суханварнинг сўзидан,
Еш қуйилиб икки қора кўзидан,

Во. болам, деб томдан ўзин ташлади,
Болам, деди, шўрли кетди ўзидан...

Савдо тушди гўдакларнинг бошига,
Ёқаси хўл кўздан оққан ёшига,
Икки гўдак зор йиғлашиб, эна, деб
Чопиб борди Холбеканинг қошига.

Булар лодон, душман юрган кейнига,
Булбул ошиқ тоза гулнинг қўйнига,
Икки гўдак йиғлаб борди, эна, деб
Қўлин солди болларининг бўйнига.

Искалайди, кўзин ёшин тиймайди,
Болларини қимирларга қўймайди,
Икковини босиб опти тўшига
Икки гўдак дидорига тўймайди.

Қолибинглар Зарчаманда иралмай,
Эрта билан оқ сутимни эмолмай,
Зор йиғлашиб қолибинглар чўлларда,
Энанг шўрнинг дидорини кўролмай.

Бир боғчада олма экан, нор экан,
Айрилган қул бир кўрмакка зор экан,
Энди ўлсам оламда йўқ армоним,
Ўлмай, тирик кўрар куним бор экан...

Ўлмай, кўрдим тирик, болам, сизларни,
Ҳақ йиғлатган, куйган дейди бизларни,
Энди ўлсам, худойимдан розиман,
Йиғловман оқартдим қора кўзларни

Сизларсиз эмранди тандаги жоним,
Сабил бўлди менинг давру давроним,
Ўлмай, тирик кўрар куним бор экан,
Энди ўлсам, оламда йўқ армоним.

Қулоқ солинг турли-туман намога,
Ўлим ҳақ буйруғи шоҳу гадога.

Етти йил бегона бўлган бебахтлар,
Нисби шаб топишди сайисхонага.

Алқисса, Холбека ойим болалари билан топишди. Айтди: — Э гўдакларим, мең сизларни ўлди, деб эдим, сира тирик демас эдим. Нима учунки, сизлар жуда ёш эдинглар, ҳеч мураббийларинг йўқ эди, ўлди демакка тилим бормас эди. Хаёлим билан тирик қилар эдим. Энди менга бола қаёқда, — деб умидимни узган эдим. Минг-минг шукур, сизлар тирик бор экансизлар, Отаннинг ўлганига энди хафа бўлмайман, — деб болалари билан топишиб, оғзи-бурнини ўпишиб, хумори тарқашиб, гаплашиб ўтирди. «Оғзи куйган ошни пуфлаб ичади» деган экан. Шунда Холбекани ваҳима босди, қўрқди. Холбеканинг хаёлида биров сирғалиб қараб тинглаб тургандай, буларнинг топишганини билгандай, эрта билан элга хабар қилгандай, балки подшога бориб айтгандай, янги бўлган подшо буларни дорга торгандай бўла берди. Холбека бечора болаларига айтди: — Сизлардан кўнглим жой бўлди, илоҳи Зангари курсин, оталарингга вафо қилмади, сизларга ҳам вафо қилмайди. Мени десанглар, тонг отмай кетинглар, мабодо биров кўрмасин, билмасин ҳам, — деб болаларига қараб бир сўз деди. Болалари Холбекага қараб, жавоб бериб бир сўз деди:

Холбека:

Бандадирсиз, оллони ёд этинглар,
Ёлбориб ҳаққа муножот этинглар,
Илойим Зангари курсин, фарзандим,
Тонг отмайин бу Зангардан кетинглар.

Моҳибой:

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Ўлимча ёмон иш борми дунёда,
Ажаб-ажаб ишни айтдинг, энажон,
Тонг отмай қайга борамиз пиёда?

Холбека:

Эшитиб ол энанг шўрнинг додини,
Изланглар отанги Нўғой юртини,

Тонг отмай чиқинглар Зангар шаҳридан,
Эгарлаб мин ясовулнинг отини,

Моҳибой:

Сайр этар олқорли тоғим бўлмаса,
Нўғойда чорбоғим, боғим бўлмаса,
Отли чиқиб қайтиб элга етамиз,
Қилич-милтиқ, ёв-яроғим бўлмаса?

Холбека:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Эгарлаб мин ясовулнинг отини,
Энанг эсон, ёв-яроқдан ғам ема.

Моҳибой:

Нўғой элда бўлса манзили-жойи,
Қорахоншоҳ бўлса пуштипаноҳи,
Бизлар чиқиб кетсак Зангар элидан,
Дуо қил саҳарда холислиллоҳи.

Холбека:

Ҳар тарафга бедов отни чопинглар,
Бедовларга қоли зуллар ёпинглар,
Нўғой бориб Қорахонни топинглар,
Қайтиб келиб, энанг шўрни обкетгин.

Моҳибой:

Куйганларнинг иши оҳ билан вой-да,
Карвон ётар бандаргоҳли саройда,
Дуо қил, энажон холислиллоҳи,
Нўғойдан қайтиб келарман олти ойда.

Холбека:

Илғор қип, фарзандим, Нўғой борсанглар,
Қорахон бобонгни топиб олсанглар,

Энанг дуо қилар холислиллоҳи,
Лашкар қилиб бунда қайтиб келсанглар.

Моҳибой:

Заррин рӯмолингни бошга ўрагин,
Тушни кўрсанг яхшиликка йўрагин,
Лашкар қилиб мен келарман олти ойда,
Олти ойдан кай кунда йўлга қарагин.

Алқисса, Холбека ойим хазинадан шоҳона сарполарини кўтариб, қип-қизил тилла кийимларга болаларини ўраб ташлади. Ёв-яроғ, асбоб-олат, йўл харжисига давур олиб келиб берди. Баччаларнинг ўзлари боқиб ётган икки отнинг эгар, юган, айил, пуштан, давруга давр олиб келиб берди. Иккита бачча отларини эгарлаб, устига миниб, энасидан фотиҳа сўраб турди. Анда Холбека бечора болаларига қараб бир сўз деди:

Фалакнинг ишидан минг дод айлайин,
Елбориб ҳаққа муножот айлайин
Бир фаслга отни сақла, Моҳижон,
Тўхта болам, бир насиҳат айлайин.

Пайдо бўлдинг икки гавҳар дондан,
Парвоз қилиб учдинг манзил хонадан,
Амал айтган насиҳатим, гўдаклар,
Ҳар нафасда гофил бўлмаиғ худодан.

Эшитиб ол, энанг шўрнинг арзини,
Сарғайтмасин қизил гулдай тарзини,
Ҳар нафасда гофил бўлма худодан,
Зинҳор қўйма суннатини, фарзини.

Ўзингдан пастларман ҳар йўлга кетма,
Болам, айтган насиҳатим унутма,
Олдингдан ким чиқса, саломсиз ўтма,
Бир ғарибни кўрсанг зинҳор оғритма,
Насиҳатим қабул қилгин, Моҳижон,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма...

Остингда ўйнайди минган ҳайвонинг,
Тулпоринг остингда Моҳидир номинг.

Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайга борсанг, дар қолсанг, мен зомин.

Тонг отмай Зангардан чиқиб кетарсан,
Сувсиз чўлда отингни ўйнатарсан,
Икковгинанг йўл тортсанглар, гўдаклар,
Сабил қолгур Зарчаманга етарсан.

Шоҳларга қурилган нуқрадан жой бор,
Ҳар ким куйса, шунда оҳ билан вой бор,
Шу ерда бизларга бўлган қиёмат,
Икки ёқда икки катта сарой бор.

Худоё ишингнинг бўлгай барори,
Нўғойдадир сендай марднинг диёри,
Бу сўзимга қулоқ солгин, Моҳижон,
Ўнг саройда отанг шўрнинг мозори.

Отдан тушиб икковинг дод этинглар,
Отам, деб йнглашиб фарёд этинглар.
Ўнг саройда отанг шўрнинг мозори,
Туғ кўтариб белги қилиб кетинглар.

Эл кўчириб Ола тоғдан оширдим,
Улуғ дедим, остонага бош урдим,
Соғ бориб саломат келгин Зангарга,
Аввал ҳаққа, сўнгра пирга топширдим...

Баччалар энасидан фотиҳа-дуо олиб, дарвозадан чиқиб, кўчага тушиб, жўнади. Эрта саҳар шаҳарнинг дарвозасига бориб, қўрбошига айтди:— Оч дарвозангни, бизлар чиқиб янги бўлган подшога жой тузаймиз, зиёратга чиқадилар.

Қўрбоши айтди:— Қўлларингда иноятномаларинг борми?

Гуркибой содда эди:— Йўқ,— деди. Қўрбоши:— Номаъқул дебсан, ўғри, ҳароми. Сен бир ерни бузиб, қочиб бораётибсан. Сенинг анойинг ким дарвозани очиб берадиган. Кун чиққанча, отдан тушиб, шу ерда ўтирасан,— деди.

Анда Моҳибой айтди:— Ов қўрбоши бова, иноятнома менда, менга иноятномани олиб келиб берганда, бу

от эгарлаб юриб эди. Мана, келиб менинг қўлимдан иноятномани ол.

Қўрбоши олдига югуриб бориб: — Қани,—деди. Шунда аввал Моҳибой қилични қиндан суғириб олиб туриб эди, қўрбошининг устига отини ҳайдаб келиб: — Сенми бизларга дарвозани очмайдиган, — деб қўйиб юборди. Қўрбошини икки бўлди-ов. Жўраси қўрққанидан айтди: — Баракалла, ўғлим, хўб қилдинг-а, ўлдирдинг баччағарни, ҳар ким келса, дарвозани очмай керишар эди-да, турар эди. Мана калит менда, — деб дарвозани очиб, чиқариб юборди. Икки бола дарвозадан чиқиб кетди. Иккови кулишиб-ўйнашиб, бир-бирига: «Дарвозасини қонладик-ов. Олти ойда Нўғойдан лашкар қилиб келиб, энамизни буларнинг ичидан чиқариб олиб, Буврахон подшонинг ота-онамизга қилган зулмининг биттасини юзта қилиб, бурнидан чиқармасак...», — деб катта йўлда шердай ҳайқириб, йўлбарсдай чирпиниб, қоплондай юракланиб, Рустамдай ҳайбат қилиб кета берди:

Асли тўра Нўғой элнинг шаҳзоди,
Остида ўйнайди чин бедов оти,
Доно мавлон обрў бер, деб боради,
Авлиёйи Қорахоннинг авлоди.

Икковининг тилинда бор саноси,
Нўғойнинг юртининг гавҳар донаси,
Авлиёйи Қорахоннинг авлоди,
Икки гўдак — Кунтуғмишнинг боласи.

Остида ўйнайди минган тулпори,
Енида тут босган кескир ханжари,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Икки гўдак — Нўғой элнинг қўчқори.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси.
Ҳар кимнинг бор беш кун кун кўраси,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Икки гўдак — Нўғой элнинг тўраси.

Остида ўйнайди минган ул оти,
Тоғча бўлиб гўдакларнинг ғайрати,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Кунтуғмишнинг ўғли — Нўғой жаллоди.

Бошида бор ҳашам тилладан тожи,
Мусофирлик дарднинг йўқдир иложи,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Икки гўдак — ўзи йигит меърожи.

Нўғойда буларнинг даври даврони,
Буларсиз бузилган манзил-макони,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Шу замоннинг бир тарафсиз полвони..

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Саккиз кеча-кундуз юриб гўдаклар,
Бориб қолди Олатоғнинг остига.

Алқисса, иккита гўдак саккиз кун йўл юриб Олатоққа етди. Моҳибой кўзини очиб қараса, минг бир, икки минг бир, уч минг бир, тўрт минг бир — ўн мингча йилқи ёйилиб юрибди. Подшонинг йилқиси Олатоғда юрар эди. Ўн минг қулни ёв-яроғи билан, хотин, болачақаси билан шу йилқиларга қарайсан, деб ўтқизиб қўйган эди. Шу ўн минг уйли қулга икки қул сардор эди. Шундай баҳодир полвон қуллар эди: ҳар вақт тўқайдан шер чиқиб, йилқиларга чопмоқчи бўлса, шу икки қул шерларнинг бўйнига қўриқ солиб, бўғиб ўлдирар эди. Бировининг отини Айрисоқол Ахтақул дер эди, бировининг отини Ғўдолқул дер эди.

Қуллар қимизини ичиб, кайф қилиб, маст бўлиб, кўкаламда ағнаб ётиб эди, шу баччалар йилқиларнинг устидан бориб қолди. Моҳибой йилқиларни кўриб, полвонлик томирлари уйғониб, мана бу йилқиларни кўрдингми? — деб Гуркибойга бир сўз айтади. Гуркибой Моҳининг раъйини қайтариб бир сўз айтади:

Моҳибой:

Худо очсин кўнгилларнинг қулфини,
Йигит излар чин сулувнинг зулфини,
Оч, кўзинг, атрофга қара, Гуркибой,
Кўрдингми Оқсувда ётган йилқини?

Гуркибой:

Баланд-баланд тоғда адир бел борми,
Сўнасиб, суқсурсиз ойдин кўл борми,

Хаёлингни ҳар тарафга бузмагин,
Бу ерда эгасиз ётган мол борми?

Моҳибой:

Юрган йўлинг эл Хизирнинг дашидир,
Нима бўлса бир худонинг ишидир,
Қўрдингми Оқсувда ётган йилқини,
Эгаси ҳам ўзимиздай кишидир.

Гуркибой:

Ҳар тарафга солма, Моҳи, кўзингни,
Менга айтма тузсиз, ёмон сўзингни,
Бу ерда эгасиз ётган мол борми,
Бир иш қилиб койитмагин ўзингни.

Моҳибой:

Миришкорлар чиқар ойдин кўлларга,
Ботирлар югурар ясовли ёвга,
Шу йилқидан ҳайдаб кетсак, Гуркибой,
Қим чиқса берамиз Нўғойда совға.

Утар дунё қиёматни ўйлади,
Эр Моҳибой турфа-турфа сўйлади,
Гурки шунча қўйгин, деди, қўймади,
Чолиб бориб бир тўпини ҳайдади.

Моҳибой Гуркибойнинг сўзига қулоқ солмай, катта бир тўп йилқини олдиға солиб ҳайдаб юра берди. Анда ўн минг уйли қуллар қарашиб: — Э-ҳа, во-ҳа, у-ҳу. Ҳазил қилма, ҳов бола, нобуд бўласан, — дейиша-ётибди. Моҳибой йилқиларни тўплаб, чинқираб ҳайдаб юра берди. Шунда Ғўдёл билан Айрисоқол қуллар қозоқи отларга миниб, қўриқларини қўлларига олиб, соқоли тирқираб, довуши варқираб: — Молни қаёққа олиб борасан, деб чирқираб, оғзига келганини айтиб, сўкиб келаётибди:

Юрган йўлим бўта кўзли жўнағар,
Найза текса оқ бадандан қон оқар,
Йилқим семиз, қоратерли бўлмасин,
Молларни жойига қўйгин, энағар.

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Мард йигит белига бойлар олмосин,
Молларни жойига ташла, энағар,
Йилқим семиз, қоратерли бўлмасин.

Йиғлатиб чашмингни гирён айларман,
Оламини бошинга зиндон айларман,
Молларни жойига қўйгин, энағар,
Етиб оп ер билан яксон айларман.

Оқизарман кўздан қонли ёшингни,
Қиёмат савдога қўйиб ишингни,
Йилқим семиз, қоратерли бўлмасин,
Кесарман, ҳароми, тандан бошингни.

Энди сенга юрмакликка йўл қайда,
Бормоққа паноҳ бўп турар эл қайда,
Кесарман, ҳароми тандан бошингни,
Тўхта, ўғри, сенга текин мол қайда?

Анда Моҳибой қараса, икки қул сўкиб келаётибди.
Моҳибой айтди:

— Эй нокас, қизилбош, мол ҳайдаган одам сенга бермайди-да. «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил»,— деган экан. Ажалинг етган бўлса, кела қол. Сендап қўрқдикми? Биз ҳам сендай зўрни излаб юрган. Кел, Алининг майдони,— деб икки қулга қараб, Моҳибой бир сўз айтиб турибди:

Зоти йўқ нокаслар, сўзимни дур бил,
Ўзингдан каттани учратсанг, пир бил,
Сендан қўрққан бу ерларга келмайди,
Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил.

Бефарзанднинг кўрган куни зояма,
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўяма,
Сендан қўрққан бу ерларга келмайди,
Қўлингдан келганин қилгин, аяма.

Сендай нокас бу ерларда юрами,
Кенг дарада мард бўп даврон сурами,
Қўлингдан келганин қилгин аяма,
Мард ўғлон қўлидан молин берами?!

Тўкилар сенигдай нокасинг қони,
Қизилбош, номард деб айтма-да, мени,
Сендан қўрққан бу ерларга келмайди,
Қўнглинг бўлса, кел, Алининг майдони.

Энди кўринг боллар майдон бошлади,
Тараф келди деди, вақтин ҳушлади,
Чирқираб, варқираб икки қизилбош,
Болларнинг бўйнига қўриқ ташлади...

Калима қайтар гўдакларнинг тилидан,
Булар чиққан ўзи Залгар элидан,
Ё пирим, деб икки қўллаб ушлади,
Бир юлқувман тортиб олди қўлидан.

Энди кўринг боллар ўйин бошлади,
Майдон бўлди деди, вақтин ҳушлади,
Бир юлқувман тортиб олиб қўлидан,
Қўриғини ўз бўйнига ташлади.

Армон билан билмаганин билдирди,
Зўрлик қилиб ичин ғамга тўлдирди,
Қўриғиман йиқиб отдан ағдариб,
Иккови қулларни судраб ўлдирди,
Икки қулнинг оғзин қумга тўлдирди,
Кел-қо-кел, деб бедов отин елдирди.

Қулоқ солинг куйганларнинг додига,
Найза тегар мард йигитнинг этига,
Икки қулнинг ўлганини кўргандан,
Ётган қуллар ёппа минди отига.

Шу ерда ётган ўн минг уйли қул иккита сардорининг ўлганини кўриб, бирдан отига миниб, баччаларнинг устига ўн туғ, йигирма байроғи билан, тўп-жазойили билан, қилич-найзаси билан, карнай-сурнай тортиб, майдон-уруш бўла берди. Шунда икки бачча: «Қайтган хотин, тойган тўқол. Бу ерда бир яхши ҳангама бор экан»,— деб отидан тушиб, айил-пуштонини маҳкам-маҳкам тортиб, совут-қалқонини кийиб, учар қушдай бўлиб, отга миниб, добилни туйиб, қилични қиндан суғуриб, талабгоринг кела бер,— деб от қўйиб турипти:

Кел, Гуркибой, кечгин жондан,
Умидинг бўлса имондан,
Сен бир ёндан, мен бир ёндан,
От қўй ғанимнинг устига.
Калла кесиб, қон тўкилсин,
Олатоғининг остига...

Олло- дейди, хўжа, сайид,
Шул майдон бизгадир ҳайит,
Чопсанг рози, ўлсанг шаҳид,
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесиб, қон тўкилсин,
Шу Олатоғнинг остига.

Душманнинг ақлин шоширинг,
Улигин тошга тўқширинг,
Қирғинни ёвдан оширинг,
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесиб, қон тўкилсин,
Олатоғнинг остига...

Қуллар билан гўдаклар майдонга араллашиб қолди:

Ҳар тарафдан ол-ҳа дейишиб,
Ол-ҳа, ханжар сол-ҳа дейишиб,
Майлинг бўлса, кел-ҳа дейишиб,
Унинг олдин ол-ҳа дейишиб.
Қўлингда ханжар яланғоч.
Силтаб ханжар сол-ҳа дейишиб,
Ярқиллашиб қиличлари,
Ой туққандай ярқиллашиб,
Қармашди майдон ичинда.

Гоҳ ул қувиб, гоҳ бул қувиб,
Олмосин қон билан ювиб,
Майдонда бедовлар сувиб,
Душман бошига кун тувиб,
Қувишди майдон ичинда.

Ҳар бедовлар шовшиллашиб,
Узангилар шарқиллашиб,
Уликлар қолди айқашиб,

Ҳар ўликлар қопдай шишиб,
Ўлигига қузғун тушиб,
Ғажир қўниб тортқиллашиб,
Тортишди майдон ичинда.

Оқ-қорабош туғ сўлқиллаб,
Тикилди майдон ичинда;
Умировли не гўзаллар,
Йиқилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмизи қон,
Сепилди майдон ичинда,
Не улларнинг қадди ёйдай,
Букилди майдон ичинда.

Оғзи катта ашрафилар,
Отилди майдон ичинда.
Бағри тортиқ сари ёйлар,
Тортилди майдон ичинда.

Олмос қилич мард қўлида,
Катилди майдон ичинда,
Мард йигитнинг ширин жони,
Сотилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмизи қон,
Қотилди майдон ичинда,
Майдонда калла шолғамдай,
Отилди майдон ичинда.

Дутор бўйин араби от,
Қутулди майдон ичинда,
Чополмаган қозоқилар,
Тутилди майдон ичинда.

Саф тутиб сатта бўйдоқлар,
Остида оти ўйноқлар,
Қизил, яшил, оқ байдоқлар,
Ёзилди майдон ичинда.

Ясов тортиб сатта ботир,
Сафни тўзиб келаётир,
Қора милтиқ патир-патир,
Отилди майдон ичинда.

Бўлиб ғазога мойиллар,
Душманни қилиб қойиллар,
Кўп замбарак, жазойиллар,
Гумбурлаб майдон ичинда.

Кўп ғаним тутгандир сафлар,
Қирғин топиб ўнгу чаплар,
Аждарҳодай катта тўплар,
Ишқирди майдон ичинда.

Қилич келар алаб-ялаб,
Ғариб кўнгли истар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб,
Ичилди майдон ичинда;
Ажаллининг кафан тўни,
Бичилди майдон ичинда.

От қўяди тўплаб-тўплаб,
Фарангининг оғзин қоплаб,
Қўш жиловни қўлга жуплаб,
Чарх урди майдон ичинда.

Қўшин келди даста-даста,
Ясов тортди баланд-пастда,
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўп қолди чапараста,
Ким ўлди, ким бўлди хаста,
Қулларни кўрсанг шикаста,
Ўлдирмакка боллар уста,
Қиришди майдон ичинда...

Айтганингча бор эди,
Урушга ҳумор эди,
Ясов тортган қулларга,
Оч бўридай дориди.

Отнинг боши бурилди,
Ажаб мажлис қурилди,
Тил билмаган сатта қул,
Ўмма бўлиб қирилди.

Кўринг энди мовқуми,
Санчмай чопмай зовқуми,

Ҳай-ҳайлади Моҳибек,
Берибди аччиқ шовқуми.

Юлдуз учгандай бўлди,
Қундуз кўчгандай бўлди,
Баччаларнинг отлари,
Парқин сочгандай бўлди,
Остидаги бедовлар,
Қонни кечгандай бўлди,
Қизиқ жангда гўдаклар,
Қизни қучгандай бўлди,
Арвоҳ урди қулларни,
Тура қочгандай бўлди.

Оғзидан кўпик сочди,
Туриб бузила қочди,
«Қочган ёвда қорув йўқ»,
Улканин сайлаб санчди.

Терак бутагандай бўлди,
Лайлак ютагандай бўлди,
Дала ўт олгандай бўлди,
Қуллар қатагандай бўлди.

Боллар дарёдай тошди,
Қувиб кетига тушди,
Нокас қуллар йиғлашди,
Бир хили ўлдик дейишди,
Ярали қолдик дейишди,
Молга қарамай қочишди,
Оқсувга бориб болалар,
Энди отидан тушди.

Икки гўдак отидан тушиб, совут-қалқонин ечиб,
қон бўлган кийимларини ювиб, шу ердаги йилқилар-
нинг битгасини қўймай қувиб, олдига солиб, йўлга
равона бўлиб, Нўғойнинг юрти қайдасан, деб ҳайдади-
кетди. Боз беш кун йўл юрди. Баччалар кўп молни
ҳайдаб чарчади. Ҳайдов кўрмаган хом йилқилар, мол-
лар ҳам терлаб, чарчаб қолди. Шунда бир кўлнинг ла-
бига бориб қолди. Моҳибой айтди:— Э, Гуркибой, кўл
чарчадик-ку, шу ерда ётиб, бир дамимизни олиб ўтиб
кетсак.

Гуркибой ҳам: — Хайр, — деди. Шунда иккови отдан тушди. Ҳайдов емаган йилқилар ҳам тўп бўлиб ётди. Икки шаҳзода: «Отлар тепсиниб, чибинлаб, чангитиб бизларни ухлатмас», — деб отларини узоққа бойлади. Иккови ҳам кийимларини ечиб, бир чопонларини тўшаб, бир чопонларини устларига ойқора ёпиниб ётди. Иккови ҳам ёш баччалар эмасми, бошини қўйгандан таррадай бўлиб, қаттиқ ухлаб қолди. Буларни уйқуда қўйинг, энди гапни Зангар подшоси Қаландархондан эшитинг.

Шу бачча дарвозадан чиқарда, дарвозабон қўрбошини ўлдириб чиқиб эди. У бирови бориб, бўлган сўзларни подшога айтиб арз қилиб эди. Шунда янги бўлган подшо эмасми, олти минг лашкарни қўру қўрхонаси билан, тўпу тўпхонаси билан, ёв-яроғи билан «шу ўғрилари топасан-да, келасан, бўлмаса келмайсан», — деб жўнатиб юбориб эди. Шунда лашкар қўчанинг юзи билан, болаларнинг изи билан келаётиб эди, олдидан олти минг қочқинчи қуллар чиқди, ўн минг қулнинг тўрт минги ўлиб, олти минг қочиб эди. У ҳам қайтиб, қўшилиб, ўн икки минг бўлиб, кеча-кундуз йўл тортиб, болалар билан изорма-изор келаётиб эди. Шу қўлга келиб қараса, йилқилар шу ерда, болалар икковгинаси ҳам ухлаб ётибди. Келган душманлар таппа-таппа отдан ташлаб, икки гўдакнинг уйқуда икки қўлини маҳкам боғлаб, фуллаб-зуллаб, маҳкам бўлгандан кейин, бошига қор-ёмғирдай қамчини ёғдирди. Шунда қамчининг ачиқлигидан кўзини очди. Кўрди, ўзлари душманнинг қўлида банди бўлиб, кўп душманнинг ўртасида қолибди. Шунда Моҳибой қор-ёмғирдай қамчи ёғиб турганини ўзи назар-гузар қилмай, акаси Гуркибойнинг қамчи еганига ичи ачиб: — Менинг ёмонлигим учун сен таёқ единг, — деб Гуркибой акасига қараб бир сўз деди:

Узоқда қолгандир манзилим — жойим,
Кўкрагимда кетди қайғуман войим,
Сабил бўп гул кескан нақшин саройим,
Банди бўлиб чиқар осмонга оҳим.

Гуркибой, олмадим сенинг тилингни,
Аттанг-а, кўрмадим Нўғой элингни,
Уйқуда боғлади нозик қўлимни,
Менинг учун сен ҳам кўрдинг зулмни.

Гурки, сенинг айтган тилингни олмадим.
Қазо бундай экан, аввал билмадим,
Насиҳатинг асло бовар қилмадим,
Қиличлашиб майдон ичра ўлмадим,

Ҳар тарафдан ол-ҳа, ол деб келмадим,
Майдон-майдон бедовимни елмадим,
Али савошинда калла олмадим,
Беармон бўп қиличлашиб ўлмадим.

Етолмадим Нўғой мамлакатима,
Қайтайин, етмай ўлдим мақсадима,
Бир минолмай қолдим тулпор отима,
Қўлим етмай кетди-да, пўлатима.

Ҳай аттанг-а, ўзим нодон, ўзим ёш,
Душман билан бўлма бирор дам йўлдош,
Уйқуда қоп, сирим бўлди элга фош,
Қўлга тушармикан то кесмайин бош?!

Майдонга мард излаб танҳо кирмадим,
Шу душманнинг барин бирдан қирмадим,
Қилич билан жазосини бермадим,
Нўғой бориб, даври-даврон сурмадим.

Уйқуда қоп икки қўлим бойлади,
Пиёдалаб, олдига соп ҳайдади,
Осойишта азиз жоним қийнади,
Менинг учун Гуркига жабр айлади.

Банди бўлдим армон билан душманга,
Ичим тўлди қайғу билан армонга,
Мард бўлиб кирмадим, қайтай, майдонга,
Қасофатим тегди Гуркибой сенга.

Янги туққан ойдаи ботиб бораман,
Ажал ёқасидан тутиб бораман,
Борса келмас йўлга кетиб бораман,
Армонман дунёдан ўтиб бораман.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен эмди,
Дарёдай бўп тўлар бўлдим мен эмди,
Армон билан ўлар бўлдим мен эмди,
Ғариб мазор бўлар бўлдим мен эмди.

Қавмим йўқ, қайтайин, қариндошим йўқ,
Қўлим тутар бу кунда қўлдошим йўқ,
Мусофирман, тенгим билан тўшим йўқ,
Сендан бошқа бир мураббий кишим йўқ...

Мосуводай кўкка учдим мен эмди,
Бу фоний дунёдан кечдим мен эмди,
Уйқуда қоп қўлга тушдим мен эмди,
Банди бўп ақлимдан шошдим мен эмди...

Булар тушган кўп душманнинг қўлига,
Пиёдалаб солди сувсиз чўлига,
Сатта золим раҳм айламай болларга,
Банди қип ҳайдади Зангар элига.

Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Икки нодон, ҳеч кими йўқ қошига,
Ура-ур деб, юра-юр деб чўлларда,
Қор-ёмғирдай қамчи ёғиб бошига.

Қамчи билан солади,
Боллар жонин олади,
Тез юргин, деб душманлар,
Қаттиқ зулм қилади.

Қирғий ётар қияда,
Лочин ётар уяда,
Икки гўдак ҳайдалиб,
Отдай бўлиб пиёда,
Тез юргин, деб қувади,
Балки отдан зиёда.

Қамчи билан солади,
Ҳадсиз зулм қилади,
Икки гўдак чўлларда,
Отнинг йўлин олади,
Ҳай, аттанг, деб Моҳибой,
Кўп ҳам армон қилади.

Чўлда елар отдай бўп,
Ичи куяр ўтдай бўп,
Оғзидан чиққан дами,
Баччаларнинг дуддай бўп.

Кўздан ёши жўшилиб,
Кўп душманга қўшилиб,
Юролмайди гўдаклар,
Оёқлари тешилиб,

Бандилиги билиниб,
Кокиллари юлиниб,
Юролмайди икки гўдак,
Юрак-бағри тилиниб.

Армон билан ўлдик, деб,
Тоза гулдай сўлдик, деб,
Икки гўдак зор йиғлаб,
Сувсиз чўлда қолдик, деб.

Қайда Нўғой элим, деб,
Душман қилди зулм, деб,
Юролмайди икки гўдак,
Зор қақшайди белим, деб.

Сарғайгандир сиёғи,
Бир аслнинг туёғи,
Зор йиғлайди гўдаклар,
Бостирмайди оёғи.

Ол-ҳа юрди, ол юрди,
Озгина эмас, мўл юрди,
От ҳукмида гўдаклар,
Айни ўн кун йўл юрди.

От чидамас аччиқ қамчи захрига,
Куйсин ўлим, ким чидайди жабрига,
Қўли бойли, зор йиғлашиб гўдаклар,
Банди бўлиб, борди Зангар шаҳрига.

Бу икки гўдакни банди қилиб, ўн кун йўл юриб, ўн кун деганда, Зангар шаҳрига олиб борди. Гуркибой таваккал қилиб кетиб бораётибди. Моҳибой сўзлаб, йиғлаб бораётибди. Шунда буларнинг келаётгани Зангар шаҳрига овоза бўлди. Ҳеч бир эшитмаган одам қолмади. «Янги бўлган подшо янги бўлган бандисини тўхтовсиз дорга тортади», — деб овоза бўлиб, яхши-ёмон, югрук-чобон, хурду калон, қизу жувон кўча-кўйларда

томларнинг устига чиқиб, кўрмаган одам қолмади. Бу икковини кўриб, йиғламаган одам бўлмади. «Ҳай аттанг, дунёси қурсин, шундай ёш баччалар, ўлиб кетса. «Хон ғазоби — худо ғазоби», — деган, чиқмасак бўлар экан, чиқиб аламимиз зиёда бўлди», — деб мардуми шаҳар йиғлашиб, орқасидан эргаша бердилар. Энди янги бўлган подшодан эшитинг.

Аркини давлат, умаро, вазир-вузаро, қози-фузало, муфти-уламо, маҳрам, ясовул, ўғачи, шиғовул — жамий сипоҳлари билан ўтириб эди. Иккита гўдакни олиб бориб, манзур қилди. Икки бандига икки янги дор тузаб, қурдириб туриб эди. Подшо кўргандан меҳри тоблаб, оталик меҳри қайнаб, баччаларни кўргандан увуз эти ув бўлиб, тўла бадани сув бўлиб, кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, кўзининг ёши тизилиб, аввалги айтиб ўтирган гапларига пушаймон еб: «Кел-е, бу баччаларнинг озига бир луқма солай, агар бизлар қилганимиз йўқ деса, озод қилай, бу болалар ўлдирадиган бола эмас экан-ку», — деб икки боласига қараб бир сўз деди:

Юрган еринг баландмиди, пастмиди,
Кўп одам банди қип сенга қасдмиди,
Оқсуддан не деб ҳайдадинг йилқимни.
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

Олатоғ аввалдан қолган мулкимди (р),
Агар билсанг, ода бўлмас кўлкимди⁴⁰,
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди,
Оқсуддан нега ҳайдадинг йилқимди?

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча,
Рост-да десам, икковгинанг ёш бачча,
Ёлғон десам, бунда шоҳид бир неча,
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

Ёш баччалар, кўнглингни шод айлайин,
Бу фони дунёдан фарёд айлайин,
Мункир келсанг, боллар озод айлайин,
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

⁴⁰ Кўлигим.

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Қулоқ солгин гапимнинг пайвастидан,
Елғон дема, бола, айтгин ростидан,
Ҳайдаганинг ёлғонмиди, ростмиди?

Баччалар подшонинг бу сўзини эшитди. «Мункир келса озод бўлар экан, лекин мардлик қўлдан кетади»,—деб Моҳибой:—Э подшойим, мардлар ўламан деб сўзидан қайтмабди,—деб отасига қараб бир сўз деди:

Уламан, деб мард қавлидан тояма,
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўяма,
Оқсудан йилқингни ўзим ҳайдадим,
Қўлингдан келганин қилгин, аяма.

Бўта ўлса бўзлаб қолган мояма,
Бефарзанднинг кўрган куни зояма,
Оқсудан йилқингни ўзим ҳайдадим,
Уламан, деб мард сўзидан тояма.

Уйқуда бойлади Моҳи қўлини,
Босиб келдим элсиз, сувсиз чўлини,
Ўлимдан қўрқмоқлик номарднинг иши,
Уламан, деб мард қайтармас тилини.

Мардларнинг парвойи бўлмас ўлимдан,
Мусулмонман калма келар тилимдан,
Уламан, деб мард ҳам икки сўзларми,
Мункир келсам, мардлик кетар қўлимдан.

Мард бўлиб белима ханжар бойладим,
Қўп қулингни қора ерга жойладим,
Уламан, деб мард ишидан тонмайди,
Оқсудан йилқингни ўзим ҳайдадим.

Шу болаларни ҳайдаб борган ўн икки минг лашкар бирдан чувлаб арз қилди:—Тақсир подшойим, бундай бўйни йўғон бола ернинг юзида йўқ; тақсир, ўн кундан бери ҳайдаб келаяпмиз-а, эртадан-кечга довур бизлар билан ўрлашиб, ўр ёғини бизларга бермай келаётибди. Бундай бўйни йўғон болани бизлар сира кўрмай келаётибмиз. Бунинг бўйнини подшо ингичкартсин,—деб олиб келдик.

Шунда подшо ҳайрон бўлиб, нима деярини билмай қолди. Аввалдан ҳукм бўлган эмасми, жаллод-мирғазаблар уриб-сўкиб янги тикилган дорга қаратиб олиб кета берди. Шунда Холбека бечора ҳам аёллар билан дорнинг олдидаги томнинг устига чиққан экан, шундай тиклаб қараса, икки боласини ҳам жаллод-мирғазаблар олиб келаётибди. Болаларини таниб, ичи ўтдай ёниб, чирқираб, томдан ўзини ташлади:

Алам тортиб банди бўғнин бўшлади,
Зор йиғлади, икки кўзин ёшлади,
Икки боласини кўриб Холбека,
Во болам, деб томдан ўзин ташлади,

Савдо тушди Холбеканинг бошига,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига,
Во болам, деб томдан ўзин ташлади,
Бўзлаб борди болларининг қошига.

Холбеканинг кўкайлари кесилиб,
Булар йўли душманларга тўсилиб,
Во болам, деб бўзлаб борди қошига,
Зор йиғлайди болларига осилиб:

— Во гўдаклар, можарога учрадинг,
Қайтиб мен бахти қарога учрадинг,
Не сабабдан нозик қўлинг бойланди,
Нодонларим, не балога учрадинг?

Ёмғир ёғса ҳалқоб ерлар лойланди,
Фалокат бошима ёмон айланди,
Гўдакларим, не балога учрадинг,
Не сабабдан нозик қўлинг бойланди?

Шунда Холбека жаллодларга эланиб, бир сўз айтаётибди:

Барчани яратган қудратли жаббор,
Ҳар кимни бир ўйга қилди гирифтор,
Қўлинг дард кўрмагур жаллод-мирғазаб,
Қулоқ солинг, айтадиган арзим бор.

Сизларга буюриб Зангарнинг шоҳи,
Кўкка чиқар мендай куйганнинг оҳи,

Раҳм айла, гўдакни урма, жаллодлар,
Қанча эди болларимнинг гуноҳи.

Мен бебахтнинг хотирин шод айланглар,
Мўминсизлар, дин уйин обод айланглар,
Қўлинг дард кўрмагур, жаллод-мирғазаб,
Мени ўлдир, боламни озод айланглар.

Армон билан билмаганим билдиринг,
Ханжар чекинг, қора бағрим тилдиринг,
Арзима қулоқ сол, жаллод-мирғазаб,
Болларни озод қип, мени ўлдиринг.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қанча жаллод икки гўдак қасдига,
Ҳар бирига эланади Холбека,
Бўзлаб борди золим дорнинг остига.

Алқисса, Холбеканинг ақли шошиб қолган эди.
Жаллодлардан кўп таёқ еб, нима дерини билмай, дор-
ни кўргандан, аёл эмасми, жони чиқиб кўрқиб, ҳа
дерга ҳоли, юрарга мажоли бўлмай, дорга қараб бир
сўз деди:

Қаладин қалампир юклар қалачи,
Дурдонадан анбар тоғнинг оғочи,
Аналҳақ деб Мансур сенга осилди,
Ассалом алайкум, дорнинг оғочи.

Шонаман таралар қизларнинг сочи,
Мадад қилинг Бобо Занги подачи,
Аналҳақ деб Мансур сенга осилди,
Ассалом айлайкум, дорнинг оғочи.

Узоқда болларнинг манзил-диёри,
Зор йиғлайди энаси, ичкуяри,
Аналҳақ деб Мансур сенга осилди,
Ассалом алайкум, Мансурнинг дори.

Нўғойда буларнинг манзили-жойи,
Бу савдони солган қодир худоёи,
Бирдан йиқила кўр дорнинг оғочи,
Қанча эди болларимнинг гунойи?!
!

Энасининг бу сўзларига Гуркибойнинг аччиги келиб, энасига қараб: — Э шўрли, қисмати қаттиқ энам. Бу дунёга келиб бирор шод бўлмай йиғлаб ўтган энам, тақдирингга кўн-да, бу оғочнинг қўлидан нима келди, — деб бир сўз деди:

Бизлар чиқдик, эна Зангар элидан,
Боғбон узар боғнинг тоза гулидан,
Йиғласанг худога йиғла, энажон,
Нима келар қув оғочнинг қўлидан...

Подшолар толибдир тахт билан тожга,
Кўнгли кетар дойим закотман божга,
Нима келар қув оғочнинг қўлидан,
Қофирмидинг эланасан оғочга?..

Гуркибой қараса, жаллодлар Моҳининг бошида, Моҳини ўлдирмоқчи бўлаётибди. Шунда энасига айтаётган сўзини қўйиб: — У, жаллодлар, аввал мени ўлдиришлар, менинг олдимда Моҳи ўлмасин, менинг кўзим кўрмасин. Менинг ёшим катта, йўл меники, — деб жаллодларга қараб, бир сўз айтаётибди:

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Ҳеч кимса дунёда биздай бўлмасин,
Мендан бурун Моҳи бебахт ўлмасин,
Моҳининг ўлигин кўзим кўрмасин.

Бу етимлик мени қилди саргардон,
Вайрон бўлди, қайтай, манзилман макон,
Мендан бурун мард Моҳини ўлдирма,
Йўлим улуғ, менинг ёшим каттакон.

Золим жаллод, билмаганим билдиргин,
Йиғлатма Моҳини, ўйнаб-кулдиргин,
Мени ўлдир, Моҳини қўй, жаллодлар,
Ёшим улуғ, аввал мени ўлдиргин.

Жаллодлар айтди: — Ёши катта бўлса, аввал шунини ўлдирайлик.

Шунда Моҳи зор йиғлаб: — Э, жаллодлар, гуноҳни мен қилганман, Гуркибой мени шунча қайтарди, айтганини қилмадим. Гуркининг гуноҳи йўқ, мени ўлдириш-

лар, Гуркини озод қилинглар, мен Гуркининг қонига зомин бўлмайин,—деб жаллодларга қараб, бир сўз деди:

Қонлар оқсин менинг икки кўзимдан,
Янгилмадим асло айтган сўзимдан,
Бу ишда Гуркининг йўқдир гуноҳи,
Қанча гуноҳ бўлса ёлғиз ўзимдан.
Қулоқ сол, жаллодлар, қилган додима,
Қайтай, ўлдим етмайим мақсадима,
Бу ишда Гуркининг йўқдир гуноҳи,
Гуркибой ўлмасин касофатима.
Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Мард йигит белига бойлар олмасин,
Қасодимга Гурки нобуд бўлмасин,
Уволи менинг бўйнима қолмасин.
Қулоқ солинг мендай Моҳи тилига,
Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Мени ўлдир, Гуркини озод айланглар,
Масофирдир, эсон кетсин элига.
Мен бебахтнинг хотирин шод айланглар,
Илгариги азизларни ёд айланглар,
Бу ишда Гуркининг йўқдир гуноҳи,
Мени ўлдир, Гуркини озод айланглар.
Ҳеч одам дунёда биздай бўлмасин,
Биздай бўлса, бу дунёга келмасин,
Мени ўлдир, Гуркини озод айланглар,
Қорахоннинг юрти сабил қолмасин;
Нўғойнинг юрти бесоҳиб бўлмасин,
Менинг касодимга Гурки ўлмасин.
Бекларнинг белинда олмос қиёғи,
Ғам билан сарғайган гулдай сиёғи,
Қорахоннинг юрти сабил қолмасин,
Қуримасин Кунтуғмишнинг туёғи.
Бу сўзни Моҳибой шу ерда айтди,
Хатосиз барини тўра эшитди,
Фарзандининг бу сўзини эшитиб,
Во болам, деб тўра бирдан оҳ тортди.
Энди кўринг, тўра кўзин ёшлади,
Қувонгандан ёқасини ушлади,
Во болам, деб майиблардай инграниб,
Кунтуғмиш тахтидан ўзин ташлади...

Анда Кунтуғмиш тўра тахтидан тушиб, ақлидан ада-
шиб, нима қиларини билмай шошиб, Чопиб дорнинг ост-
тига келса, томошабин зич-тўп бўлиб турибди, йўл бер-
майди. Шунда тўра зор йиғлаб, томошабинларга қа-
раб, қоч, деб бир сўз деди:

Болам кепти неча тоғлардан оша,
Икки зулфи гарданига яраша,
Пўшт-а, пўшт, томошабин жонларим,
Улганнинг несин қиласизлар томоша.
Қўлдан кетиб давр илан давронларим,
Байрон бўлиб кўшк илан айвонларим,
Улганнинг несин қиласизлар томоша,
Йўл беринглар, томошабин жонларим.
Боламнинг олдида мен дод айлайин,
Ўз ҳолима неча фарёд айлайин,
Улганнинг несин қиласизлар томоша,
Қочинглар, боламни озод айлайин.
Турган халққа анча ташвиш тушдилар,
Бир-бирига подшо келди дейишдилар,
Томошабин, қанча турган халойиқ,
Бош-бошига, тура-тура қочдилар.
От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг, гапимнинг пайвастига,
Майиблардай ингранади Кунтуғмиш,
Бўзлаб борди золим дорнинг остига.

Одамлар подшо келди деганига жаллодлар шошиб:
«Шу вақтга давур ўлдирмабсан, деб бизларни ўлдир-
ди. Шунинг учун келган-да подшо»,— деб Моҳибойга
пичоқ солмоққа шошиб, бўйнидан арқон билан курмак
бойлаб, мирғазабларга «торт» деб юборди. Тортиб юбор-
ди. Кунтуғмиш тўра чопиб келиб, Моҳибойни суяб, жал-
лодларга:— Қўйиб юбор ипни,— деди. Жаллодлар,
ипни қўйиб юборди. Моҳининг дами тугилиб, дами
ичига тушиб қолди. Кунтуғмиш тўра Моҳини кўкрагига
олиб:— Шамолни очинглар,— деб ҳар кўзидан етмиш
қатра ёшини тўкиб, қадди букилиб, Моҳининг бетига
тиклаб турибди. Гуркибой ҳам йиғлаб, укасининг олди-
га бориб: «Воҳ, укамдан айрилдим», — деб йиғлаб тур-
ган маҳалда, Холбека шўр ҳам «Воҳ, болам», — деб қа-
раса, Кунтуғмиш тўра Моҳини кўкрагига олиб, кўтариб

йиғлаб турибди. Шунда Холбека ойим тўрасини юлма-
лаб, эрини қаргаб:—Подшо бўлмай бўлувсиз қол-
гур,—деб эрини муштлаб қолди. Холбека бечора бил-
са, Зангарга янги бўлган подшо Кунтуғмиш тўра экан.
Шунда эрини таниб, бир сўз деди:

Мен сени шаҳзода дедим, мард дедим,
Сен қандай сийнамга қўйган дард эдинг,
Чиқсин кўзинг, танимадинг болангни,
Не тилингман буни дорга торт, дединг.
Аввал охир мени мунча куйдирдинг,
Ғам билан кўзингнинг ёшин қуйдирдинг.
Чиқсин кўзинг, танимадинг болангни,
Подшо бўлиб, ўз болангни сўйдирдинг.
Армон билан билмаганим билдирдинг,
Зор йиғлатиб, кўзим ёшга тўлдирдинг,
Не тилингман буни дорга торт дединг.
Подшо бўлиб, ўз болангни ўлдирдинг.
Юра билмай юрар йўлдан тойрилдим,
Уча билмай қаногимдан қайрилдим,
Чиқсин кўзинг, танимадинг болангни,
Армон билан мен боламдан айрилдим.
Мен сени шаҳзода дедим, мард дедим,
Сен қандай сийнамга қўйган дард эдинг.

Холбека бечоранинг «Воҳ, Моҳи»,—деб йиғлаганига
ҳеч кимда тоб-тоқат қолмади. Кунтуғмиш тўранинг
«Болам»,—деб наъра тортган довуши осмонга етди.
Гуркибойнинг «Воҳ, укам»,—деб йиғлаганига ҳеч ким
тоқат қилолмади...

Алқисса, шу турган халойиқлар қарасалар, шу қалан-
дархон Кунтуғмиш тўра экан, ўғри бўлиб қўлга тушган
баччалар қумда қолган гўдаклар экан. Аркони давлат,
Холмўмин бош бўлиб келиб, Моҳибойни суяб кўтариб,
аркка олиб чиқиб кетдилар. Бир соатдан кейин Моҳи-
бой кўзини очиб, ўзига келди. Холбека бечора Моҳини
бағрига олиб, қувониб, юраги ёрилиб қолай деди. Моҳи-
бойнинг бошидан товоқ-товоқ тилла кумушларни сада-
қа, деб чоча берди.

Энди турган катта-кичиклар, умаролар, амалдор-
лар, подшонинг олдида турган инъомли кишилар Кун-
туғмиш тўра билан қайта бошдан кўришиб, ихлос-
эътиқоди зиёда бўлиб, Гуркибой билан Моҳибойни иззат-

ҳурмат қилиб, шоҳона кийимлар кийгизиб, тожи ҳисравни бошига қўйиб, қайта бошдан муборакбод қилдилар. Кунтуғмиш тўра ҳам кўҳна хазиначарини очиб, тилла-кумушни элатиясига инъом-эҳсон қила берди. Энди Зангар элига подшоҳ қирқ кун тўй берди.

Зангарнинг катта-кичигини йигиб, ҳаммасини ўзидан рози қилиб турган вақтида, аркони давлат туриб арз қилди:— Бўғраҳон подшо Азбархўжани зиндон қилган эди, ҳали ўлгани йўқ, зиндонда ётибди. Фармойишлари нима? Кунтуғмиш тўра буюрди:— Олиб чиқинглар!

Азбархўжани зиндондан олиб чиқдилар. Кунтуғмиш икки ўғлига буюрди:— Менинг «дўстимдан» ўчларингни олинглар. Мен дўстлик отини тутганман, қошига бормайман, юзини кўрмайман...

Шунда Моҳибой билан Гуркибой қўлларига ханжарни олиб, Азбархўжанинг қошига борди. Айтди:— Ҳувам отамнинг «дўсти», бизларни танийсанми? Бизлар Зарчаманнинг чўлида эмаклаб йиғлаб қолган болалар бўламиз. Сенинг шу қилган «яхшилигингни» қайтармоқчи бўлиб келдик, деб... икки бола Азбархўжани босиб олди. Бақиртиб, тилини кўмакайдан кесиб олди. Азбархўжа гапирсмай, ҳўкиздай бўкириб-бўкириб, итдай бўлиб ўлиб қолди. Гавдасини ўтга куйдириб, кулини шамолга учириб юборди. Азбархўжанинг иши тамом бўлди.

Кунтуғмиш тўра қирқ кун, қирқ тун тўй бериб, тўйи тамом бўладиган кунни жамий аркон давлатини йигиб, Холмўминни Зангарга подшо қилди. Зангар шахрининг жамий бек, умаролари Холмўминга даста байъат берди.

Энди Кунтуғмиш тўра Нўғой элга бормоқчи бўлиб, йўл жабдуғини тайёрлай берди. Қаторда нори билан, хазинада зари билан, иккита боласи қошида, Холбека ёри билан, қанча хизматкор, қул, чўри, канизаклари билан жўнади. Шунда Холмўмин Зангарнинг улуғ, ақибларини билан ўн кунлик ерга билла келиб, Кунтуғмиш тўра билан хўшлашиб, жиянлари билан кўришиб, йиғлашиб Зангарга қараб қайтди.

Кунтуғмиш тўра омон-эсон, сиҳат ва саломат юртига бориб, қавму қариндошлари билан, ўзининг ёру жўралари билан, элининг улуғ, катталари билан кўришиб, ўйнаб-кулишиб, отаси Қорахоннинг тожи-тахтига эга бўлиб, даврини сура берди.

Лекин Қорахон подшо неча йиллардан бери ўзининг ўрнига қушбегисини қўйиб, Кунтуғмишнинг ўтига ку-

йиб, тагизаминга кириб, тоат-ибодатга машгул бўлиб
ётиб эди. Бечора ибодатхонасидан чиқиб, ёлғиз фарзан-
дини кўриб, кўришиб, набираларини кўриб, Ҳолбека
билан кўришиб, жамий элини йиғиб, кўҳна хазиналари-
ни очиб, қирқ кеча-қирқ кундуз подшоҳона тўй қилиб
бериб, ўзининг тахтига Кунтуғмиш тўрани чиқариб,
ўзи бошидан муборакбод қилиб, подшо қилди. Кунтуғ-
миш тўра шундай қилиб мурод-мақсадига етди.

Яхши етсин муредга,
Ёмон қолсин уятга,
Ёмон фақир не қипти,
У ҳам етсин муродга⁴¹.

---

41 «Кунтуғмиш» достони 1926 йилнинг 5 апрелидан 8 майгача Самарқанд область, Булунгур район, Қувондиқ даҳасининг Қирқшо-
ди қишлоғида Эргаш Жуманбулбул ўғлидан ёзиб олинган. Ўзбекис-
тон ССР Халқ Маориф комиссариати Илмий марказининг Ўзбеклар
ни ўрганиш комитети топшириғи билан ёзиб олувчи — шу қишлоқ-
лик Муҳаммад Иса Эрназар ўғли.